

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI

**CEMÂL EL-GÎTÂNÎ VE EZ-ZEYNÎ BERAKÂT
ROMANININ TAHLİLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HATİCE GÜNEŞ

BURSA-2019

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI

**CEMÂL EL-GÎTÂNÎ VE EZ-ZEYNÎ BERAKÂT
ROMANININ TAHLİLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hatice GÜNEŞ

Danışman:

Doç. Dr. Hasan TAŞDELEN

BURSA-2019

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalı'nda 701523044 numaralı Hatice GÜNEŞ'in hazırladığı "CEMÂL EL-GÎTÂNÎ VE EZ-ZEYNÎ BERAKÂT ROMANININ TAHLİLİ" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili savunma sınavı, 16 /12 /2019 günü ^{10.30}12.00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin(başarılı/~~başarısız~~) olduğuna(oybirliği / ~~oy çokluğu~~) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav

Komisyonu Başkanı)

Doç. Dr. Hasan TAŞDELEN

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. İsmail GÜLER

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Ömer ACAR

Ankara Üniversitesi

16 /12 /2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 09/12/2019

Tez Başlığı / Konusu: "CEMÂL EL-GÎTÂNÎ VE EZ-ZEYNÎ BERAKÂT ROMANININ TAHLİLİ"

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 125 sayfalık kısmına ilişkin, 09/12/2019 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 3'dür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

09/12/2019

Adı Soyadı: Hatice GÜNEŞ

Öğrenci No: 701523044

Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri

Programı: Tezli Yüksek Lisans

Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman

Doç. Dr. Hasan TAŞDELEN

09/12/2019

*Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum 'CEMÂL EL-GÎTÂNÎ VE EZ-ZEYNÎ BERAKÂT ROMANININ TAHLİLİ' başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve imza

16.12.2019

Adı Soyadı : Hatice GÜNEŞ
Öğrenci No : 701523044
Anabilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri
Programı : Tezli Yüksek Lisans
Statüsü : Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Hatice GÜNEŞ
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı : Arap Dili ve Belâgatı
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : x+142
Mezuniyet Tarihi : / /
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Hasan TAŞDELEN

CEMÂL EL-GÎTÂNÎ VE EZ-ZEYNÎ BERAKÂT ROMANININ TAHLİLİ

Mısırlı yazar Cemâl el-Gîtânî, Arap ve Batı Edebiyat'ı roman tekniklerini sanatsal düzeyde birleştirip, kendi hayal gücü ve kültürüyle de donatarak şahsına münhasır bir edebî yazım tarzı oluşturmuştur. el-Gîtânî pek çok dile tercüme edilen romanları vasıtasıyla Arap romanının dünyada tanınıp, okunmasını ve saygınlık kazanmasını sağlamıştır. İncelediğimiz ez-Zeynî Berakât ise kurgu üslubuyla Arap romanına yeni bir tarz getirmiştir. Modern Arap romanının gelişmesine öncülük eden eser, ilk yayımlandığı tarihten itibaren geniş kitlelerce ilgi görmüştür.

ez-Zeynî Berakât, Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı feth ettikten sonra Kahire'ye girebilmek için Mısır Memlûk Sultanı Kansu Gavri ile giriştiği siyâsî mücadeleyi ele almaktadır. Çalışmamızda eserin roman tekniği bakımından çözümlemesi yapılarak Türk okuruna tanıtılması amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler:

Mısır, Merc-i Dâbık, Altı Gün Savaşı, Cemâl el-Gîtânî, ez-Zeynî Berakât.

ABSTRACT

Name and Surname : Hatice GÜNEŞ
University : Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : Basic Islamic Sciences
Branch : Master
Main Department : Arabic Language and Rhetoric
Page Number : x+142
Degree of Date : / /
Supervisor : Doç. Dr. Hasan TAŞDELEN

GAMAL AL-GHITANI AND ANALYSING HIS NOVEL ZAYNI BARAKAT

Egyptian author Gamal al-Ghitani created his own writing style by associating sources of Arab and West literature properly according to the artistic techniques and rules. He also equipped it with his own imagination and culture. al-Ghitani made Arab novel notable and prestigious over the world by means of his novels translated into several languages. al-Ghitani brought a new style on Arab novel with his fiction wording belonging to Zayni Barakat on whom we study. The book, leading the process of Modern Arab novel, has been widely acclaimed by extensive population since the date it was published.

The book also discusses political struggle which Ottoman Yavuz Sultan Selim the Stern had with Egypt Mameluk Sultan Kansu al-Gavrî to annex Cairo by conquering Egypt. In this study, we aimed at analysing the book in terms of novel technique and introducing it to Turkish readers.

Keywords:

Egypt, Merci Dabik, Six-Day War, Gamal al-Ghitani, Zayni Barakat.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

CEMÂL EL-GÎTÂNÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. YAZARIN HAYATI.....	5
1.2. KİŞİLİĞİ	8
1.3. ESERLERİ.....	11
1.3.1. Romanları.....	11
1.3.2. Hikâye, Öykü ve Diğer Eserleri	12
1.4. ALDIĞI ÖDÜLLER	14

İKİNCİ BÖLÜM

KANSU GAVRÎ VE CEMÂL ABDUNNÂSİR DÖNEMLERİNDE MİSİR

2.1. YAVUZ SULTAN SELİM'İN MİSİR SEFERİ.....	16
2.1.1. Yavuz Sultan Selim ile Kansu Gavrî Arasındaki İlişkilerin Bozulması	16
2.1.2. Mısır Seferinin Sebepleri	17
2.1.3. Sefer Hazırlık ve İstanbul'dan Hareket.....	19
2.1.4. Merc-i Dâbık Savaşı	20
2.1.5. Suriye'nin Tamamının Ele Geçirilmesi.....	20
2.1.6. Mısır Seferini Tamamlama Görüşmeleri.....	21
2.1.7. Mısır Üzerine Harekât.....	21
2.1.8. Sina Çölü'nü Geçiş.....	22
2.1.9. Rîdâniye Savaşı.....	23
2.1.10. Kahire'ye Giriş.....	24
2.1.11. Haremeyn Anahtarları ve Kutsal Emanetlerin Teslimi.....	25
2.1.12. Fetih Sonrası Mısır Siyâseti	26
2.1.13. Mısır'dan İstanbul'a Dönüş	26
2.1.14. Mısır Seferinin Osmanlı'ya Kazandırdıkları	26
2.2. CEMÂL ABDUNNÂSİR DÖNEMİ VE II. ARAP-İSRAİL SAVAŞI'NDA MİSİR'İN UĞRADIĞI HEZİMET	27
2.2.1. Hür Subaylar Darbesi Öncesi Mısır	27
2.2.2. Hür Subaylar Teşkilatının Kuruluşu.....	28

2.2.3. Hür Subaylar Teşkilatı İhtilal Konseyi	29
2.2.4. Hür Subaylar Darbesi	30
2.2.5. Darbenin Neticeleri	31
2.2.6. İktidarın Cemâl Abdunnâsır'a İntikali	31
2.2.7. II. Arap-İsrail Savaşı	33
2.2.8. Hezimet Sonrası Cemâl Abdunnâsır	35
2.3. KANSU GAVRÎ, CEMÂL ABDUNNÂSİR VE EZ-ZEYNÎ BERAKÂT	36
2.3.1. Yabancılaşma	36
2.3.1.1. Etnik Farklılık	36
2.3.1.2. İletişimsizlik	37
2.3.2. Sansür	37
2.3.3. Sekülerleşme	38
2.3.4. Ekonomi	39
2.3.5. Merkezî Otorite	39
2.3.6. Askerî Teçhizat	41
2.3.7. Strateji	42
2.3.8. İstihbarat	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EZ-ZEYNÎ BERAKÂT ROMANININ TAHLİLİ

3.1. EZ-ZEYNÎ BERAKÂT'TA YAPI	46
3.1.1. Eserin Kimliği	46
3.1.2. Eserin Yazılış Amacı	49
3.1.3. İsim İçerik İlişkisi	51
3.1.4. Eser Giriş İlişkisi	51
3.1.5. Özet	52
3.1.7. Bakış Açısı ve Anlatıcı	56
3.1.7.1. Dış Anlatıcı	57
3.1.7.2. İç Anlatıcı	59
3.1.8. Zaman	60
3.1.8.1. Romanın Yazılma Zamanı	60
3.1.8.2. Takvim Zamanı	60
3.1.8.3. İtibari Zaman	61
3.1.9. Mekân	70
3.1.9.1. Somut Mekân	71
3.1.9.1.1. Açık Mekân	71
3.1.9.1.2. Kapalı Mekân	79
3.1.9.2. Soyut Mekân	94
3.1.9.2.1. Ütopik Mekânlar	95
Ütopik mekânlar, gerçek hayatta karşılığı olmayan efsanevî mekânlardır. Romanda Saîd'in içtiği nargilenin keyif verici etkisiyle kurduğu hayaller neticesinde oluşan ütopik mekânlara örnek olarak verebileceğimiz bir pasaj şöyledir:	95
3.1.9.2.2. Fantastik Mekânlar	96
3.1.10. Şahıs Kadrosu	97
3.1.10.1. Yönetim Tabakası	98
3.1.10.2. Dinî Tabaka	109
3.1.10.3. Halk Tabakası	114
3.2. TEMA	116

3.3. ANLATIM TEKNİKLERİ	117
3.3.1. Anlatma ve Gösterme.....	117
3.3.2. Tasvir	117
3.3.3. Özetleme.....	118
3.3.4. Geriye Dönüş	119
3.3.5. Montaj.....	120
3.3.6. Leitmotiv	121
3.3.7. Diyalog	122
3.3.8. Monolog.....	124
3.3.9. Duyuru.....	125
3.3.10. Rapor.....	125
3.3.11. Mektup.....	126
3.3.12. Fetva.....	126
3.3.13. Ferman	126
3.3.14. Hutbe	127
3.4. DİL VE ÜSLUP	127
SONUÇ.....	131
KAYNAKLAR	134
EKLER.....	140
Ek 1: İbnu İyâs / Bedâi'u'z-Zuhûri fî Vekâi'i'd-Duhûr (Tanıtım).....	140
Ek 2: el-Makrîzî / es-Sulûku li-Ma'rifeti Duveli'l-Mulûk (Tanıtım).....	142

KISALTMALAR

Bibliyografik Bilgiler	Kısaltma
Adı geçen eser	a.g.e.
Adı geçen tez	a.g.t.
Adı geçen yer	a.y.
Adı geçen dergi	a.g.d.
Bakınız	bkz.
Basım tarihi yok	t.y.
Basım yeri yok	y.y.
Baskı sayısı yok	s.y.
Cilt	C.
Çeviren	çev.
Eserin Bütününe Atıf	b.a.
Editör	ed.
Müellif	mlf.
Sayı	S.
Sayfa	s.
Sayfadan sayfaya	ss.
Tahkik eden	thk.
Ve benzer	vb.
Ve diğerleri	vd.
Yayına hazırlayan	y.h
Radiyallahu anhu	r.a.

GİRİŞ

'Cemâl el-Gîtânî'nin Hayatı ve ez-Zeynî Berakât Romanının Tahlili' konulu tezimizde Mısırlı yazar, şair ve gazeteci Cemâl el-Gîtânî'nin (جمال الغيطاني) hayatı ve *ez-Zeynî Berakât* (الزيني بركات) adlı romanı muhtelif boyutlarıyla değerlendirilmiştir. Arap edebiyatının önde gelen isimlerinden biri olan el-Gîtânî, Necîb Mahfûz tarafından 'manevi oğlum' diye anılmış, dünya edebiyat çevrelerince iyi tanınan, eserleri birçok yabancı dile tercüme edilmiş bir yazardır.

Eserin vaka zamanı, Mısır Memlûk Sultanı Kansu Gavri (قنصوه الغوري) (922/1516) dönemine karşılık gelirken, sembolik zaman olarak Mısır Cumhurbaşkanı Cemâl Abdunnâsır (1918-1970) dönemine işaret etmektedir. Bu bakımdan tezimizin kapsadığı tarihsel süreç Kansu Gavri ve Cemâl Abdunnâsır yılları olmak üzere iki farklı zaman diliminde incelenebilir.

Romanın kurgusal metnine konu olan Memlûkler (milâdî 1250-1517) iki buçuk yüzyıl Suriye, Mısır ve Batı Arabistan'ı hâkimiyeti altına almış ve Osmanlılar için tehlikeli bir devlet haline gelmiştir. Osmanlı Devleti Ortadoğu'ya mutlak hâkim olabilme ve İslâm birliğini sağlama gayesiyle Memlûk sultanlığını tarih sahnesinden silmiştir (milâdî 1517).¹ "Bu yeni toprakların alınmasıyla birlikte Osmanlı hakimiyeti, batıda Fas sınırına kadar Kuzey Afrika'da; güneyde Afrika ve Arabistan'da Kızıldeniz'in iki kıyısına; doğu'da Hint Okyanusu'na ve daha sonra XVI. yy'da Irak'a kadar genişledi"². Daha sonra Irak'ı da ele geçirerek Basra Körfezi'ne kadar inmiştir. Ayrıca Osmanlı'nın Mekke, Medine ve 'Kudüs'³ gibi müslümanların merkezi topraklarının hâmisi olması, İslâm ve 'Hıristiyan'⁴ dünyasında saygınlığını artırdığı gibi sorumluluklarını da artırmıştır.⁵

Roman metninin sembolik olarak işaret ettiği Abdunnâsır iktidarı, 1952 yılında gerçekleşen Hür Subaylar Darbesi'nin ardından başlamıştır. Mısır'ı dönüştüren ve şekillendiren bu ihtilâlin temel amaçları, Kalyoncuoğlu'nun çalışmasında ele aldığı üzere şöyle sıralanabilir: İngilizlerin ülkeden çıkarılması, kraliyet ailesinin sınır dışı

¹ bkz. Bernard Lewis, *Ortadoğu*, çev. Selen Y. Kölay (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2016), s. 146.

² Lewis, *Ortadoğu*, s. 147.

³ bkz. Elmas Erdem Akgül (Erişti), *Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998), s. 80.

⁴ a.g.y.

⁵ bkz. Lewis, *Ortadoğu*, s. 147.

edilmesi, toprak ağalarının nüfuzuna son verilmesi, ülkede zayıflayan ekonomi ve siyâseti dengeleyerek sosyo-ekonomik yaşamın düzeltilmesi.⁶ Ancak Abdunnâsır'ın proleteriyadan yana izlediği politika, ekonomiyi kısmen düzeltse de mutlak anlamda bir başarı sağlayamamış,⁷ ayrıca halka yönelik uygulanan siyâsî baskı özellikle dönemin aydınları açısından ciddi bir handikap oluşturmuştur.⁸

Tezimizin sembolik konusu kapsamında 1967 yılında gerçekleşen Arap-İsrail savaşı, Allen'e göre Arap entellektüellerin perspektifini etkileyerek savaş sonrası yazdıkları eserlerin muhteviyatında etkin rol oynamıştır. Bazı romancılar, yenilikçi bir tavırla vücuda getirdikleri eserler vasıtasıyla, savaş olaylarını anlatarak kendilerini ifade etmeye çalışırken, bazıları mevcut durumu bir süre analiz etmiş, daha sonra kadim kaynakları referans alarak topluma ders verme gayesiyle eserler kaleme almıştır.⁹ el-Gâtâni de *ez-Zeynî Berakât*'ın kurgusunu oluştururken oldukça kadim bir eser olan *Bedâi'u'z-Zuhûri fî Vekâi'i'd-Duhûr'u* (بدائع الزهور في وقائع الدهور) öncelikli referans almıştır.

ez-Zeynî Berakât, Osmanlı/Türk imajının Arap/Mısır romanına menfi yansımalarını görmek bakımından önemli bir eserdir. Eserde Osmanlı ordusunun Kahire'ye girişinin ardından şehirde gerçekleştirdiği iddia edilen katliam betimlemeleri, bunu hususi olarak göstermektedir. Fazlıoğlu'nun çalışmasında ifade ettiği üzere, Türk imajının genelde Arap/Mısır toplumu özelde aydınlar nezdindeki müspet ya da menfi yansımaları, dönemlere göre farklılık arz etmektedir. Zira Türkler, Arap/Mısır halkı tarafından kimi zaman 'kurtarıcı' kimi zaman 'sömürgeci' olarak değerlendirilmiştir. Bu farklılığın temelinde, Araplar/Mısırlılar ile Türkler arasında meydana gelen bazı olayların tesirinin yanı sıra, özellikle Fransız ve İngilizlerin kendi ideolojik kaygıları nedeniyle kamuoyunda yaydıkları fikirler vasıtasıyla Arap/Mısır kolektif bilinçaltına müdahalesinin de olduğu söylenebilir.¹⁰

⁶ bkz. Yasemin Kalyoncuoğlu, *Türk Basınında Cemâl Abdul Nâsır (1960-1970)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), s. 9.

⁷ bkz. Güner Gamze Kiremitçi, *Otoriter Rejimlerde Karizmatik Meşruiyet: Nâsır Dönemi Mısır Örneği*, (İstanbul: Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), s. 37.

⁸ bkz. Araf Lutfi Al-Sayyid Marsot, *Mısır Tarihi Arapların Fethinden Bugüne*, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010), s. 145.

⁹ bkz. Roger Allen, "Edebiyat Tarihi ve Arap Romanı", çev. Faruk Çiftçi. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2005), s. 137.

¹⁰ b.a. Şükran Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2006)

Ele aldığımız bu argümanların yordamıyla görülmektedir ki, hangi türde olursa olsun kimi sanat eserleri sanatkarların kendi düşüncelerini işledikleri platform haline gelmiştir. Moran'ın çalışmasında ele aldığı gibi bazı estetik ve eleştiriciler, edebiyatın bize bireysel ve toplumsal bilgi sağladığını ya da sağlaması gerektiğini söylerken,¹¹ bazıları sanatın didaktik olamayacağını iddia etmektedir.¹² Yazarın kurguladığı eserde sürekli kendi varlığını hissettirip, kahramanların hayatlarını kontrol ederek özgürlüklerini kısıtlaması, romanı öznel ve didaktik bir yapıya yaslamaktadır. Bu da sanatın niteliği ile çelişmektedir.¹³ Sanatın temel felsefesi, romancının tarafsız olmasıdır.¹⁴

ez-Zeyni Berakât romanı, yanlı bir üsluba sahip olması nedeniyle kimi eleştirmenler tarafından tenkit edilmiştir.¹⁵ Yazarın her ne kadar taraflı bir kurgu kaleme aldığı savunulsa da, romanın öyküsündeki ayrıntılardan uzaklaşarak 'fikirsizlikten arınmak, kanaatimizce okur için daha faydalı olacaktır. Okur, bütüncül bir bakış açısıyla romanda çizilen resmi makro düzeyde değerlendirmeye öykündüğünde, esere daha özgün yorumlar getirebilecektir. Bu perspektiften güç alarak çalışmamızda, bireyleri hızla tahakkümiyeti altına alan küresel sorunlardan hareketle, günümüz dünyasına ışık tutacak bir takım genel saptamalara yer verilmiştir. Bu saptamalardan bazıları şöyledir: Sorgulamadan yoksun, mutlak itaatin olduğu toplumlarda adalet anlayışı yozlaşabilir. İtimadın ihanet ve zulümle neticelendiği toplumlarda sadakat anlamını yitirebilir. Yasak ve engellerle dolu bir dünyada birey kendisi olamayıp, ait olduğu toplumda varlığını sürdürebilmek için sahte kimlikler takmak zorunda kalabilir. Fikirlerin ve kitlesel basın araçlarının sansürlendiği, iktidarın tahakkümüyle şekillenen toplumlarda bilgi ve bilginin barınması imkânsız denecek kadar zordur. Yeni fikirler inşa edilemeyen toplumlarda, statükolardan vazgeçildiği iddiasıyla yapılan hamleler, temelde toplumsal ihtiyaçları karşılama esasına dayansa bile beyhude çabalarlardır. Özet olarak *ez-Zeynî Berakât*, güçler

¹¹ bkz. Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1981), ss. 11-28.

¹² bkz. Jose Ortegay Y Gasset, *Sanatın İnsansızlaştırılması ve Roman Üzerine Düşünceler*, çev. Neyyire Gül Işık (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017), s. 12.

¹³ bkz. Wayne C. Booth, *Kurmacanın Retoriği*, çev. Bülent O. Doğan, (İstanbul: Metis Yayınları, 2012), s. 60.

¹⁴ bkz. a.g.e., s. 89.

¹⁵ Tenkit içerikli bir makale örn. için bkz. İbrâhîm Avad, "Rivâyeti'l-Gîtânî: ez-Zeynî Berakât Kelimetun Serî'a", *Dunyâ el-Vatan*. Erişim 10 Mayıs 2018.

dünyasında fikirlerin çatışıp mevcut düzene direndiği ve sistemin olabildiğine eleştirildiği, fakat küresel ağlar nedeniyle çaresiz kalınmışlığın öyküsüdür.

Çalışmamızın eskizine yön veren tarihsel ve kurgusal bu açıklayıcı bilgilerden sonra, tezimizin hazırlık aşamasına ve bölümlerinin ihtiva ettiği konulara değinilebilir. Roman, tarihî olaylar üzerinden kaleme alındığı için, hazırlık aşamasında Kansu Gavrî ve Cemâl Abdunnâsır yıllarını anlatan muhtelif kaynaklar incelenmiştir. Böylelikle çalışmamızda her iki tarihsel sürecin kronolojisi yapılandırılırken, olayların aktarılmasında sebep ve sonuçları itibariyle birbiriyle çelişen rivayetlere de yer verilmiştir. Tezimiz bir giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, yazarın hayatı, eserleri, aldığı ödüller ve kişiliği hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde yazarın çocukluğundan itibaren onu yazın dünyasına hazırlayan olguların serüveni anlatılmıştır. Ayrıca yazarın gerek çocukluk yıllarında gerekse ileriki hayatında karşılaştığı problemler ve bu problemlerin onun zihin dünyasında yarattığı çatışma ve sorgulamalara değinilmiştir. İkinci bölümde, tarihsel kaynaklardan elde edilen argümanlar vasıtasıyla, Mısır Memlûk Sultanı Gavrî dönemi ile Cemâl Abdunnâsır dönemi olayları neden ve sonuçlarıyla anlatılarak her iki döneme ait bir takım benzerlikler tespit edilmiştir. Ardından bu benzerliklerin romanının kurgusuna yansıma oranı değerlendirilmiştir. Böylece yazarın kendi zihin dünyasında oluşturduğu Gavrî ve Abdunnâsır dönemine ait benzer ve birbiriyle örtüşen unsurlar sentezlenmiştir. Üçüncü bölümde, roman klasik ve modern teknikler temel alınarak çözümlenmiştir. Ayrıca çözümlenme sonucu elde edilen verilerin yardımıyla, romanın yabancılaşma ve toplumsal normu/normsuzluğu¹⁶ yansıması bakımından bir takım psikolojik ve sosyolojik değerlendirmelere de nisbeten yer verilmiştir.

¹⁶ Norm/Normsuzluk detaylı bilgi için bkz. Hicran Özdem, *Alev Atlı'nın Or'da Kimse Var Mı? Roman Serisinde Yabancılaşma (Bir Edebiyat Sosyolojisi Çalışması)*, (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), ss. 43-44.

BİRİNCİ BÖLÜM

CEMÂL EL-GÎTÂNÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Çalışmamızın bu bölümünde el-Gîtânî'nin çocukluk yıllarından itibaren yazın hayatına hazırlanma süreci ele alınarak, hayatı ve kişiliği hakkında bilgi verilmiştir. Akabinde eserleri ve aldığı ödüller sıralanarak bölüm bitirilmiştir.

1.1. YAZARIN HAYATI

Cemâl el-Gîtânî, 9 Mayıs 1945 tarihinde Mısır'ın Sevhaç (سوهاج) ili Cuheyne (جهينة) köyünde doğdu.¹⁷ Tam adı Cemâl Ahmed el-Gîtânî'dir. O, geçim sıkıntısı nedeniyle köyden kente göçmüş yoksul bir ailenin çocuğuydu.¹⁸ Ömrünün ilk otuz yılını ailesiyle beraber Kahire'nin el-Cemâliyye (الجمالية) semtinde geçirdi.¹⁹ Abdurrahmân Kethudâ Okulu'ndabaşladığı ilkokul eğitimini²⁰ (عبد الرحمن كتحدا) ailesinin el-Cemâliye mahallesine taşınması nedeniyle²¹ el-Cemâliyye Okulu'nda tamamladı. Ortaokulu Muhammed Alî Okulu'nda (محمد علي) -1959- bitirdi.²² İlk kısa hikâyesini Nihâyetu's-Sikkîr (نهاية السكير) başlığıyla 1959 yılında yazdı.²³ Ortaokulu tamamlamasının ardından aile bütçesine katkı sağlama düşüncesiyle kısa zamanda bir meslek edinme gayesiyle²⁴ Abbâsiye'deki sanat okuluna kaydoldu.²⁵ Eğitime başladığı bu okulda üç yıl Doğu tarzı halı tasarımı ve boyama eğitimi aldı. Bu arada (15 yaşında) Necîb Mahfûz (1911-2006) ile tanıştı ve kendisiyle kişisel dostluk kurdu.²⁶ 1962 yılında sanat okulundan mezun oldu.²⁷ Bu okul onun kadim kültür ve sanata

¹⁷ bkz. Me'mûn Abdu'l-Kâdir es-Samâdî, *Cemâl el-Gîtânî ve't-Turâsu Dirâsetun fî A'mâlihi'r-Rivâiyye*, (Kahire: Mehtebetü Medbûlî, 1992), s. 5.

¹⁸ bkz. Nefle Hasen Ahmed, *et-Tahlîlu's-Simyâî li'l-Fenni'r-Rivâî Dirâsetun Tatbîkiyye li Rivâyeti'z-Zeynî Berakât*, (İskenderiye: el-Mektebu'l-Câmi'l-Hadîs, 2012), s. 28.

¹⁹ bkz. "Cemâl el-Gîtânî", *Ma'refa* (5 Haziran 2018).

²⁰ bkz. Enîs Mansûr - Kâsım Emîn, "Cemâl el-Gîtânî", *Nahdatu'l-Arab* (Erişim 8 Kasım 2019).

²¹ bkz. Ahmed, a.g.e., s. 29.

²² bkz. Enîs Mansûr - Kâsım Emîn, "Cemâl el-Gîtânî".

²³ bkz. "Cemâl el-Gîtânî", *Ma'refa*.

²⁴ bkz. Ahmed, a.g.e., s. 29.

²⁵ bkz. Enîs Mansûr - Kâsım Emîn, "Cemâl el-Gîtânî".

²⁶ bkz. Ahmed, a.g.e., s. 33.

²⁷ bkz. "Cemâl el-Gîtânî", *Ma'refa*.

ilgisini artırarak, his ve fikirlerinde derinlik kazanmasını sağladı.²⁸ Sanat okulundan mezun olduktan sonra 1963-1965 yılları arası Mısır Halk Üretken İşbirliği Teşkilatı'nda Doğu tarzı halı tasarımı işinin yanı sıra Mısır köylerindeki küçük halı atölyelerinde kontrolör olarak çalıştı. Bu görevi sayesinde Mısır'ın birçok yerini ziyaret etme imkânı buldu.²⁹

el-Gîtânî'nin kaleme aldığı ilk hikâyeye, 1963 yılı Temmuz ayında el-Edîbu'l-Lubnâniyye (الأديب اللبنانية) dergisinde Ziyâra (زيارة) ismiyle yayınlandı. 1963-1968 yılları arası Rahîlu'l-Harîfi'd-Dâmî (رحيل الخريف الدامي), Mahkemetu'l-Eyyâm (محكمة الأيام) ve İ'tikâlu'l-Muğayyeb (اعتقال المغيب) isminde üç roman yazdı. Bu romanların ilki yayınlanmadı, diğer ikisi yazarın 1966 yılında hapis hayatı sırasında kayboldu. 1963-1969 yılları arasında elli kadar kısa hikâyesi yayınlandı. İki uzun hikâyesinden ilki 1964 yılında el-Muharraru'l-Lubnâniyye (المحرر اللبنانية) gazetesinde Hikâyâtu Muvazzafin Kebîrin Cidden (حكايات موظف كبير جدا) başlığı ile, ikincisi 1965 yılında Hikâyâtu Muvazzafin Sağîrin Cidden (حكايات موظف صغير جدا) başlığı ile el-Cumhûru'l-Cedîd (الجمهورية الجديد) dergisinde yayınlandı.³⁰

el-Gîtânî'nin yaşadığı dönemin Cumhurbaşkanı Cemâl Abdunnâsır tarafından uygulanan baskıcı politika nedeniyle basına sansür geldiği gibi ve aydınların fikirlerini açıklamasına da müsaade edilmedi. İktidarın izlediği politikalara karşı sarfedilen eleştiriler karşısında tutuklama ve idam cezaları verildiği de oldu.³¹ İşte böyle bir dönemde el-Gîtânî 1966 yılında Marksist ideolojinin kliklerinden olduğu gerekçesiyle 6 ay hücre hapsinde tutularak birtakım işkencelere maruz kaldı ve 1967 yılı Mart ayında serbest bırakıldı. el-Gîtânî, bu dönemde Mısır'ın siyâsî, iktisadî, askerî ve psikolojik boyutlarıyla büyük bir darbe aldığı Arap-İsrail Altı Gün Savaşı'na (1967) şahitlik etti.³² O, serbest bırakılmasının ardından, güzel sanatlar alanında çalışan işçiler ve esnaf ile tanışma fırsatı bulduğu Hân el-Halîlî Mısır Sanat ve Üretim Dayanışma Derneği'nde 1969 yılına kadar sekreter olarak çalıştı.³³

²⁸ bkz. Ahmed, a.g.e., s. 29.

²⁹ bkz. "Cemâl el-Gîtânî", *Ma'refa*.

³⁰ bkz. a.g.y.

³¹ bkz. Marsot, a.g.e., ss. 107-130.

³² bkz. Sâmî Kelîb, "Cemâl el-Gîtânî. Durûbu'l-Hayâti ve's-Siyâse C 1", *el-Cezîrah* (Erişim 04 Şubat 2018).

³³ bkz. "Cemâl el-Gîtânî", *Ma'refa*.

Yazarın beş öyküden oluşan Evrâku Şâbbin Âşe Münzü elfi Âm عاش شاب عام (أوراق شاب عام) kitabı 1969'da yayınlandı. Mısır kısa hikâyeciliğinde farklı bir döneme girilmesini sağlayan bu eser, geniş okuyucu ve eleştirmen kitlesiyle bulundu.³⁴ Ayrıca bu mecmua, onun yazın hayatında profesyonelliğe doğru ilerlemesini sağlayarak, kariyer elde etmesinde adeta bir dönüm noktası oldu. Zira kitabın yayınlanmasının ardından Ahbâru'l-Yevm ³⁶Marksist düşünür imtiyaz sahibi sigazete (أخبار اليوم)³⁵ Mahmûd Emîn'in kendisine beraber çalışma teklifi yapmasıyla gazeteciliğe başladı.³⁷ Gazeteciliği sırasında II. Arap-İsrail Savaşı'nın ardından savaş cephelerine gidip gelerek gazetede savaş bültenleri hazırladı. Söz konusu savaşın Mısır'da yarattığı travmayı edebî bir üslupla dile getirdiği *ez-Zeynî Berakât*'ı (1970-1971) yazdı. Eserin el-Gîtânî'nin kurgu dünyasındaki eskizini son aşamaya getiren olgunun bu son yaşanan sıcak savaş olduğu söylenebilir. *ez-Zeynî Berakât*'ın roman olarak yayınlanması 1974 yılında oldu.³⁸

el-Gîtânî 1974 yılında Ahbâru'l-Yevm'de araştırmacı gazetecilik bölümünde çalışmaya başladı ve burada 1976 yılına kadar savaş bültenlerinin editörlüğünü yaptı. Enver Sedat döneminde Mısır ve Suriye'nin 6 Ekim 1973'de İsrail'e karşı başlattığı Yom Kippur Savaşı'na şahit oldu. 1975 yılında evlendi ve bu evlilikten Muhammed ve Mâcide (ماجدة) dünyaya geldi. 1975 yılında Kuzey Irak'ı, 1980 yılında Lübnan'ı, 1980-1988 yıllarında İran-Irak savaşında Irak cephesi gibi Ortadoğu'daki bazı bölgeleri ziyaret etti. 1985 yılında Ahbâru'l-Yevm gazetesinin kültür sanat editörlüğüne terfi etti. Ardından Kitâbu'l-Yevm (كتاب اليوم) adlı aylık ünlü derginin genel yayın yönetmeni oldu. 1993 yılında kendisinin kuruculuğunu yaptığı Ahbâru'l-Edeb (أخبار الأدب) gazetesinde genel yayın yönetmeni oldu ve vefatına kadar burada çalıştı (2015).³⁹ Yazarın 2009 yılında bir Türkiye ziyareti oldu. Mısır Kültür ve Eğitim İlişkileri Merkezi'nin davetlisi olarak 16-20 Mayıs tarihlerinde İstanbul'a gelerek, 18 Mayıs'ta İstanbul Üniversitesi Beyazıt Kampüsü Kurul Salonu'nda bir konferans verdi. 19 Mayıs'ta Mısır Kültür ve Eğitim İlişkileri Merkezi'nde otobiyografik içerikli bir konuşma yaptı. Bu ikinci konuşmasında oldukça önemli konulara temas eden el-

³⁴ bkz. Kelîb, "Cemâl el-Gîtânî.. Durûbu'l-Hayâti ve's-Siyâse C 1".

³⁵ bkz. Enîs Mansûr - Kâsım Emîn, "Cemâl el-Gîtânî".

³⁶ bkz. "Cemâl el-Gîtânî", *Ma'refa*.

³⁷ bkz. es-Samâdî, a.g.e., ss. 6-7.

³⁸ bkz. Kelîb, "Cemâl el-Gîtânî.. Durûbu'l-Hayâti ve's-Siyâse C 1".

³⁹ bkz. "Cemâl el-Gîtânî", *Ma'refa*.

Gîtânî, kendisini Necîb Mahfûz'un edebî varisi olarak gördüğünü, edebiyatı hayatının merkezine almasında onun temel faktör olduğunu ifade etti. Ayrıca aynı konuşmasında Türkiye-Mısır ilişkilerinin yoğunlaştırılması gerektiğini de vurguladı.⁴⁰

Roman, hikâye, öykü, şiir, deneme ve siyâsî eleştiri gibi çeşitli türlerde yazı ve eserleri bulunan Mısırlı yazar, şair ve gazeteci el-Gîtânî, 70 yaşında geçirdiği kalp krizi sonucu Kahire el-Celâ' Askerî Hastanesi'nde 18 Ekim 41(مستشفى الجلاء العسكرى) 2015 tarihinde vefat etti.⁴²

1.2. KİŞİLİĞİ

el-Gîtânî'nin hayatının ilk otuz yılını geçirdiği el-Cemâliyye, fakir halkın ikamet ettiği varoş yaşam tarzının hâkim olduğu bir semttir. Babasının fakirliğinden duyduğu hicap onun iç dünyasında derin izler bırakmıştı.⁴³ Babası, İslâm ilkelerine bağlı, muhafazakâr ve hâfiz'ul-Kur'an'dı ve çocuklarını da bu doğrultuda yetiştirmeye gayret etti.⁴⁴

el-Gîtânî'nin veciz söz söyleme yeteneği ve kurgu bilincinin neşvünema bulmasının küçük yaşlarda kurmaca dünya ile tanışmasına dayandığı söylenebilir. Zira bunun ilk nüveleri çocukken hayal dünyasında tasarladığı hikâyeleri annesine anlatmasıyla başladı.⁴⁵ Okumayı okula başlamadan önce babasından öğrendi.⁴⁶ Onun ileriki hayatında ilmî ve fennî çalışmalardaki istidatı, anne ve babasının gayretlerinin yansımaları olarak değerlendirilebilir. İlk okuduğu roman yedi yaşlarında Victor Hugo'nun (1802- 1885) Sefiller (1862) kitabıydı. Ardından okuduğu Maurice Leblanc'ın (1864-1941) kaleme aldığı Arsène Lupin serisi ona dünya klasiklerini sevdirdi. Yine Alexandre Dumas (1802-1870), Tarzan, Nasreddin Hoca, Polat Can, Antera b. Şeddâd (عنتر بن شداد), Elfu Leyletin ve Leyle (ألف ليلة وليلة) o yaşlarda okuduğu kitaplardandı. el-Gîtânî okuduğu kitaplardan etkileniyor, akranlarıyla yaptığı

⁴⁰ bkz. Asım Öz, “Cemâl Gamal Olur Mu Kardeşim”, dünyabizim (10 Mayıs 2018)

⁴¹ bkz. İhâb Mahmûd Hadarî, “Cemâl el-Gîtânî.. 'Âmânun alâ Rahîli Hârisi't-Târîh”, *Mubtedâ* (Erişim 8 Mart 2018).

⁴² bkz. Kelîb, “Cemâl el-Gîtânî.. Durûbu'l-Hayâti ve's-Siyâse C 1”.

⁴³ bkz. es-Samâdi, s. 8.

⁴⁴ bkz. Ahmed, s. 28.

⁴⁵ bkz. Kelîb, “Cemâl el-Gîtânî.. Durûbu'l-Hayâti ve's-Siyâse C 1”.

⁴⁶ bkz. es-Samâdi, a.g.e., s. 5.

diyaloglarda bu kitaplarda okuduğu cümleleri kullanıyordu.⁴⁷ Tüm bu veriler onun küçük yaşlardan itibaren edebiyata olan merakını ortaya koymaktadır. İleriki hayatında edebî kültür birikimini zenginleştirmek için büyük gayret sarf etti. İngilizceyi kendi kendine öğrendi, Arapçasını bulamadığı eserleri İngilizceden okudu. Arap edebiyatı ve yabancı eserler üzerine okumalar yapması, edebî bakışımın çeşitlenmesine yardımcı oldu.⁴⁸ Kahire'nin kültürel kaynaklar bakımından zengin oluşu okumak istediği kitaplara kolayca ulaşmasını sağladı. Kimi kitapları ikamet ettiği yerde bulunan kütüphanelerden temin ederken kimi eserleri sahaflardan satın aldı. Ayrıca Ezher Üniversitesi'ndeki kitap çeşitliliği okumak istediği kitaplara kolaylıkla ulaşmasını sağladı. Kahire bu bakımdan adeta kültür ve medeniyetin merkezi konumundaydı.⁴⁹

el-Gîtânî'nin edebî kültür birikimi, çeşitli alanlarda okumalar yapmasıyla zenginleşti. Örneğin, İbnu Hakîm (ابن حكيم) (ö. 567/1172), Abdurrahmân b. Hasan el-Cebertî (عبد الرحمن بن حسن الجبرتي) (ö. 1240/1825), el-Makrîzî (المقريزي) (ö. 845/1442), İbnu İyâs (ابن إياس) (ö. 930/1524), el-Câhız (الجاحظ) (ö. 869), İbnu Kuteybe (ابن قتيبة) (ö. 276/889), el-Muberrid (المبرد) (ö. 286/900), İbnu Sînâ (ابن سينا) (ö. 428/1037) gibi müelliflerin eserlerinin yanı sıra firavunlar tarihi, mitoloji, destan ve halk biyografileri okudu. Bunlara ilaveten Muhyiddîn ibnu Arabî'nin (ö. 638/1240) el-Futûhâtul-Mekkiyye (محي الدين ابن عربي / الفتوحات المكية), Abdu'l-Kerîm Cîlî (ö. 832/1428) el-İnsânul-Kâmil (عبد الكريم جيلي / الإنسان الكامل), Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin (ö. 414/1023) el-İşârâtul-Îlâhiyye (أبو حيان التوحيدي / الإشارات الإلهية), en-Nifferî'nin (ö. 354) el-Mevâkif (النفري / المواقف), el-Hallâcu Mansûr (ö. 309/922) et-Tavâsîn'i / (حلّاج منصور vb. tasavvuf kitapları okudu. Onun bu tarz okumaları yazı üslubunda tasavvufî ve tarihî dil ile özdeşleşmesini sağladı. Yine Corcî Zeydân (جرجي زيدان) (1861-1914), Tevfîk el-Hakîm (توفيق الحكيم) (1902-1987), Yûsuf İdrîs (يوسف إدريس) (1927-1991), Yahyâ Hakkî (يحيى حقي) (1905-1992) gibi Arap yazarların eserlerinden istifade ettiği gibi; ünlü yabancı edebiyatçılardan Fyodor Dostoyevski (1821-1881), Marcel Proust (1871-1922), Franz Kafka (1883-1924), Ernest Hemingway (1899-1961),⁵⁰ Maksim Gorki (1868-1936), Émile Zola (1840-1902), Lev Nikoláyevich

⁴⁷ bkz. Kelîb, "Cemâl el-Gîtânî.. Durûbu'l-Hayâti ve's-Siyâse C 1".

⁴⁸ bkz. Ahmed, s. 32.

⁴⁹ bkz. Kelîb, "Cemâl el-Gîtânî.. Durûbu'l-Hayâti ve's-Siyâse C 1".

⁵⁰ bkz. Ahmed, ss. 32-33.

Tolstóy'un⁵¹ (1828-1910) eserlerini okuyarak bunlardan etkilendi. Okuduğu yerli yabancı eserler el-Gîtânî'nin yazım dilini zenginleştirdi.⁵²

el-Gîtânî'nin okuduğu yazar ve eser isimlerinden anlaşılacağı gibi, üzerinde okumalar yaptığı diğer bir alan tasavvuf ilmiydi.⁵³ Kendisinin de ifade ettiği gibi onun bu alana yönelişindeki etmenler şöyle sıralanabilir: Fakir bir aile ve çevrede büyümesi, babasının ölümü, cephedeyken rahatsızlanıp dönemin tıp teknolojisine göre riskli bir kalp ameliyatı neticesinde mucize bir şekilde iyileşmesi, Abdunnâsır döneminde tutuklanması (1966), Mısır'ın İsrail karşısında mağlubiyeti (1967).⁵⁴ Nefle Hasen Ahmed'in çalışmasında ele aldığı üzere bu gibi olaylar, onun tasavvuf ilminde derinleşip olgunlaşmasının ve 'zaman' kavramına derin anlamlar yüklemesinin nedenlerindedir. Onun zihin dünyasında gerçekleşen bu devinim, kendisine göre bir halden bir hale geçiş tecrübesiydi. Tarihsel kurmaca metinler oluşturmasında 'zaman' kavramı üzerine derin tefekkürünün rolü büyüktü.⁵⁵ Ayrıca çeşitli kültür ve dinler üzerine de araştırmalar yaptı.⁵⁶

Binaenaleyh el-Gîtânî'nin sanat okulunda eğitim görmesi,⁵⁷ Doğu tarzı halı tasarım işi ve sanat eserleri üzerinde derin tefekkürü, onun kişisel geçmişine bağlı olarak geniş bir yelpazede duygu ve hissiyat oluşumuna temel hazırladığı söylenebilir.⁵⁸ el-Gîtânî edebî yönüne o kadar güveniyordu ki kendisinin ifadesiyle, o sonradan edebiyatçı olmadı, adeta bir edebiyatçı olarak doğdu. İş hayatına halı tasarımıyla başlayan el-Gîtânî, ardından gazeteciğe soyundu ve nihayet dünyaca ünlü söz ustası olarak ortaya çıktı, yazma ve yazarlık onun hayatının merkezine oturdu. Pek çok dile tercüme edilen romanları vasıtasıyla Arap romanının dünyada tanınip okunmasını ve saygınlık kazanmasını sağladı. Yazdığı eserler ile geçmişini unutmaya yüz tutmuş toplumlara hafızasını hatırlatmaya çalıştı. Dejenere olmuş din, toplum ve siyâset anlayışına getirdiği edebî-sanatsal eleştiriler ile özgün tavrını ortaya koydu.⁵⁹

⁵¹ bkz. es-Samâdî, a.g.e., s. 10.

⁵² bkz. Ahmed, a.g.e., s. 33.

⁵³ bkz. a.g.e., s. 31.

⁵⁴ bkz. Kelîb, "Cemâl el-Gîtânî.. Durûbu'l-Hayâti ve's-Siyâse C 1".

⁵⁵ bkz. Ahmed, a.g.e., s. 31.

⁵⁶ bkz. a.g.e., s. 32.

⁵⁷ bkz. a.g.e., s. 29.

⁵⁸ bkz. es-Samâdî, a.g.e., s. 5.

⁵⁹ bkz. Kelîb, "Cemâl el-Gîtânî.. Durûbu'l-Hayâti ve's-Siyâse C 1".

Arap edebiyatına yeni bir üslup getirmeyi hedefleyen el-Gîtânî, salt Batı romanına öykünmeyi beyhude bir çaba olarak görüyor ve özgün yapıt yaratmayı istiyordu.⁶⁰ Ona göre edebiyatta kendine özgü yöntem geliştirmeyen statükocu sanatçının, var olanı taklit etmenin ötesinde edebiyata bir şey kazandırması mevzu bahis olamazdı.⁶¹ O, eşsiz romanlar yaratma temayülü ile Arap ve Batı edebiyatı kaynakları arasını birleştirip, kendi hayal gücü ve kültürüyle entegre edip, şahsına münhasır edebî betik tarzı oluşturdu. Böylece zengin bilgi ve kültür birikimiyle geniş kitlelerde ses getiren klasik ve modern tarzın meczedildiği eserleriyle öncü yazarlar arasında yer aldı.⁶²

1.3. ESERLERİ

Yazarın ez-Zeynî Berakât, Şathu'l-Medîne, Hâtifu'l-Megîb, Mutûnu'l-Ehrâm, Risâletu'l-Besâiri fi'l-Mesâir, Kitâbu't-Tecelliyât, Mukârabetu'l-Ebed romanları bir çok dile tercüme edilmiştir. Kısa hikâyeleri Fransızca, İngilizce, İtalyanca, İspanyolca, İbrânice ve Almancaya tercüme edilmiştir.⁶³

1.3.1. Romanları

- ez-Zeynî Berakât (الزيني بركات) / 1974
[Fransız (1985), Alman (1988), Türk (2004), İsveç, İngiliz, Hollanda, Norveç, Rus, Japon ve Polonya dillerine tercüme edilmiştir]
- ez-Zuveyl (الزويل) /1974
- Vakâi'u Hâratî'z-Za'ferânî (وقائع حارة الزعفراني) /1976
[Almanca (1991), Fransızca (1996) ve İngilizceye tercüme edilmiştir]
- er-Rifâ'î (الرفاعي) /1978
- Hitatu'l-Gîtânî (خطط الغيطاني) /1980
- Risâletu'l-Besâiri fi'l-Mesâir (رسالة البصائر في المصائر) /1988

⁶⁰ bkz. es-Samâdî, a.g.e., s. 11.

⁶¹ bkz. Kelîb, "Cemâl el-Gîtânî.. Durûbu'l-Hayâti ve's-Siyâse C 1".

⁶² bkz. Ahmed, a.g.e., s. 33.

⁶³ bkz. Dâlyâ Muhammed İbrâhîm, "İsdârâtu'l-Muellif", ez-Zuveyl-Cemâl el-Gîtânî. (el-Cîze: Dâru Nahdeti Misr, 2013), s. 136.

- [Almanca (2001) ve Fransızcaya (1989) tercüme edilmiştir]
- Kitâbu't-Tecelliyât : el-Esfâru's-Selâse (الأسفار الثلاثة) /1990
es-Sifru'l-Evvel (السفر الأول)
es-Sifru's-Sânî (السفر الثاني)
es-Sifru's-Sâlis (السفر الثالث)
[Üç kitap birleştirilerek tek cilt halinde Fransızcaya tercüme edilmiştir
(2005)]
 - Şathu'l-Medîne (شطح المدينة) /1990 [Fransızcaya tercüme edilmiştir (1999)]
 - Hâtifu'l-Megîb (هاتف المغيب) /1992 [Türkçeye tercüme edilmiştir (2004)]
 - Seferu'l-Bunyân (سفر البنيان) /1997
 - Hikâyâtü'l-Muessese (حكايات المؤسسة) /1997
[Fransızcaya tercüme edilmiştir (2002)]
 - Mutûnu'l-Ehrâm (متون الأهرام) /1999 [Fransızcaya tercüme edilmiştir (2000)]
 - Mukârbetu'l-Ebed (مقاربة الأبد) /2000

1.3.2. Hikâye, Öykü ve Diğer Eserleri

- Evrâku Şâbbin Âşe Munzu Elfi Âm (أوراق شباب عاش منذ الف عام) /1969
- el-Ceyşu'l-İrâkî fî Harbi Uktûbir/Hurrâsu'l-Bevvâbeti'ş-Şarkıyye
(الجيش العراقي في حرب أكتوبر - حراس البوابة الشرقية) /1975
- Hikâyâtü'l-Ġarîb (حكايات الغريب) /1976
- Necîb Mahfûz Yetezekker (نجيب محفوظ يتذكر) /1980
- el-Hisâru min Selâsi Cihât (الحصار من ثلاث جهات) /1981
- Melâmihu'l-Kâhirati fî Elfi Sene (ملاحم القاهرة في ألف سنة) /1983
- Mustafâ Emîn Yetezekker (مصطفى أمين يتذكر) /1983?
- Muntasafu Leyli'l-Ġurbe (منتصف ليل الغربية) /1984
- Ahrâşu'l-Medîne (أحراش المدينة) /1985
- İthâfu'z-Zemâni bi-Hikâyeti Celebî es-Sultân
(إتحاف الزمان بحكاية جلبي السلطان) /1985
- Risâletun fî's-Sabâbeti ve'l-Vecd (رسالة في الصبابة و الوجد) /1987
- Hamâmu'l-Himâ - Yevmiyyâtu'l-Hac
(حمام الحمى - يوميات الحج) /1988

- Simâru'l-Vakt (ثمار الوقت) /1989
- Ard Ard (أرض أرض) /1991
- Mutribetu'l-Ġurûb (مطربة الغروب) /1992
- Nefsetu Masdûr (نفثة مصدور) /1993
- Kâhiriyyâtu Memlûkiyye (قاهريات مملوكية) /1995
- Şatfu'n-Nâr (شطف النار) /1996
- Muntehâ't-Taleb Îlâ Turâsi'l-Arab - Dirâsâtun fi't-Turâs
(منتهى الطلب إلى تراث العرب - دراسات في التراث) /1997
- Mecarrâtu'r-Rûh (مجرات الروح) /1999
- İbrâu'z-Zimme (إبراء الذمة) /2000
- Hikâyâtu'l-Habîe (حكايات الخبيئة) /2002
- Defâtiru't-Tedvîn (دفاتر التدوين):
ed-Defteru'l-Evvel - Hulsâtu'l-Kerâ (الدفتر الأول - جلسات الكرى) /2003
ed-Defteru's-Sânî - Denâ Fetedellâ (الدفتر الثاني - دنا فتدلى) /2003
ed-Defteru's-Sâlis- Raşehâtu'l-Hamrâ' (الدفتر الثالث - رشحات الحمراء) /2003
ed-Defteru's Râbia- Nevâfizu'n-Nevâfiz (الدفتر الرابع - نوافذ النوافذ) /2004
ed-Defteru'l-Hâmis- Nisâru'l-Mahv (الدفتر الخامس - نثار المحو) /2005
ed-Defteru's-Sâdis - Rinn (الدفتر السادس - رن) /2008
ed-Defteru's-Sâbi' - min Defteri'l-İkâme (الدفتر السابع - من دفتر الإقامة) /2010
- el-Mecâlisu'l-Mahfûziyye (المجالس المحفوظية) /2004
- Eyyâmu'l-Hasr (أيام الحصر) /2006
- İsti'âdetu'l-Musâfiri Hâne (استعادة المسافرين خانة) /2007
- Kitâbu'l-Elem (كتاب الألم) /2008
- Nüzûlü'n-Nukta_ el-İstimrâriyyetu fi Mısır
(نزول النقطة- الإستمرارية في مصر) /2009
- Sâ'ât (ساعات) /2010
- Tevfik el-Hakîm Yetezekker (توفيق الحكيم يتذكر) /2010
- Medînetu'l-Ġurabâ'/Metâli'u Nîvyûrkiyye (مدينة الغرباء- مطالع نيويوركية) /2011
- Mekâsidu'l-Esfâr (مقاصد الأسفار) /2011
- Tecelliyâtun Mısriyye: Cevlâtun fi'l-Kâhirati'l-Kadîme -Kasâidu'l-Hicr
(تجليات مصرية: جولات في القاهرة القديمة- قصائد الحجر) /2014

- el-Ebyadu ve'l-Ezrak (الأبيض و الأزرق) /2014
- Yemâm (يمام) /2015
- Hikâyâtun Hâime (حكايات هائمة) /2015
- min Defteri'l-Aşkî ve'l-Gurbe (من دفتر العشق و الغربة)
- Yevmiyyâtî'l-Mu'lene - Âfâku'z-Zâkira (يومياتي المعلنة - آفاق الذاكرة)
- Hulâsatu't-Tevhîdî _ Muhtârâtun min Şi'ri Ebû Hayyân et-Tevhîdî (خلاصة التوحيدي-مختارات من شعر أبو حيان التوحيدي)
- Yevmiyyâtu'l-Kalbi'l-Meftûh / el-Hutûtu'l-Fâsila (يوميات القلب المفتوح/الخطوط الفاصلة)
- Kitâbu'l-Esfâr: Esfâru'l-Muštâk - Esfâru'l-Esfâr (كتاب الأسفار: أسفار المشتاق-أسفار الأسفار)
- Zikru mâ Cerâ (ذكر ما جرى)
- el-Misriyyûne ve'l-Harbu - min Sadmeti Yûnyû ilâ Yakazati Uktûbir (المصريون و الحرب من صدمة يونيو إلى يقظة أكتوبر)
- en-Neşv - Şahsiyyâtu'l-Mu'âsira min Târîhine'l- Kadîm (النشو- شخصيات المعاصرة من تاريخنا القديم)
- Evvelu Debbâbâtin Abberâti'l-Kanâh/ Kitâbu'l-Hilâli'z-Zehebî /1976 (اول دبابات عبرت القناة/كتاب الهلال الذهبي)
- Muhammed el-Bisâtî/ Cerîdetu'l-Ahbâr/ 28.07.2011 (محمد البساطي/جريدة الأخبار)
- Ubûrun ani'l-Muğteribîn/ Cerîdetu'l-Ahbâr/ 06.07.2011 (عبور عن المغتربين/جريدة الأخبار)

1.4. ALDIĞI ÖDÜLLER

- Devlet Roman Teşvik Ödülü/ 1980
- Chevalier de l'ordre national du Mérite/ 1987
- Fransız-Arap Dostluk Ödülü/ 1992
- Sultan Bin Ali Al Owais Kültür Ödülleri/ 1997
- Fransa- ArapRoman Ödülü/ 2005
- Prix Laure-Bataillon/ 19.11.2005
- Grinzane Cavour Ödülü/ İtalya/ 2006

Mısır Devlet Takdir Ödülü/ 2007

Devlet Roman Ödülü/ 2008

Arap Dünya Enstitüsü Ödülü/ Paris/ 2009

Şeyh Zayid Kitap Ödülleri/ 2010

Birinci Dereceden Bilim ve Sanat Madalyası

İKİNCİ BÖLÜM

KANSU GAVRÎ VE CEMÂL ABDUNNÂSIR DÖNEMLERİNDE MISIR

Çalışmamızın mezkûr ana başlığı birbiriyle bağlantılı üç alt başlık ve bu alt başlıklar da kendi muhteviyatıyla ilişkili olduğu diğer alt başlıklar vasıtasıyla genişletilmiştir. Böylece kurmacanın doğal bir sonucu olarak zamansal sıçramalar nedeniyle ortaya çıkan komplike yapı çözümlenerek, romanın tarihsel muhtevası kronolojik hale getirilmiştir. Bu itibarla eserin kurgusuna konu olan ve Mısır Memlûk Sultanı Kansu Gavrî döneminde gerçekleşen Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetme süreci, öncesi ve sonrası yordamıyla anlatılmıştır. Sefer sürecinde bahse konu olan kimi olay ve fetihler ana hatlarıyla ele alınırken; merkezî otorite, strateji, ordu, donanma, muhaberat, ekonomi gibi unsurların romanın öyküsel ve temasal kurgusuyla bağlantılı çağrışımları nedeniyle tarafımızdan daha detaylı anlatılması tercih edilmiştir. Yazar, romanda Kansu Gavrî dönemini hikâyelemekle haddizâtında kendi yaşadığı döneme atıfta bulunmuştur. Bu nedenle çalışmamızın bu faslında Abdunnâsır dönemi de tarihsel açıdan incelenmiştir. Ardından Kansu Gavrî, Cemâl Abdunnâsır ve *ez-Zeynî Berakât* benzerlikleri tespit edilmiştir.

2.1. YAVUZ SULTAN SELİM'İN MISIR SEFERİ

Bu başlık altında Sultan Selim'in Mısır seferini tamamlanma mücadelesi ve bu seferin Osmanlı Devleti'ne kazandırdıkları ele alınmıştır.

2.1.1. Yavuz Sultan Selim ile Kansu Gavrî Arasındaki İlişkilerin Bozulması

Kansu Gavrî döneminde Osmanlı-Memlûk ilişkileri dostluk içinde başlamış, her iki ülke arasında elçiler gidip gelmiş ve yazışmalar yapılmıştır. İki devlet arasının bozulması şöyle gerçekleşmiştir: Sultan Selim, 920/1514 yılında Safevî Devleti üzerine sefere çıkmıştır. Sultan Selim çıktığı bu seferde, Gavrî'ye Şah İsmâil (ö.

930/1524) aleyhine birlikte hareket etme önerisinde bulunmuşsa da, o bu teklifi karşılıksız bırakmıştır. Bu nedenle iki ülke arasındaki dostluk münasebetleri bozulmaya başlamıştır.⁶⁴ Ayrıca bu savaşta -Çaldıran- Dulkadiroğlu Beyliği'nin valisi Alauddevle (ö. 1515), Osmanlı'ya İstanbul'dan gelecek olan askerî teçhizat ve mühimmatın ulaşmasına mani olmuştur.⁶⁵ Gavri'nin Alauddevle'yi desteklemesinin nedeni, Dulkadiroğlu Beyliği'nin Osmanlı ile Mısır arasında tampon devlet olmasıdır.⁶⁶ Ayrıca aynı savaşta Osmanlı askerleri tarafından yakalanan Memlûk askerlerinin üzerinden Alaüddeve'nin söz konusu yaptırımını onaylayan Gavri'ye ait bir mektup çıkması, aradaki hasımlaşmayı daha da körüklemiştir. Sultan Selim, Gavri'nin yönlendirmesinin rol oynadığı anlaşılan bu hadise üzerine, Alaüddeve'nin başını kestirip tehdit mahiyetinde Gavri'ye göndermiştir. Bu olay söz konusu çalışmamızın ana konusu olan Merc-i Dâbık Savaşı'na zemin hazırlamıştır.⁶⁷

2.1.2. Mısır Seferinin Sebepleri

Türk Memlûkleri XIII. yüzyıl ortalarına doğru Kahire'de iktidarı ele geçirecek güce ulaşmış ve yeni bir yönetim biçimiyle Mısır'da Memlûk Sultanlığı hüküm sürmeye başlamıştır. Türk Memlûkleri Mısır ve Suriye'yi 1250 yılından 1517 yılına kadar idare etmişlerdir.⁶⁸ Memlûk Devleti, Osmanlı'nın yükselme devrinde Osmanlı Devleti'nden sonra dünyanın ikinci büyük devleti haline gelmiş⁶⁹ ve son zamanlarda adeta Arap Bizansı'na dönüşmüştür.⁷⁰ Sultan Selim'in Asya'daki üstünlüğü sağlayabilmesi için Doğu Akdeniz havzasını ele geçirmesi ve Memlûkler ile savaşması kaçınılmaz olmuştur.⁷¹ Sultan Selim Ortadoğu bölgesine hâkim olduğu takdirde Batı'ya yapılacak bir harekât esnasında Osmanlı Devleti'nin doğu ve güney sınırını güvence altına almış olacaktır. Ayrıca Sultan Selim, kendi liderliğinde bir İslâm devleti kurmayı, İran Safevi Devleti'ni ortadan kaldırmayı, Ortadoğu'daki ticaret

⁶⁴ bkz. Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Kansu Gavri", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/315.

⁶⁵ bkz., Elhossary, a.g.t., s. 9.

⁶⁶ bkz., Akgül, a.g.t., s. 43.

⁶⁷ bkz., Elhossary, a.g.t., s. 9.

⁶⁸ bkz., Bernard Lewis, *Tarihte araplar*, çev. Hakkı dursun Yıldız (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015), s. 198.

⁶⁹ bkz., Akgül, a.g.t., s. 42.

⁷⁰ bkz. Lewis, *Ortadoğu*, s. 143.

⁷¹ bkz. Akgül, a.g.t., s.42

yollarına egemen olmayı ve Mısır topraklarını ele geçirmeyi de amaçlamaktadır.⁷² Elhossary bir çalışmasında, Sultan Selim'in Osmanlı topraklarını genişletme ve Mısır'ın zengin kaynaklarına sahip olma maddelerinin savaşın sebepleri arasında olduğu görüşüne katılmadığını ifade etmiştir.⁷³

Sultan Selim'in Memlûkler ile savaş sürecine girmesini hızlandırıcı unsurlar arasında sıralanabilecek diğer maddeler şöyledir: Mısır ve Şam'da çıkan fitnelere ve Avrupa'nın tehditlerine karşı Memlûklerin mukavemetsiz kalması,⁷⁴ Memlûklerin Haremeyn hâmisî olmalarına rağmen bu kutsal mekânların muhafazasına gereken önemi vermemesi,⁷⁵ Portekiz'in kutsal bölgeleri tehdit etmesi, Memlûk beylerinin iç çatışmaları nedeniyle birbirlerine ve halka zarar vermeleri, halktan alınan vergilerin artması, halkın mallarının gasp edilmesi karşısında Memlûk Devleti'nin âciz kalması, bölgede siyâsî ve idarî istikrarsızlık, iktidarın statükocu politikasından ötürü sistemini yenilememesi. Mısır halkı ülkenin maruz kaldığı bu durumdan çıkabilmesi için bir kurtarıcı beklemekteydi. Hatta Sultan Selim'in Mısır'ı egemenliği altına alıp ülkeyi idare etmesi için bazı Mısırlılar tarafından gizlice teşvik edildiği de kimi kaynaklarda yer almaktadır.⁷⁶

Sultan Selim sefer öncesi stratejik hareket edilip, seferin Mısır'a değil de İran'a yapılacağını duyurup hedef saptırmıştır. Bu gizliliğin sebeplerinden bazıları şöyle sıralanabilir: Osmanlı ileri gelenlerinin Bayezîd-i Sâni döneminde yapılan Mısır seferinin başarısızlığını öne sürerek yeni bir seferi onaylamama ihtimali, Memlûklerin Müslüman olmaları nedeniyle Osmanlı ulemâsından sefer için fetva çıkmama olasılığı, Sina Çölü'nü geçmenin imkânsız denilebilecek kadar zor olmasının mazeret olarak sunulma ihtimali, Memlûklerin savaşa hazırlanmasını engelleyerek gafil avlanmaları.⁷⁷

⁷² bkz. a.g.t, s. 45.

⁷³ bkz. Elhossary, a.g.t, s. 54.

⁷⁴ bkz. a.g.t, s. 16.

⁷⁵ bkz. Akgül, a.g.t., 42.

⁷⁶ bkz. Elhossary, a.g.t, s. 16.

⁷⁷ bkz. Akgül, a.g.t., s. 45.

2.1.3. Sefere Hazırlık ve İstanbul'dan Hareket

Sultan Selim'in İran'a sefer planının Kahire'ye ulaşması üzerine, Kahire'de Çerkez ve Arap emirlerin katıldığı bir toplantı yapılmış ve olası bir savaşa karşı tedbir alma kararı verilmiştir. Zira toplantı heyeti, Sultan Selim'in İran'ı ele geçirdikten sonra Mısır'a yürüyeceği kanısına varmıştır. Bu karar üzerine Kansu Gavri 50.000 kişilik bir ordu hazırlamıştır.⁷⁸ Gavri'nin savaş hazırlığı yapması üzerine Sultan Selim, Memlûkleri Safeviler ile işbirliği yapmakla itham etmiş ve Mısır seferine dinî bir meşruiyet kazandırmak için şeyhülislâmdan fetva almıştır.⁷⁹ Bunun üzerine 1515 yılı Kasım ayında üç yıl sürmesi planlanan bir sefer hazırlığı yapılmıştır.⁸⁰

Osmanlı ordusu 5 Haziran 1516'da İstanbul Üsküdar'dan yola çıkmış, 23 Temmuz 1516'da Elbistan'a varmış ve 28 Temmuz 1516'da savaşa gerek kalmaksızın Malatya'ya girmiştir. Sultan Selim'in bu safhada seferin İran'a değil de Mısır'a olduğunu bildirmesiyle 5 Ağustos 1516 tarihinde Malatya'dan güney tarafa dönülerek Antep'e, oradan da Merc-i Dâbık'a gelinmiştir. Ordu Üsküdar'dan Merc-i Dâbık'a kadar toplam 2700 km yol yürümüştür.⁸¹

Sultan Gavri beraberinde Abbasî halîfesi ve dört mezhebin kadısı da bulunmak üzere, ordusu ile 18 Mayıs 1516'da Kahire'den yola çıkmıştır.⁸² Kimi kaynaklara göre Gavri'nin sefere çıkarken halife ve kadıları beraberinde götürmesi, savaşta kesin galibiyet elde edeceğine inandığının işaretidir.⁸³ Kahire'den yola çıkan ordu, 11 Temmuz 1516'da Halep'e varmış,⁸⁴ 23 Ağustos 1516 sabahı Merc-i Dâbık Ovası'na ulaşmıştır.⁸⁵

Osmanlı ordusu 50-60 bin kişi iken, Memlûk ordusu 70-80 bin kişi civarındadır.⁸⁶ Gavri, kendi asker sayısının fazlalığı nedeniyle Osmanlı ordusunu mağlup edeceği öngörüsündedir,⁸⁷ ancak askerî teçhizatı savaş için en önemli

⁷⁸ bkz. Elhossary, a.g.t, s. 27.

⁷⁹ bkz. Burhan Erhan Çavdaroğlu, "Askeri Dönüşüm Çağında Merc-i Dâbık ve Ridâniye Savaşları Üzerine Bir Tahlil", *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi* 5/14 (2017), s. 1274.

⁸⁰ bkz. Akgül, a.g.t., s 46

⁸¹ bkz. a.g.t., s 47

⁸² bkz. Çavdaroğlu, a.g.d., s. 1274.

⁸³ bkz. Akgül, a.g.t., s. 52.

⁸⁴ bkz. Elhossary, a.g.t, s. 27.

⁸⁵ bkz. a.g.t, s. 28.

⁸⁶ bkz. Akgül, a.g.t., s 48

⁸⁷ bkz. a.g.t., s. 52.

unsurlardan biri olan ateşli silahlar ile donatmamıştır. Osmanlı asker sayısı, Memlûk askerlerine nisbetle azdır, fakat ateşli silahlar bakımından teçhizatları kuvvetlidir.⁸⁸

2.1.4. Merc-i Dâbık Savaşı

Memlûk ordusu ile Osmanlı ordusu Merc-i Dâbık Ovası'nda karşı karşıya gelmiş ve 24 Ağustos 1516 (25 Recep 922) sabahı savaş başlamıştır.⁸⁹ Savaşın ilerleyen safhalarında Osmanlı askerleri Memlûk askerlerine galip gelmiştir. Mağlup olan Memlûk Sultanı savaş meydanını terk etmiştir. Bu durumu fırsat bilen Hayır Bey ile Cânberdî el-Gazâlî (جان بردي الغزالي) kendi hükümdarlarının öldüğünü ilân ederek, Mısır aleyhine Osmanlı ile bazı anlaşmalar yapmıştır.⁹⁰ Nihayet Gavrî'nin ölmesiyle savaşın sonucu belli olmuştur.⁹¹ Mısır hazinesinin tamamı ve Anadolu'da Memlûklere ait olan kalelerin hepsi Osmanlı'nın eline geçmiştir,⁹² Şam bölgeleri Gazze'ye kadar Sultan Selim'e açılmıştır.⁹³

2.1.5. Suriye'nin Tamamının Ele Geçirilmesi

"28 Ağustos 1516 günü Yavuz ve Osmanlı ordusu Halep karşısına gelmiş ve Gökmeşdan denilen yerde Yavuz'un otağı kurulmuştur."⁹⁴ Halep erkânı, Sultan Selim'e şehrin anahtarını teslim etmiş, ele geçirilmesi zor bir şehir Osmanlı egemenliğine suhuletle girmiştir. Kansu Gavrî'nin zâlim idaresinden usanan Halep halkı, Sultan Selim'i sevinçle karşılamıştır. Böylece Suriye'nin kapıları Osmanlılara açılmıştır. Sultan Selim, 28 Ağustos'tan 16 Eylül'e kadar Halep'te kalmıştır. 16 Eylül'de Halepten ayrılarak sırasıyla Hama, Humus ve Şam'ı direnişle karşılaşmaksızın ele geçirmiştir. Sultan Selim'in niyeti Mısır'ın tamamını ele geçirmektir. Hayır Bey aracılığı ile Şam'ın çevresindeki kasabaların da sultana itaat ve bağlılıklarını arzetmesiyle, Suriye Osmanlı egemenliğine girmiştir. Sultan Selim hem Mısır seferini tamamlamak hem de ordusunu emniyete almak için, Memlûklerin ileri

⁸⁸ bkz. a.g.t., s. 49

⁸⁹ bkz. a.g.t., s. 48.

⁹⁰ (Hayır Bey ve Cânberdî romanda hain kişilikleriyle kurgulanmıştır)

⁹¹ bkz. Akgül, a.g.t., s. 50

⁹² bkz. a.g.t., s. 52.

⁹³ bkz. Elhossary, a.g.t., s 34.

⁹⁴ Akgül, a.g.t, s. 53.

gelenlerine hediyeler takdim ederek onların ve halkın teveccühünü kazanmış ve olası taşkınlıkların çıkmasını engellemiştir. Sultan Şam'da üç ay kadar kalmıştır.⁹⁵

2.1.6. Mısır Seferini Tamamlama Görüşmeleri

Sultan Selim, 3 Aralık 1516 yılında Şam'da bir divan toplayarak, Mısır seferi hakkında vezir ve komutanların görüşlerini almıştır. Kimisi Osmanlı ordusunun yorgun düşmesi nedeniyle seferin ertelenmesi gerektiğini savunurken, kimisi Mısır ordusunun yıpranmışlığından faydalanılması gerektiğini ileri sürerek, vakit kaybetmeksizin sefere devam edilmesi görüşünü savunmuştur.⁹⁶ Bunun üzerine Sultan Selim, Sina Çölü'nü aşmak için su meselesini çözmek gibi diğer tüm tedbirleri de alarak vakit kaybetmeksizin Mısır seferine devam etme kararı almıştır. Kan dökülmemesi için Tumanbay'a (طومان باي) [Merc-i Dâbık Savaşı'ndan kaçan emirler 22 Ekim 1516'da (25 Ramazan 922) Tumanbay'ı Kansu Gavri' yerine sultan seçmişlerdir] bir mektup yazarak kendisine tabi olması konusunda çağrıda bulunmuştur. Eğer itaat ve bağlılığını arzederse Mısır'da kendisinin -Tumanbay'ın- yönetimde kalacağını, ancak hutbe ve sikkeyi Sultan Selim nâmına bastırıp okutacağını ve hilâfetin Osmanlılara intikal edeceğini beyan etmiştir. Bu şartları kabul ettiği takdirde, kendisinin savaşmayıp Şam'dan geri döneceğini bildirmiştir. Tumanbay bu teklifi makul karşılarken, kendi tebaasından bazı kişilerin savaş istemesi üzerine Sultan Selim'in teklifine ret cevabı vermiştir. Sultan Selim bunun üzerine 15 Aralık 1516'da Şam'dan hareket ederek Mısır üzerine yürümüştür.⁹⁷

2.1.7. Mısır Üzerine Harekât

"Mercidabık Meydan Muharebesinde yenilen Memlûk ordusu Kahire'ye doğru çekilmeye başlamıştır. Ancak Kahire'nin korunması için yegane çare, Gazze'nin muhafaza edilmesidir. Savaş sırasında ölen Gavri'nin yerine Sultan olan Tumanbay, bu havalinin korunması için Gazze muhafızlığına Canberdi Gazali'yi tayin etmiş ve onu 20 bin kişilik bir ordu ile teçhiz etmiştir. 28 Ekim 1516'da Gazze'ye gitmek üzere yola

⁹⁵ bkz. Akgül, a.g.t, ss. 53-57.

⁹⁶ bkz. a.g.t, s. 56. (Hayır Bey bu ikinci görüşü savunanlar arasındadır)

⁹⁷ bkz. a.g.t, ss. 57-58.

çıkın Canberdi'ye yolda çok sayıda Bedevi Arap'ta katılmıştır. Gazze'nin öneminin farkında olan Sultan I. Selim, bu bölgenin kontrol altına alınması için Veziriazam Sinan Paşa'yı tayin etmiştir.⁹⁸ 22 Aralık 1516'da iki ordu Gazze yakınında bulunan Hân Yûnus'ta (خان يونس) karşılaşmış ve savaş Mısır ordusunun yenilgisiyle sonuçlanmıştır.⁹⁹ Bu küçük çaplı meydan muharebesinin kazanılmasında, Merc-i Dâbık'ta olduğu gibi ateşli silahların rolü büyüktür.¹⁰⁰ Savaşın kazanılması ile Osmanlı; Suriye ve Filistin'i tamamıyla ele geçirmiştir. Gazze'ye hâkim olan Sultanın Mısır fethini tamamlayabilmesi için Kahire'ye ulaşması, bunun için de aşılması tarihte ender rastlanan Sina Çöl'ünü geçmesi gerekmektedir.¹⁰¹ Bu çöl, 8 konak uzunluğunda, Gazze ile Sâlihiye (صالحية) arasında Katye (قطية) adında, sudan yoksun, develerin hörgüçlerine kadar battığı, bineklerin karınca ve çekirge sürüleri nedeniyle ürktüğü bir kumluktur.¹⁰² Bir de bu çölde yaşayan Araplar ordulara baskın düzenlemektedir.¹⁰³ Sultan Selim çölün ağır şartlarına karşı Şam'da iki buçuk ay gibi kısa bir süre içerisinde gerekli tedbirleri almıştır.¹⁰⁴ 9 Ocak 1517'de Osmanlı divanı tekrardan toplanarak Mısır'a yürüme kararını istişare etmiş ve 10 Ocak 1517'de hareket kararı almıştır.¹⁰⁵

2.1.8. Sina Çölü'nü Geçiş

Tumanbay, Sultan Selim'in Gazze'den hareket ettiğini öğrenince hazırlıklara başlamış, bu defa iki yüz top temin etmiş ve bunları yerleştirmek üzere Rîdâniye'de hendekler kazdırmıştır. Ancak Cânberdî tarafından Tumanbay'ın yaptığı bu hazırlık Sultan Selim'e bildirilmiştir.¹⁰⁶ Osmanlı ordusu 11 Ocak 1517'de başladığı çöl yürüyüşünü 16 Ocak'ta tamamlamayı başarmıştır. Beş gün gibi kısa bir süre içerisinde çölü geçen askerler, mekânın fizikî şartlarının yanı sıra Tumanbay'ın Osmanlı

⁹⁸ bkz. Çavdaroğlu, a.g.d., s. 1277.

⁹⁹ bkz. Akgül, a.g.t., s. 60.

¹⁰⁰ bkz. Çavdaroğlu, a.g.d., ss. 1277-1278.

¹⁰¹ bkz. Akgül, a.g.t., s. 60.

¹⁰² bkz. Hoca Saadettin Efendi, a.g.e., ss. 308-309.

¹⁰³ bkz. Akgül, a.g.t., ss. 63.

¹⁰⁴ bkz. a.g.t., 64. (Sultan Selim'den önce Büyük İskender Sina Çölü'nü geçebilmek için iki yılda; Napoléon, Sultan Selim'den üç yıl sonra, on beş ayda hazırlıklarını tamamlayabilmiştir. bkz. a.g.t., s. 64.)

¹⁰⁵ bkz. a.g.t., s. 62.

¹⁰⁶ bkz. a.g.t., ss. 62-63.

ordusuna karşı kışkırttığı, çöl Araplarının saldırılarıyla da mücadele etmiştir.¹⁰⁷ Nihayet Sultan Selim üstün bir başarı göstererek 60 bin insan ve 50 bin hayvan ile çölü geçmiştir.¹⁰⁸ Hoca Saadettin Efendi'ye göre uzun zamandır bulut görmeyen bu çöle Allah'ın inayetiyle yağmur yağmış ve çölü geçmek kolaylaşmıştır.¹⁰⁹

Sultan Selim'in İstanbul'dan bulunduğu yere gelinceye kadar ki fethettiği yerler şöyledir: "Malatya, Divriği, Besni, Gerger, Kahta, Antep, Birecik, Hatay, Hama, Humus,"¹¹⁰ "Ba'lebek (بعلبك), Trâblus,"¹¹¹ "Merc-i Dâbık, Şam, Halep, Safed (صفد), Taberiyye (طبرية), Remle (رملة), Kudüs, Gazze, Hân Yûnus, Salihîye ve Bîblis."¹¹²

2.1.9. Rîdâniye Savaşı

Romanda Rîdâniye hakkında detaya girilmemiştir. Ancak Rîdâniye, Merc-i Dâbık'tan sonra Osmanlı'nın Kahire'yi feth etmesinde önemli bir savaş olması bakımından bu başlık altında teferruatlı bilgi verilmiştir.

Osmanlı ordusu 21 Ocak 1517'de Birketül-Hâc'da (بركة الحاج) konakladığı esnada Tumanbay'ın askerî tertip ve mevzilerinden haberdar olmuş, Memlûklerin Âdiliye denilen mıntıkada hendekler kazdırıp, 200 kadar topu yerleştirdiğini öğrenmiştir. Mevzinin doğusu el-Mukattam Dağı'na (المقطم), batısı Nil Nehri'ne dayatılmıştır. Mevzinin önü açık, Sina Çölü'nden gelen yolu kontrol altına alan bir pozisyonudur. Ancak Tumanbay'ın bu stratejisini haber alan Sultan Selim, kendi harp stratejisini değiştirerek, doğrudan savunma hattına saldırmayıp, 21/22 Ocak gece 1517'de el-Mukattam Dağı'nı süvarilerle dolaşmış ve geriden taarruza geçerek Memlûk ordusunu baskına uğratmıştır. Memlûk kölemenleri güneye yönelerek Osmanlı ordusu ile mücadeleye girseler de top ve tüfeklerin şiddetine karşı koyamayarak ağır kayıplar vermişlerdir.¹¹³ Bu da Tumanbay'ın iki ay boyunca hazırlığını yaptığı topların mevzilenmesini etkisiz hale getirmiştir.¹¹⁴ Bundan sonra öldürme kastıyla sultanın karargahına ilerleyen Tumanbay, Sultan Selim zannettiği

¹⁰⁷ bkz. Akgül, a.g.t., s. 64.

¹⁰⁸ bkz. Elhossary, a.g.t., s.41.

¹⁰⁹ bkz. Hoca Saadettin Efendi, a.g.e., s. 309.

¹¹⁰ bkz. Akgül, a.g.t., s. 65.

¹¹¹ bkz. a.g.t., s. 52.

¹¹² bkz. a.g.t., s. 65.

¹¹³ bkz. Elhossary, a.g.t., ss. 41-42.

¹¹⁴ bkz. Akgül, a.g.t., s. 65.

Vezir-i Azam Hadım Sinan Paşa'yı öldürmüştür. Savaş 22 Ocak gün doğumundan akşama kadar devam etmiştir. Savaşın neticesi belli olmasına rağmen, bazı yerlerde çarpışma 23 Ocak ikindiye kadar devam etmiştir.¹¹⁵ Bundan sonra Memlûk ordusu savaşı bırakmak zorunda kalmıştır. Tumanbay yanına Kertbay'ı (كرتباي) alarak savaşı terk etmiş ve harp sona ermiştir. Bundan böyle Memlûk Devleti sona ermiş ve Osmanlılar Mısır ve Kuzey Afrika'nın hâkimiyetini ele geçirmişlerdir.¹¹⁶

Rîdâniye, Osmanlı'nın merkezî otorite gücünün etkili olduğu, alınan istihbarata karşı Sultan Selim'in taktik değiştirdiği ve ateşli silahlar ile geleneksel Osmanlı süvarisinin etkili kullanıldığı bir savaştır. Bu dönemde Memlûklerin topları sadece kale savunmasında kullanmaları dolayısıyla meydan muharebesinde kullanma tecrübelerinin olmayışı ve Memlûk emir ve askerlerinin ateşli silah kullanımını dinen meşru görmeyip reddetmeleri galibiyetin Osmanlı tarafında olmasını sağlamıştır.¹¹⁷ Savaşın kazanılmasında önemli diğer bir sebep, Sultan Selim'in kullandığı istihbarat ağıdır. Onun Memlûklerde olmayan espionaj faaliyeti neticesinde oluşturduğu stratejik tedbirler, Osmanlı ordusuna mutlak zaferin kapılarını açmıştır.¹¹⁸ Sultan Selim, Rîdâniye zaferinden sonra Mısır'ın kalbi ve ticarî yaşamın merkezi Kahire'ye yürümeye karar vermiştir.¹¹⁹

2.1.10. Kahire'ye Giriş

Kahire önemli bir şehir olması nedeniyle Sultan Selim burayı hasar vermeden almak istemiştir. 25 Ocak 1517'de teslim olanları affedeceğini, isyan edenleri cezalandıracağını bildirmiştir.¹²⁰ Nihayet 30 Ocak 1517'de Kahire Osmanlı egemenliğine girmiştir. Tumanbay Osmanlıya tabi olmayı istediği halde bir beyin halkı Osmanlı'ya karşı direnmeye teşvik etmesi nedeniyle sokak çatışmaları çıkmış ve Osmanlı ordusu güç anlar yaşamıştır.¹²¹ Bunun üzerine Sultan Selim, ordusunun

¹¹⁵ bkz. Elhossary, a.g.t., s. 43.

¹¹⁶ bkz. Akgül, a.g.t., ss. 67.

¹¹⁷ bkz. Çavdaroğlu, "Askeri Dönüşüm Çağında Merc-i Dâbık ve Ridâniye Savaşları Üzerine Bir Tahlil", s. 1281.

¹¹⁸ bkz. a.g.d., s. 1273.

¹¹⁹ bkz. Akgül, a.g.t., s. 67.

¹²⁰ bkz. a.g.y.

¹²¹ bkz. a.g.t., s. 68. (Romanda Tumanbay'ın Osmanlı'ya tabi olma düşüncesine yer verilmemiştir)

tamamıyla 31 Ocak 1517'de Kahire'ye girmiştir. Bu ikinci girişir¹²² ve Osmanlı şehre tam anlamıyla hâkim olmuştur. Sultan, âsilerin birçoğunu öldürmüş, ancak halka herhangi bir zarar vermemiştir.¹²³ Mısır halkı, Tumanbay'ın şehri yeniden ele geçireceğini düşünürken, Sultan Selim Mısır'ın tamamıyla Osmanlı egemenliğine girdiğini dünyaya ilân etmiştir. Fakat şehirde tam bir sükûnet sağlanamadığı için Sultan Selim adına henüz hutbe okunamamıştır. Sultan Selim Kahire'de iç huzursuzluğun sona ermesi için 10 Şubat'ta Mısır tahtına oturmuştur.¹²⁴

Sultan Selim 15 Mart'ta, Tumanbay'ı yakalamak üzere ordu birlikleriyle Kahire'den hareket etmiş ve 30 Mart'ta Bâhire (باهرة) bölgesinden Nil Nehri'ni geçmek suretiyle çöle kaçmayı düşünen Tumanbay'ı yakalamıştır. Mısır'ın mutlak fethini Tumanbay'ın yakalanmasına bağlayan Sultan 'Mısır şimdi fetholundu' demiştir. Tumanbay'ın sağ olmasından halen ümitli olan Memlûklerin tekrar bir kalkışma girişimine kesin bir şekilde son vermek amacıyla sultan, 13 Nisan'da¹²⁵ Tumanbay'ı Babu Zuveyle'de idam ederek, isyanları önlemek için üç gün darağacında teşhir ettirmiştir. Böylece Çerkezler'in fitneleri önlenip, Mısır'ın her yerinde tam bir asayiş sağlanmıştır.¹²⁶

2.1.11. Haremeyn Anahtarları ve Kutsal Emanetlerin Teslimi

6 Temmuz günü Sultan Selim'e Sâhibu'l-Haremeyn ünvanıyla Mekke ve Medine'nin anahtarları, kutsal emanetler ve bir takım hediyeler sunulmuş, ancak o bunları Sâhibu'l-Haremeyn olarak değil, Hâdimu'l-Haremeyn olarak kabul etmiştir. Bundan sonra Hicâz Bölgesi Osmanlı hâkimiyetine girerek Osmanlı Sultanı diğer İslâm devletleri nazarında itibar kazanmıştır. Sultan Selim 31 Ağustos tarihinde Hayır Bey'i Mısır'a vali olarak atamış, ancak olası bir hainlik girişimine karşı tedbirini

¹²² bkz. a.g.y. (Romanda Sultan Selim'in Kahire'ye girişi tek seferle gerçekleşmiştir)

¹²³ bkz. a.g.y. (Romanda bunun aksine Osmanlı askerlerinin Kahire'ye girdiklerinde yerli halkı katlettikleri ve ortalığın kan gölüne döndüğü betimlenmiştir)

¹²⁴ bkz. a.g.t, ss. 68-70.

¹²⁵ bkz. a.g.t, ss. 69-70. (Romanda Tumanbay, Osmanlı ordusu Kahire'ye girdikten sonra Osmanlı askerlerine özellikle Bulak'ta zor anlar yaşatmış ve kendisine tabi olanlarla birlikte muhtelif mekânlarda ortaya çıkarak Osmanlı askerlerini öldürmüştür. Osmanlı askerleri bu safhada onu aramaktadır. Bundan sonrasında kurguda onunla ilgili herhangi bir gelişmeye yer verilmemiştir. bkz. Cemâl el-Gîtânî, *ez-Zeynî Berakât*, (Kahire: Dâru'ş-Şurûk, 1994), s. 281.

¹²⁶ bkz. Hoca Saadettin Efendi, a.g.e., s. 329.

almıştır. Bu amaçla eşini ve çocuklarını rehin olarak İstanbul'a getirip, oradan da Fîlîbe'ye (فيليبه) göndermiştir.¹²⁷

2.1.12. Fetih Sonrası Mısır Siyâseti

Sultan Selim, Kahire'de adaletle hükmetme politikası izlemiş, iktisadî görevlerde çalışanları aynı işlerinde devam ettirmiş, eğitimciler ve medreselere dokunmamıştır.¹²⁸ Yerli halkın teveccühünü kazanmak amacıyla köklü değişikliklere gitmemiş, var olan sistemi devam ettirmeyi tercih etmiştir. Mısır'a görevlendirdiği valinin otoritesi altında yirmi dört Memlûk beyinin idareciliğini devam ettirmiştir. Güvenlik nedeniyle Abbâsî soyundan gelen halîfe ve yakınlarını, bazı ulemâyı, tehlike arz eden şeyh ve beyleri ve birçok sanatkârı İstanbul'a göndermiştir.¹²⁹

2.1.13. Mısır'dan İstanbul'a Dönüş

Sultan Selim, Mısır dönüşü Şam'a yönelerek bütün bir kışı burada geçirmiştir. 8 Şubat'ta Halep'e doğru yönelmiş, ardından 5 Mart'ta Halep'e, 3 Haziran'da Kayseri'ye ve 25 Temmuz'da İstanbul'a ulaşarak Topkapı Sarayı'na gitmiş, böylelikle Mısır seferini tamamlamıştır. Sultan Selim'in Mısır seferi siyâsî, içtimaî, iktisadî ve dinî açıdan önemli sonuçlar doğurmuştur. Fetihle beraber halîfeliğin Abbâsîler'den Osmanlılar'a geçmesi konusunda birbiriyle çelişen rivayetler mevcuttur.¹³⁰ Ayasofya ya da Eyüp Sultan Cami'nde Halîfe III. Mütevekkil Alallah'ın kendisine hilâfeti devrettiğini iddia edenler olduğu gibi, halîfeliğin Sultan Selim döneminde değil, daha sonra Türklere geçtiğini rivayet edenler de vardır.¹³¹

2.1.14. Mısır Seferinin Osmanlı'ya Kazandırdıkları

Sultan Selim, Çaldıran zaferiyle (1514) Doğu ve Güneydoğuyu alarak Anadolu'nun toprak bütünlüğü ve güvenliğini sağlarken; Mısır seferiyle Suriye,

¹²⁷ bkz. Akgül, a.g.t, ss. 71-72.

¹²⁸ bkz. a.g.t, s. 73.

¹²⁹ bkz. a.g.t, s. 74.

¹³⁰ bkz. a.g.t, s. 76.

¹³¹ bkz. a.g.t, s. 77.

Filistin, Mısır ve Hicâz'ı Osmanlı topraklarına katarak devletin üç kıtaya yayılmasını sağlamıştır. Osmanlı Doğu Akdeniz ve Ortadoğu bölgesine egemen olarak büyük bir imparatorluk haline gelmiştir. Doğu Akdeniz'de deniz ulaştırmacılığı ile Güney Asya, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'nun Avrupa ile olan transit merkezleri ve ticaret yolları Osmanlıların kontrolüne geçmiştir. Osmanlı Sultan'ı Müslümanların en kuvvetli hükümdarı olmuş, Haremeyn'in anahtarı kendisine sunulmuş ve Kudüs Osmanlı yönetimine girmiştir. Bu da İslâm ve Hıristiyan aleminde ses getirmiştir. Mısır'ın fethiyle Sultan Selim, Osmanlı'nın doğu sınırlarını güvence altına alarak Batı'ya yönelme imkânı bulmuştur.¹³² Mısır ve Suriye bundan sonra dört yüz yıl Osmanlı İmparatorluğu'nun eyaleti olarak varlığını sürdürmüştür. Fas sınırına kadar bütün Berberî devletleri Osmanlı hâkimiyetini kabul etmişlerdir. Irak'ın 1639 yılında İran'dan alınmasıyla neredeyse tüm Arap dünyası Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.¹³³

Sultan Selim'in Doğu meselesini halletmesinin neticesi olarak kendisinden sonra gelen padişah Sultan Süleyman, Avrupa'ya ilerleme fırsatı bulmuş ve Avrupa'nın tamamına yakını Osmanlı hâkimiyetine almıştır.¹³⁴ İmparatorluk onun döneminde (1520-1566) zirveye ulaşmıştır.¹³⁵ Sultan Süleyman kırk altı yıllık sultanlık başarısını, Sultan Selim'e borçludur diyebiliriz.¹³⁶

2.2. CEMÂL ABDUNNÂSİR DÖNEMİ VE II. ARAP-İSRAİL SAVAŞI'NDA MISIR'IN UĞRADIĞI HEZİMET

Bu başlık altında Hür Subaylar Darbesi öncesi ve sonrası bağlamında, Cemâl Abdunnâsır Dönemi ve Mısır'ı II. Arap-İsrail Savaşı'na götüren sebepler ile savaş sonrası ülkeye hâkim olan genel atmosfer hakkında bilgi verilmiştir.

2.2.1. Hür Subaylar Darbesi Öncesi Mısır

Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli eyaletlerinden biri olan Mısır, 16. yüzyıl başından 19. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. 19. yüzyılın

¹³² bkz. a.g.t, s. 80.

¹³³ bkz. Lewis, *Tarihte Araplar*, s. 204.

¹³⁴ bkz. Akgül, a.g.t, s. 81.

¹³⁵ bkz. Lewis, *Ortadoğu*, ss. 146-147.

¹³⁶ bkz. Akgül, a.g.t, s. 81.

ikinci yarısından sonra Osmanlı'nın zayıflamaya başlamasıyla, Mısır İngiliz denetimine girmiş ve Osmanlı'dan kopmuştur.¹³⁷

I. Dünya Savaşı'nın başlaması (28 Temmuz 1914-1918) ile Ortadoğu, Avrupalı devletler için hem sömürgelerini kontrol etmeyi amaçladıkları geçit yolu olmuş hem de petrol kaynakları dolayısıyla değerli hale gelmiştir. İngiltere'nin 18-19 Kasım 1914 de bir protektora ilân etmesiyle, Mısır Osmanlı hâkimiyetinden çıkarak, resmî olarak İngiltere yönetimi altına girmiştir. 1922 yılında Mısır, İngiltere ile yaptığı bir antlaşma ile resmî olarak bağımsızlığını kazanmasına rağmen İngilizlerin ve Batılı devletlerin etkisi Mısır'da sürmeye devam etmiştir. Mısır 1952 yılına kadar İngiltere'nin manda yönetimi altında kalmış ve Hür Subaylar Darbesi'ne kadar hiçbir zaman tam bağımsızlık elde edememiştir.¹³⁸ II. Dünya Savaşı sona erdikten sonra, İngiltere planlarını Mısır üzerinde istediği gibi uygulayamamıştır. Mısır, 1936 tarihli İngiliz-Mısır anlaşmasında bazı değişikliklerin yapılmasını talep etmiştir. Bu taleplerden biri İngiltere'nin stratejik noktalardan çekilmesidir. Bunun neticesi olarak İngiliz güçleri Kahire'den çekilmiştir.¹³⁹

2.2.2. Hür Subaylar Teşkilatının Kuruluşu

Hür Subaylar Teşkilatı [ed-Dubbâtu'l-Ahrâr (الضباط الأحرار)], 1942 yılında Abdunnâsır ve arkadaşları Kemâleddîn Hüseyin (كمال الدين الحسين) ve Abdulkâim Âmir (عبد الحكيم عامر) tarafından, Mısır'ı İngiliz emperyalizminden kurtarmak için kurulmuştur.¹⁴⁰ Zira İngiltere "1936 tarihli Mısır-İngiltere antlaşmasına dayanarak Mısır'ın bütün havaalanları ve limanlarını işgal etmiştir. Bu olay Mısır'da İngiliz aleyhtarı milliyetçi hareketlerin gelişmesini ve halk arasında işgalcilere karşı nefretin artmasını hızlandırmıştır."¹⁴¹

İsrail'in kuruluşundan -kuruluşun resmî ilânı 14 Mayıs 1948'dir-¹⁴² hemen sonra başlayan I. Arap-İsrail Savaşı'nda (1948) Mısır ordusu İsrail karşısında hezimete

¹³⁷ bkz. Kalyoncuoğlu, a.g.t., s. 4.

¹³⁸ bkz. a.g.t., ss. 4-6.

¹³⁹ bkz., a.g.t., s. 7.

¹⁴⁰ bkz. Davut Dursun , "Cemal Abdünnâsır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/297.

¹⁴¹ bkz. a.g.y.

¹⁴² bkz. Kiremitçi, s.g.t., s. 34.

uğramıştır.¹⁴³ Savaşta yenilgi, Kral Fâruk'un prestijini sarsarken, Hür Subaylar'ın ordu içerisindeki gücünü artırmıştır.¹⁴⁴ "Abdunnâsır, bu savaşta Filistin'deki çarpışmalara bir birliğin kumandanı olarak katılmıştır. Kendisi Fâlûce'de (الفالوجة) önemli bir başarı göstermiş ve 'Kral Fuâd askerî nişanı'na lâyık görülmüştür. Bundan sonra 'Fâlûce kaplanı' olarak anılmıştır."¹⁴⁵ Hür Subaylar hareketinde yer alan Abdunnâsır ve arkadaşları, Mısır'ın İsrail karşısındaki hezimetini Kral Fâruk'un sorumsuzluğuna bağlamış ve hareket kral karşıtı çalışmalara başlamıştır.¹⁴⁶

2.2.3. Hür Subaylar Teşkilatı İhtilal Konseyi

Mısır, Ortadoğu ülkeleri arasında II. Dünya Savaşı'ndan (1939-1945) en çok yara alan ülke olmuştur. Ülkede hem ekonomik hem de idarî problemler başlamıştır. 1948'de Filistin savaşına giden Mısır'lı genç subaylar, bu savaşta ordunun silah, gıda, tıbbî malzeme gibi teçhizat yetersizliği nedeniyle yönetimdeki şahısların liyakatsiz olduğu kanaatine varmıştır.¹⁴⁷ Filistin savaşından kurtulan askerler, Kahire'de toplanmaya başlamış ve ihtilâl konseyi olan icra komitesini kurmuşlardır. 1950 yılında Abdunnâsır bu komitenin başkanı seçilmiştir. Ancak stratejik hareket ederek liderliğinin gizlenmesini istemiştir. Mısır'da ihtilâl yapmayı planlayan örgüt, halk arasında kral aleyhine gizlice bir bildiri kampanyası düzenlemiştir. Kral Fâruk ordu içerisindeki bu örgütü öğrenmesine rağmen, liderlerinin kim olduğunu öğrenememiştir. 1952'de örgütün başkanı Muhammed Necîb olmuş, fakat ihtilâlin başında olduğunun bilinmesini istemediğinden darbenin uygulanma sürecinde pasif kalmıştır.¹⁴⁸

¹⁴³ bkz. a.g.t., ss. 33-34.

¹⁴⁴ bkz. Dursun, "Cemal Abdunnâsır". 7/297.

¹⁴⁵ bkz. a.g.y.

¹⁴⁶ bkz. Muhammed Örtlek, "Mısır'da Siyasal İslâmcılık Müslüman Kardeşler ve Arap Baharı", (Ankara: Sage Yayıncılık, 2017), s. 130.

¹⁴⁷ bkz. Kalyoncuoğlu, a.g.t., s. 8.

¹⁴⁸ bkz.. a.g.t., s. 23.

2.2.4. Hür Subaylar Darbesi

Hür Subayları iktidara taşıyan en önemli nedenler kısaca şöyle sıralanabilir: Mısır ordusunun zayıflığı, bozulmuş teçhizat, mevcut rejimin Mısır'ın menfaatleriyle zıt içinde olması.¹⁴⁹ Hür Subaylar Darbesi; Arap milliyetçiliği, yenilenme ve modernleşmenin sembolüdür. Mısır, 1952 yılında gerçekleşen Hür Subaylar Darbesi'ne kadar bağımsız olamamıştır.¹⁵⁰ 1951'de İngiliz güçleri ile Mısırlı gerillalar arasında çıkan çatışmalar Abdunnâsır liderliğindeki darbenin tetikleyici unsurlarından olmuştur.¹⁵¹

1952 yılı başlarında Mısır Başbakanı Nehhâs Paşa, İngiltere'nin Mısır'daki varlığının devamını sağlayan 1936 tarihli anlaşmayı iptal etmiş, ancak İngiltere sözünde durmayarak Mısır'ı tahliye etmemiştir. Bunun üzerine halk ayaklanmaları çıkmış ve İngiliz askeri birlikleri ile Mısırlı polisler arasında çatışmalar yaşanmıştır. Başbakan Nehhâs, İngiliz yanlısı kral tarafından görevden alınmış, yeni başbakan da istifa etmiştir. Askerî yapılanma içerisindeki Hür Subaylar gizli örgütünde yer alan Abdunnâsır ve arkadaşları ülkenin maruz kaldığı kaotik ortamı fırsata dönüştürerek 22/23 Temmuz 1952 gecesi bir darbeye yönetime el koymuştur. kralın sarayı kuşatılmış¹⁵² ve kral sürgüne gönderilmiştir. Darbenin asıl planlayıcısı Abdunnâsır olmasına rağmen, bizzat kendisinin seçimiyle darbenin lideri Muhammed Necîb olmuştur.¹⁵³ Hür Subaylar Darbesi Abdunnâsır'ın deyimiyle, halk için yapılan bir darbedir.¹⁵⁴ Hareketin amacı, ülkenin kaynaklarının halka daha âdil dağıtılmasıdır.¹⁵⁵ Genç subaylar, Mısır milliyetçisi ve İngiltere karşıtıydılar. Teşkilat Mısır'ın siyâsal-ekonomik bağımsızlığını korumak amacıyla bir araya gelen farklı siyâsî görüşlere sahip kimselerden oluşmaktadır.¹⁵⁶ Bu kişiler, siyâsî görüş farklılıklarına sahip olsalar da hepsinin düşünce bakımından birleştiği bazı hususlar vardır. Milliyetçiler, emperyalizmin yok edilmesi ve güçlü millî bir ordu kurulmasını isterken, halkçı sol

¹⁴⁹ bkz. a.g.t., 23.

¹⁵⁰ bkz. a.g.t., s. 32.

¹⁵¹ bkz. a.g.t., s. 8.

¹⁵² bkz. a.g.y.

¹⁵³ bkz. Kiremitçi, a.g.t., s. 35.

¹⁵⁴ bkz. Kalyoncuoğlu, a.g.t., s. 1.

¹⁵⁵ bkz. Kiremitçi, a.g.t., s. 36.

¹⁵⁶ bkz. a.g.t., s. 41.

kesim feodalizmin kaldırılmasına, tekelci sermayeyle mücadeleye ve sosyal adaletin sağlanmasına öncelik veriyordu.¹⁵⁷

2.2.5. Darbenin Neticeleri

Hür Subaylar, darbenin çatışma ortamı çıkmadan ve kan dökülmeden yapılmasına dikkat etmiştir. Zira herhangi bir çatışma çıkması durumunda Kanal Bölgesi'ndeki İngiliz kuvvetleri hareketlenebilirdi. Darbe neticesinde Hür Subaylar, başkenti ve birçok garnizonu ele geçirmiştir.¹⁵⁸ Vefd Partisi dönemi sona ermiş, krallık yönetimiyle sürdürülen liberal deneyim bitmiş¹⁵⁹ ve 7 Ağustos 1952'de Necîb'in başkanlığında bir hükümet kurulmuştur. 16 Ocak 1953'de bütün siyâsî partiler kapatılmıştır. Necîb, Mısır'ın ilk cumhurbaşkanı olmuş ve başbakanlık görevini üstlenmiştir. Abdunnâsır kendisine yardımcı olarak atanmış ve teşkilatın diğer üyeleri çeşitli bakanlıklara yerleştirilmiştir. Aynı yıl basına sansür ve engellemeler gelmiş ve siyâsetçiler tutuklanmıştır.¹⁶⁰ 1953 yılında üç yıl sıkıyönetim uygulanmıştır.¹⁶¹

2.2.6. İktidarın Cemâl Abdunnâsır'a İntikali

İntilâlin ardından Mısır Cumhurbaşkanı seçilen Necîb, izlediği politikasıyla halk tarafından sevilip güven elde etmiş ve popülaritesi artmıştır. Bir süre sonra Abdunnâsır ve klikleri bu durumdan rahatsız olmuş ve 1953 sonlarına doğru Necîb ile aralarında çekişmeler baş göstermiştir.¹⁶² Mısır'ın demokratik sisteme geçmesini isteyen Necîb, itibarsızlaştırılmaya çalışılmış ve 1954'de diktatörlükle itham edilmiştir. Hür Subaylar teşkilatındaki Necîb ve Abdunnâsır taraftarları arasındaki mücadeleyi Abdunnâsır kazanmış ve 17 Kasım 1954'de cumhurbaşkanı olmuştur. Bu da Mısır'ın iç politikasını derinden etkilemiştir.¹⁶³ Abdunnâsır 1956'da yeni anayasa için referandum yapmış ve yeni anayasa kabul edilmiştir. Referandumla halkın desteğini alan Abdunnâsır, izlemekte olduğu politikasını uygulamaya fırsat bulmuştur. Yeni anayasanın bazı

¹⁵⁷ bkz. Örtlek, a.g.e., s. 132.

¹⁵⁸ bkz. Kalyoncuoğlu, a.g.t., s. 23.

¹⁵⁹ bkz. a.g.t., s. 24.

¹⁶⁰ bkz. Örtlek, a.g.e., ss. 133-134.

¹⁶¹ bkz. Kalyoncuoğlu, a.g.t., s. 24.

¹⁶² bkz. a.g.t., s. 25.

¹⁶³ bkz. Örtlek, a.g.e., ss. 133-134.

maddeleri şöyledir: Mısır bağımsız bir devlettir, Arapça resmî dildir, tüm Mısır halkı Arap ulusunun bir parçasıdır ve devletin dini İslâm'dır.¹⁶⁴

Abdunnâsır'ın öncülerinden olduğu Bağlantısızlar Hareketi onun popülaritesini artıran diğer bir unsurdur. 1960 yılından sonra bağımsızlıklarını kazanan birçok devlet, bağlantısız dış politika izlemek istediklerini bildirmişlerdir. Bu hareketin ilk toplantısı Bandung Konferansı'nda (1955) yapılmış ve Abdunnâsır burada dünya lideri muamelesi görmüştür.¹⁶⁵

Abdunnâsır, 26 Temmuz 1956'da¹⁶⁶ Süveyş Kanalı'nı millileştirmiş ve bu durumdan İngiltere, Fransa ve İsrail rahatsız olmuştur.¹⁶⁷ 29 Ekim 1956'da Fransa ve İngiltere Mısır'a savaş açmış, ancak 3 Aralık 1956'da kendilerine verilen ultimatomla çekilme kararı almıştır. İsrail de Sina Yarımadası'ndan çekilmeye başlamıştır. Süveyş Kanal Savaşı, Mısır'ın bağımsızlığını kazanmasında dönüm noktası olmuş ve Abdunnâsır'ın Arap ülkeleri arasında itibarını artırarak¹⁶⁸ onu liderliğin zirvesine yükseltmiştir.¹⁶⁹ Abdunnâsır'ın hem SSBC (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) hem de Batı'dan bağımsız politikalar izlemesi Kahire'nin dönemin önemli politik aktörleri arasında olmasını sağlamıştır.¹⁷⁰

Abdunnâsır, Asvan Barajı'nı yaptırmış; İngiliz,¹⁷¹ Fransız¹⁷² ve Yahudileri sınır dışı etmiştir. Mısır, Suriye ve Yemen 1958'de birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Bu onun Arap halkının gözünde itibar kazanıp lider olarak benimsenmesinde etkin rol oynamıştır.¹⁷³ I. Arap-İsrail Savaşı'nda hezimete uğrayan Abdunnâsır, ikinci bir savaş için modern silahlanmaya önem vermiştir.¹⁷⁴

Abdunnâsır ile, pan-Arabizm resmî bir doktrin olmuş ve Arap sosyalizmi ön plana çıkmıştır.¹⁷⁵ Orta sınıfa dayalı bir toplum yapısı geliştirilmek istense de başarılı olunamamış ve Mısır halkı ekonomik olarak zayıflamıştır. Eğitimde dengesizlikler oluşmuş, sıradan halkın çocuğu ile yüksek statüye sahip kişilerin çocuklarının

¹⁶⁴ bkz. a.g.e., s. 137.

¹⁶⁵ bkz. Kalyoncuoğlu, a.g.t., ss. 10-11.

¹⁶⁶ bkz. Örtlek, a.g.e., s. 144.

¹⁶⁷ bkz. Kalyoncuoğlu, a.g.t., ss. 10-11.

¹⁶⁸ bkz. Kiremitçi, a.g.t., ss. 47-48.

¹⁶⁹ bkz. Kalyoncuoğlu, a.g.t., ss. 10-11.

¹⁷⁰ bkz. Kiremitçi, a.g.t., ss. 47-48.

¹⁷¹ bkz. Örtlek, a.g.e., s. 144.

¹⁷² bkz. Kiremitçi, a.g.t., s. 42.

¹⁷³ bkz. Örtlek, a.g.e., s. 144.

¹⁷⁴ bkz. Kiremitçi, a.g.t., ss. 42-43.

¹⁷⁵ bkz. a.g.t., s.37.

eğitimleri eşit olmamıştır. Bu da halkın iş bulma olanağını kısıtlamıştır.¹⁷⁶ Bu dönemde sağlık ve eğitim konusunda kadınlar erkekler ile eşit haklara sahip olmuşlardır. Kadınlara oy hakkı ve istedikleri meslekte çalışma hakkı verilmiştir. Doğum kontrolü yapılarak çok çocuk doğurma engellenmek istenmiştir. Özel sektörün yetişemediği yerde kamu sektörü desteklenmiştir. Büyük toprak sahiplerinin gücünü sınırlamak amacıyla özel mülkiyet hakkı sınırlandırılmıştır. 1961 yılında sanayi, yabancı ticaret şirketleri, sigorta, bankacılık ve birçok otel ve mağaza millileştirilmiştir. Abdunnâsır burjuvaziyi yok edip, ekonomiyi kamusallaştırmayı amaçlamıştır. Ancak 1965 yılında bu yeni kalkınma modeli iktisadî problemlere çözüm üretmez hale gelmiştir. Ülkede döviz sıkıntısı yaşanmış ve kriz nedeniyle dış borçlanmalar olmuştur.¹⁷⁷ Filhakika Abdunnâsır'ın kurduğu sosyalist sistem istenilen düzeyde bir çözüm olamamıştır. Altı Gün Savaşı (1967) Mısır ekonomisini daha da bozmuştur.¹⁷⁸

2.2.7. II. Arap-İsrail Savaşı

Abdunnâsır, II. Arap-İsrail Savaşı'yla İsrail ile yapılan diğer iki savaşın intikamını almak istemiştir.¹⁷⁹ Bu savaş yalnızca Mısır için değil, tüm Ortadoğu için önem arz etmektedir.¹⁸⁰ Savaş kazanıldığında Abdunnâsır'ın itibarı artacak, Mısır, Ortadoğu'da üstünlük elde edecektir. Abdunnâsır, Sovyetlerden aldığı silahların gücüne son derece güvenmiş ve bu savaşta galibiyeti garanti görmüştür. Ayrıca Amerika'nın Vietnam bataklığına saplanması dolayısıyla İsrail'in yanında olamayacağını düşünmüştür.¹⁸¹

İsrail ile Suriye'nin ilişkileri Arap gerillalarının İsrail'e saldırılar yapması nedeniyle gerilmiştir. Bu gerilim Mısır'ın savaş hazırlığı yapmasına neden olmuştur. SSCB yayın organları ve yetkilileri İsrail'in saldırıya geçeceğini ilân etmiş ve Arap devletlerini buna hazırlıklı olmaya davet etmiştir. Bu arada SSCB silah yardımı yaptığı

¹⁷⁶ bkz. a.g.t., s. 37.

¹⁷⁷ bkz. a.g.t., ss. 37-39.

¹⁷⁸ bkz. Kalyoncuoğlu, a.g.t., ss. 16-17.

¹⁷⁹ bkz. Kiremitçi, a.g.t., s. 50.

¹⁸⁰ bkz. Kalyoncuoğlu, a.g.t., s. 17.

¹⁸¹ bkz. Kiremitçi, a.g.t., s. 50.

Mısır ve Suriye'yi kendi kontrolüne almak için İsrail'i yenilgiye uğratmalarını istemektedir.¹⁸²

"İsrail'in bölgede yükselen bir güç haline gelmesi, Mısır ve Suriye'yi, 1966'da askerî iş birliği yapmaya sevk etmiştir. Daha sonra anlaşmaya Ürdün de katılarak. İsrail'in karşıtı blok genişlemiştir."¹⁸³ Mısır, Suriye ve Ürdün Mayıs 1967'de olağanüstü hâl ilân ederek savaşa hazır olduklarını deklare etmişlerdir. Abdunnâsır'ın 23 Mayıs'ta Akabe Körfezi girişindeki Tiran Boğazı'nı İsrail gemilerine kapatması, İsrail tarafından saldırı hareketi olarak değerlendirilmiştir. 24 Mayıs'ta körfez tamamen kapatılmıştır. Abdunnâsır savaşın sebebini körfezin kapanmasına bağlamamış, bilakis İsrail Devleti'nin kurulmasından bu yana Filistin halkının durumu ile Arap ülkelerinin tehdit altında olmasının ön planda olduğunu vurgulamıştır. Araplar bu savaşla, Filistinlilerin evlerinden çıkarılmasının intikamının alınacağını düşünmüşlerdir. 5 Haziran'da savaş İsrail ile Birleşik Arap Cumhuriyetleri arasında başlayarak 10 Haziran'da sona ermiştir.

Altı gün süren II. Arap-İsrail Savaşı'nda Araplar büyük kayıplar vermiştir. Araplar hem maddî hem de manevî olarak yıpranmıştır. İsrail, topraklarını savaş öncesine nispetle dört misli genişletmiştir. Mısır, Sina petrol kuyularının ve 1967'den 1975'e kadar deniz trafiğine kapatılan Süveyş Kanalı'nın gelirini kaybetmiştir. Ayrıca Ürdün bu savaşla Batı Şeria, Kudüs ve Beytüllahim'i kaybetmiştir. Suriye ise Golan tepelerini kaybetmiştir.¹⁸⁴ Mısır'ın ekonomik durumu hızla bozulmaya başlamıştır. Ordu donanmasının yüzde sekseni kaybedilmiştir.¹⁸⁵ Bu savaşta Abdunnâsır öngörülerinin karşılığını bulamayarak büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Zira savaşın sonucu olarak Sina, Camp David Anlaşması'na kadar İsrail işgali altında kalmıştır. Yine bu savaş neticesinde Arap birliği planı başarısız olmuştur.¹⁸⁶

Savaş sona ermesine rağmen Mısır ile İsrail arasında ateşkes ilân edilmemiştir. Birleşmiş Milletlerin açtığı müzakere sonucu İsrail'in işgal ettiği bölgeden çekilmesine dair karar alınmışsa da İsrail karara uymamıştır. Mevcut durumu fırsat bilen SSCB, Mısır'a hava savunma füzeleri göndermiştir. Bu füzeler Mısır kokartı taşırken, pilotlar ise SSCB'ye aittir. Böylece SSCB Mısır'da bir üs elde etmiştir. 1970 Temmuz ayında

¹⁸² bkz. Kalyoncuoğlu, a.g.t., s. 17.

¹⁸³ Örtlek, a.g.e., s. 145.

¹⁸⁴ bkz. Kalyoncuoğlu, a.g.t., ss. 18-19.

¹⁸⁵ bkz. a.g.t., s. 20.

¹⁸⁶ bkz. Kiremitçi, a.g.t., ss. 51-52.

geçici bir ateşkes yapılmıştır.¹⁸⁷ II. Arap-İsrail Savaşı, İsrail ile tüm Arap dünyasını karşı karşıya getirerek neticeleri ile günümüze kadar gelmiştir.¹⁸⁸

2.2.8. Hezimet Sonrası Cemâl Abdunnâsır

Savaşın kaybedilmesi Abdunnâsır'ın sonunun başlangıcı olmuştur.¹⁸⁹ Yenilgi üzerine Abdunnâsır istifa etmiş, ancak halkın isteği üzerine cumhurbaşkanlığı görevine tekrar getirilmiştir.¹⁹⁰ Yenilgiye uğraması nedeniyle kendisine sağ ve sol gruplardan çeşitli eleştiriler gelmiştir. Bunlardan en dikkat çekici olanı siyâsal İslâmcı gruplardan gelen 'yolsuzluk ve rüşvete batan rejim Allah tarafından cezalandırıldı' eleştirisidir.¹⁹¹ Abdunnâsır Arap ülkeleri nazarında itibarını kaybederek, karizmasını ve meşruluğunu yitirmiştir. Onun yönetimi boyunca izlediği olumlu politikalar görülmez olmuştur. İktidarı döneminde kendisine oldukça yakın olanlar bile hakkında olumsuz yazılar yazmış, eleştirilerin odağı haline gelmiştir. Onun iç ve dış politikası tartışılarak Sovyet yanlılığı, 1967 yılındaki II. Arap-İsrail Savaşı'nı kaybetmesi ve Süveyş Kanalı'nı millileştirilmesine dair farklı görüşler dillendirilmiştir.¹⁹²

Tüm bu olumsuzluklara rağmen genel bir değerlendirme yapıldığında Abdunnâsır, Ortadoğu coğrafyasının en önemli devlet adamlarından biridir. Krallıktan cumhuriyete giden süreçte sistemi ve süreci yönetmiştir. Uluslararası arenada ülkeyi Arap coğrafyasının merkezi haline getirmiştir.¹⁹³ O, yönetimdeki hatalarına rağmen halk için özellikle yoksul emekçi sınıflar için icraatta bulunan tek Mısır lideri olarak bilinmektedir. Mısırlıların yaşam standardını yükselten bir refah devleti inşa etmiştir.¹⁹⁴ Bu mücadeleler nedeniyle yorgun ve hasta düşen Abdunnâsır, 28 Eylül 1970'de vefat etmiştir.¹⁹⁵

¹⁸⁷ bkz. Kalyoncuoğlu, a.g.t., s. 20.

¹⁸⁸ bkz. Kiremitçi, a.g.t., ss. 51-52.

¹⁸⁹ bkz. Kalyoncuoğlu, a.g.t., ss. 17-19.

¹⁹⁰ bkz. Örtlek, a.g.e., s. 145.

¹⁹¹ bkz. a.g.e., s. 146.

¹⁹² bkz. Kiremitçi a.g.t., s. 59.

¹⁹³ bkz. Kalyoncuoğlu, a.g.t., s. 25.

¹⁹⁴ bkz. Marsot, a.g.e., s. 130.

¹⁹⁵ bkz. Kalyoncuoğlu, a.g.t., s. 21.

2.3. KANSU GAVRÎ, CEMÂL ABDUNNÂSIR VE EZ-ZEYNÎ BERAKÂT

Tez çalışmamızın vaka zamanı içerisinde yer alan 1517 ve 1967 yılları, Mısır siyâsî tarihinin kırılma noktalarını oluşturmaktadır. Her iki dönem de siyâsî, askerî, iktisadî ve sosyal açıdan oldukça sancılı bir çağı temsil etmektedir. Mısır, 1517'de Osmanlı'ya karşı, 1967'de İsrail'e karşı bağımsızlık mücadelesi vermiştir. Mısır, hem Kansu Gavri hem de Cemâl Abdunnâsır döneminde Arap-İslâm dünyasının lideri olarak kabul edilmekteydi. Ancak Mısır'ı eski dönemde Osmanlı'nın fethi, yeni dönemde İsrail'in işgali, ülkeyi bağımsız iken uydu bir devlete dönüştürmüştür. Bu başlık altında her iki dönem tarihsel ve kurgusal argümanlar yordamıyla muhtelif boyutlarıyla değerlendirilmiştir. Ayrıca ez-Zeyni Berakât ile benzerliklerine değinilmiştir.

2.3.1. Yabancılaşma

Eserde Mısır yönetimiyle alakalı ele alınan önemli sorunlardan biri yabancılaşmadır. Genel hatlarıyla ele alındığında yabancılaşma unsuru, yönetenlerin halka nispetle etnik farkı ve bu iki grup arasındaki iletişimsizlik olarak değerlendirilebilir.

2.3.1.1. Etnik Farklılık

Mısırlılar, Firavunlar çağından Abdunnâsır dönemine kadar iki bin yılı aşkın süre yabancılar tarafından yönetilmiştir.¹⁹⁶ Abdunnâsır döneminde Mısır, ilk defa Mısırlılar tarafından yönetilmeye başlamıştır.¹⁹⁷ İktidarın din, dil ve etnik bakımdan Mısır ile özdeş olması toplum nezdinde yabancılaşmanın sona erdiği kanısı uyandırarak, yönetime güvenmelerini sağlamıştır. Zira İngiliz silahlarıyla ayakta duran Türk-Çerkez Monarşisi artık sona ermiştir. Ne var ki özellikle II. Arap-İsrail Savaşı sonuçları itibariyle halka ve yöneticilere büyük bir hayal kırıklığı yaşatmıştır.¹⁹⁸

¹⁹⁶ bkz. Marsot, a.g.e., s. 107.

¹⁹⁷ bkz. Kiremitçi, a.g.t., s. 36. (Hür Subaylar, kendilerini Mısır tarihinde -2500'den bu yana- yönetime geçen ilk gerçek yerli Mısırlılar olarak tanımlamıştır)

¹⁹⁸ bkz. Marsot, a.g.e., s. 107.

Romanın kurgusunda etnik yabancılaşmayı, ez-Zeynî Berakât adında Mısırlılar tarafından tanınmayan bir şahsın, Kahire'nin yönetim kadrosundaki en önemli makam olarak nitelenen muhtesiplik görevine atanması olarak değerlendirilebiliriz.

2.3.1.2. İletişimsizlik

Tarihsel süreç içerisinde Mısır'ın en önemli problemlerinden biri, yönetenler ile halk arasındaki iletişim kanallarının yok denecek kadar az olmasıdır.¹⁹⁹ Mısır halkı, II. Dünya Savaşı'nın sonuna değin kral, İngiltere ve Kahire'deki siyâsetçileri halktan uzak uygulamaları nedeniyle adeta düşman addetmiştir.²⁰⁰ Toplumlarda idareciler ile halk arasındaki iletişim ağını güçlendirme konusunda köprü vazifesi görececek kişiler âlimler ve entelektüellerdir. Abdunnâsır döneminde düşünce özgürlüğü kısıtlanmış ve iktidar eleştiriye kapatılmıştır. Bundan ötürü aydınlar toplum arasında etkin olamamıştır.²⁰¹ Gavri döneminde de benzer bir yönetim tarzı izlenmiştir. Romanın kurgusunda iletişim bakımından yabancılaşma, Kansu Gavri ve diğer idareciler bağlamında tarihsel gerçekliğe de uygun olarak, halktan kopuk yönetim şekli olarak yorumlanabilir.

2.3.2. Sansür

Kansu Gavri ve Abdunnâsır döneminde, yönetimin eleştirilmesine karşı tedbirler alınmış ve bunlar çoğu zaman halka yönelik ağır sonuçlar doğurmuştur. Gavri döneminde yaşayan âlimler bölgenin içinde bulunduğu yozlaşmayı üstünkörü dahi ifade ettiğinde, Sultan ve Memlûkler tarafından cezalandırılmıştır.²⁰² Aynı şekilde Abdunnâsır döneminde Hür Subaylar'ın yönetimi ele geçirdiği yıl basına sansür ve engellemeler gelmiş, ülkenin siyâsetçileri tutuklanmıştır.²⁰³ Hür Subaylar, toplumsal oluşumların varlığına izin vermemiş, önünde engel gördüğü kişilerin cezalarını müebbet hapis ya da idamla sonuçlandırmıştır.²⁰⁴ Bunun en spesifik örneği, Seyyid

¹⁹⁹ bkz. a.g.e., s.145.

²⁰⁰ bkz. Örtlek, a.g.e., s. 129.

²⁰¹ bkz. Marsot, a.g.e., s. 145

²⁰² bkz. Elhossary, a.g.t., s. 13.

²⁰³ bkz. Örtlek, a.g.e., s. 133.

²⁰⁴ bkz. a.g.e., s. 135.

Kutub'un mevcut siyâseti gerek yazılı gerekse sözlü eleştirdiği için idam edilmesidir (1966).²⁰⁵ Yazar tarafından romanın kurgusunda özellikle Saîd el-Cuheynî (سعيد الجيهني) karakteri üzerinden hususi olarak ifade edilmeye çalışılan budur. Ayrıca yazar bir röportajda, kendi yaşadığı dönemde aydınların kalemine müdahale edilmesini ve haksız tutuklamaları eleştirmiştir.²⁰⁶

2.3.3. Sekülerleşme

Abdunnâsır döneminde modernizm ve kalkınma adı altında İslâmî örgütlere savaş açılmış, şeriat mahkemeleri yerine millî mahkemeler yetkili kılınmış, Ezher gibi İslâmî temsil eden dinî kurumlar sekülerleştirilmiş,²⁰⁷ 1964'de çıkartılan bir kanunla Ezher, Cumhurbaşkanlığı'na bağlanmış ve bu kuruma Cumhurbaşkanının atadığı bir Bakan başkanlık etmiştir.²⁰⁸ Ezher, devlet üniversitesi haline getirilerek, müfredatı elden geçirilmiştir (1961).²⁰⁹ Din adamlarının modern zamana uyum sağlayamadığı iddia edilerek, İslâmî kişi ve kuruluşlar devlet kontrolü altına alınarak müdahaleler yapılmış,²¹⁰ çok sayıda müslüman zindanlara atılmış,²¹¹ şahsa veya halka ait vakıflar, Vakıflar Bakanlığı'na bağlanmıştır.²¹²

Romanın kurgusunda, el-Gîtânî Ezher'i bir ilim yuvası olmasından ziyade yönetimin maşası haline gelmiş bir kurum olarak hikâyelemektedir. Tıpkı Ezher Cami'nin, yöneticiler tarafından kendilerini temize çıkarmalarına hizmet eden bir mekan olarak kullanılması gibi. Zira onlar burada zaman zaman siyâsî içerikli konuşmalar yapmıştır. Abdunnâsır dönemindeki dinî kurumların dönüşüm ve sekülerleşme gerçeğinin, yazar tarafından eserde bu yolla anlatıldığı sonucuna varılabilir.

²⁰⁵ Detaylı bilgi için bkz. Hilal Görgün, “Seyyid Kutub”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/64-68.

²⁰⁶ bkz. Kelîb, “Cemâl el-Gîtânî.. Durûbu'l-Hayâti ve's-Siyâse C 1”.

²⁰⁷ bkz. Örtlek, a.g.e., s. 138.

²⁰⁸ bkz. a.g.e., s. 139.

²⁰⁹ bkz. Sude Sancak, *Mısır Nil'in Bereketli Vadisi*, (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2006), s. 44.

²¹⁰ bkz. Örtlek, a.g.e., s. 139.

²¹¹ bkz. Sancak, a.g.e., s. 44.

²¹² bkz. Örtlek, a.g.e., s. 139.

2.3.4. Ekonomi

Kansu Gavri dönemi malî işlemlerde en kötü dönemi temsil etmektedir.²¹³ Zira bu dönemde açlık, fakirlik, işsizlik, yolsuzluk, gibi ekonomik ve sosyal sorunlar ortaya çıkmıştır.²¹⁴ Yine bu dönemde ticaret ve diğer gelirlerin azalması ülkede ekonomik krize sebep olmuştur.²¹⁵ Gümüş, dirhem ve altının ayarlarıyla oynanmış, yeni paralar basılmış, bu nedenle halk çok zarara uğramıştır.²¹⁶ Her şeyin fiyatı en az üç kat artmıştır. Halk temel ihtiyaç olan ekmeği dahi almakta zorlanmış, kimi zaman karnını doyurabilmek için etraftan parça ekmekler toplamış, bu da çocuk ölümlerine sebebiyet vermiştir. Bunlara ilaveten Memlûk askerleri yetim ve fakirlerin mallarına el koymuştur. Yoksulluk nedeniyle halk arasında çıkan çatışmalar esnasında ölümler olmuş, dahası bu arbede ortamı toplum nezdinde artık normal karşılanır olmuştur.²¹⁷

Abdunnâsır döneminde yetmişli yıllara kadar iktidarın politikası devletçi, ekonomik ve sosyal refah üzerine bina edilmiştir. Ancak İsrail ile yapılan savaşlar ve demokratik denetim yoksunluğu, Abdunnâsır'ın ekonomik politikalar geliştirmesine engel olmuştur.²¹⁸ Orta sınıfa dayalı bir toplum yapısı geliştirilmek istense de başarılı olunamamış ve Mısır ekonomik olarak zayıflamıştır.

Eserde ülkenin iktisadî yapısı, tarihsel gerçekliğe uygun olarak kurgulanmıştır. Romana göre devlet hazinesi boşalmış, ticaret emirlerin tekeline geçmiş ve vergiler artmıştır. Gerek kurgu gerekse tarihsel süreç incelendiğinde her iki dönemde de Mısır'ın ekonomik olarak zayıflamasına neden olan en önemli faktörün, maruz kalınan yoğun savaşlar olduğu görülmektedir.

2.3.5. Merkezî Otorite

Merkezî otoritenin, devletlerin galip ya da mağlup olmasının en başta gelen sebeplerinden biri olduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti'nde özellikle Sultan Selim

²¹³ bkz. Elhossary, a.g.t., s. 19.

²¹⁴ bkz. Örtlek, a.g.e., s. 129.

²¹⁵ bkz. Lewis, *Ortadoğu*, s. 144.

²¹⁶ bkz. Elhossary, a.g.t., s. 19.

²¹⁷ bkz. a.g.t., s. 11.

²¹⁸ bkz. Kiremitçi, a.g.t., s. 37.

döneminde güçlü bir merkezî bir otorite varken,²¹⁹ Kansu Gavrî'nin yönetiminde idarî zayıflık ve istikrarsızlık hâkim olmuştur.²²⁰ Ayrıca Mısır devlet erkânı ve askerlerinin hür Müslüman Türkler'den oluşması, Memlûk Sultanının devlet mekanizması üzerindeki etkisini kısıtlayıcı sebeplerdendir.²²¹ Bununla birlikte Gavrî'nin mütemadiyen görevli valileri ve emrindeki diğer yöneticileri değiştirmesi, onların isyanına ve halka rahatsızlık vermelerine neden olmuştur.²²² Memlûk emirleri yalnızca halka baskı yapmakla kalmamış, kendi aralarında da anlaşmazlıklar yaşamış ve bu çekişmeler kanlı çatışmalara kadar varmıştır. Özellikle romanın ana merkezinde yer alan Merc-i Dâbık, emirler arasındaki kopukluğun en çok ortaya çıktığı savaştır. Savaş henüz başlamadan el-Cülbân (الجلبان) ile el-Karânisa (القرانصة) askerleri arasında spekülâtif haberler çıkmış ve bu haberler orduyu dağıtıcı çekişmelere sebebiyet vermiştir. Savaşta emirlerin merkezden bağımsız hareket etmeleri Gavrî'yi güçsüz bırakmıştır.²²³ Sultan Selim, Gavrî'nin aksine, kendi tebaasındaki ilmiye, seyfiye ve kalemiye sınıfı üzerinde mutlak otorite sahibidir ve doğuya düzenlediği seferlerde bu otoritesini kullanmıştır. İslâm hüviyetinde bulunan Memlûk ve Safevilere karşı düzenlediği seferlerin dinî meşruiyetini sağlayacak fetvalar alması onun sultanî otoritesinin bir başka tezahürüdür. Bu gibi sebepler Osmanlı ordusunu, askerî ve siyasî otoriteden yoksun Memlûk ordusuna galip kılmıştır.²²⁴ Gavrî döneminde olduğu gibi Abdunnâsır döneminde de Arapların 1967'de İsrail'e yenilmelerinin en büyük nedeni Mısır, Suriye ve Ürdün orduları arasında merkezî iletişimi sağlayacak bir komuta merkezinin olmayışıdır.²²⁵ Özetleyecek olursak tarihsel çerçevede değerlendirildiğinde her iki dönemde de Arap devletleri arasında birlik siyâsetinin olmayışı ve askerî birliğin sağlanamaması, Mısır'ı hasmı karşısında mağlup etmiştir. Roman metninde merkezî otorite bakımından kurgu ile tarihsel gerçekliğin birebir örtüştüğü görülmektedir.

²¹⁹ bkz. Çavdaroğlu, a.g.d., s. 1273.

²²⁰ bkz. Elhossary, a.g.t., s. 30.

²²¹ bkz. Çavdaroğlu, a.g.d., s. 1273.

²²² bkz. Elhossary, a.g.t., s. 11.

²²³ a.g.t., s. 30. (Elhossary'e göre, Merc-i Dâbık'ta Hayır Bey ve Cânberdî savaş esnasında Mısır'a hiyanet etmemişlerdir. Zira bu birliklerin Osmanlı askerlerine savaşta çok zor anlar yaşattığı bilinmektedir. Detaylı bilgi için bkz. a.g.t., s. 31)

²²⁴ bkz. Çavdaroğlu, a.g.d., s. 1273.

²²⁵ bkz. Örtlek, a.g.e., s. 146.

2.3.6. Askerî Teçhizat

Askerî teçhizat, Merc-i Dâbık ve Rîdâniye Savaşı'nda Osmanlı ordusunun galip gelmesinde önemli bir faktördür. Bazı kaynaklarda Memlûklerin ateşli silahtan haberdar olmadığı rivayet edilse de, bu pek de makul görünmemektedir.²²⁶ Zira topun Memlûkler'de ilk kullanıldığı dönem 1389-1390 yıllarıdır.²²⁷ Memlûkler'de askerî teçhizatın zayıf kalmasının en büyük nedeni, emirlerin tepkilerine karşı gelecek sultanî siyâsî otoritenin olmayışıdır. Memlûk ordusu askerî bir kast sisteminden müteşekkildir ve eski tip silah kullanmayı yeğleyerek ateşli silahlara önem vermemiş ve hatta reddetmiştir.²²⁸ Memlûklerin ateşli silahları reddetmelerinin sebeplerinden biri de süvariliği üstünlük nişanesi olarak gören askeri sınıfın kazandıkları imtiyazlı statülerini kaybetmemek için, kendilerine rakip olacağını düşündükleri ateşli silah kullanan grubun oluşmasına karşı çıkmalarıdır.²²⁹ Bu durum savaş stratejisi ve askerî otorite bakımından Memlûklerin içine düştüğü akıl almaz bir çelişkidir.

Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfı tarafından ordu birliklerinin ateşli silahlar ile teçhiz edilmesine mutabık fetvalar verilmesi üzerine,²³⁰ Merc-i Dâbık ve Rîdâniye Savaşı'nda Osmanlı ordusu güçlü bir askerî teçhizata sahip olmuştur. Osmanlı'nın tüfekli piyade ve topçuları, Memlûkler'in mızraklı süvari ve okçularıyla kıyaslanamayacak kadar kuvvetlidir.²³¹ Gavri her ne kadar asker sayısı nedeniyle savaşın kazanılmasına garanti gözüyle baksa da teçhizatının eski tip olması ordusunun hezimete uğramasına neden olmuştur.²³²

Abdunnâsır döneminde, Kansu Gavri dönemine benzer bir tabloyla karşılaşmaktayız. Zira Abdunnâsır, güçlü askerî teçhizatı -SSCB'den aldığı silahlar- nedeniyle İsrail'i yeneceğine kesin gözüyle bakmış, ancak İsrail'in stratejisi karşısında

²²⁶ bkz. Çavdaroğlu, a.g.d., s. 1271.

²²⁷ bkz. a.g.d., s. 1272.

²²⁸ bkz. a.g.d., s. 1269.

²²⁹ bkz. a.g.d., s. 1273. (Kimi kaynaklara göre Memlûk ordusunda ateşli silahlar kullanılmıştır. Ancak meydan muharebesinde ateşli silahın nasıl kullanıldığı hakkında bilgisi olmayan Sultan Gavri, savaşa şahî toplar yerine küçük çaplı seyyar sahra toplarını getirmiştir. bkz. a.g.d., s. 1276.)

²³⁰ bkz. a.g.d., s. 1273.

²³¹ bkz. Lewis, *Ortadoğu*, ss. 144-145.

²³² (Kaynaklarda her iki ordunun asker sayısı ile ilgili birbirine çelişen rivayetler vardır. Bazı kaynaklar Osmanlı ordusunun sayıca daha fazla olduğunu rivayet ederken, bkz. Elhossary, a.g.t., ss. 28-29.; bazı kaynaklar her iki ordunun neredeyse eşit olduğunu nakletmiştir, bkz. Çavdaroğlu, a.g.d., s. 1275.)

başarısız olmuştur. Romanda her iki devlete ait askerî teçhizatın kıyaslandığı dikkate değer olay ya da betimlemelere rastlanmamaktadır.

2.3.7. Strateji

Merc-i Dâbık ve Rîdâniye Savaşı'nda Osmanlı'nın galip gelmesinde savaş stratejisinin önemi büyüktür. Merc-i Dâbık Savaşı'nın ilk safhasında Memlûkler üstün iken,²³³ Sultan Selim'in harp düzeni²³⁴ ve savaşta ateşli silahları stratejik bir şekilde kullanması, Osmanlı ordusuna galibiyet getirmiştir.²³⁵ Rîdâniye Savaşı'nda, Tumanbay savunma amaçlı şehrin girişine hendekler kazdırıp, içine 200 kadar top yerleştirmiş, fakat buna rağmen Osmanlı'nın stratejisi Memlûk toplarını işlevsiz hale getirmiştir.²³⁶ Abdunnâsır döneminde, iktidar II. Arap-İsrail Savaşı'nda SSBC'den aldığı silahlara son derece güvenmiş, fakat umduğu gibi olmamış ve yenilmiştir. Abdunnâsır'ın askerî danışmanları, ilk darbeyi İsrail'e Mısır kuvvetlerinin vurması gerektiğini söylese de o, savaşı kendisinin başlatmayacağını ifade etmiştir. 5 Haziran'da İsrail savaş uçakları²³⁷ Mısır radarlarına yakalanmamak için alçaktan uçarak²³⁸ Mısır'ın batı sınırına ulaşmış ve Mısır hava kuvvetlerini henüz savaş için harekete geçmeden yerle bir etmiştir. Hava savunmasını kaybeden Mısır, korumasız kalarak mağlup olmuştur.²³⁹ Bu savaşta İsrail'in stratejisi ile Rîdâniye'deki Osmanlı stratejisi birbirine son derece benzemektedir. Rîdâniye'de Tumanbay, Osmanlı askerlerinin gelmesini beklemeksizin taarruzda bulunmuş olsaydı, yorgun olan Osmanlı askerlerini mağlup etme imkânı bulabilirdi. Yazar, Tumanbay'ın bu hatasını kurguda Kahire halkının dilinden gerçeğe uygun olarak eleştirmiştir.²⁴⁰

²³³ bkz. Akgül, a.g.t., s. 49.

²³⁴ bkz. Çavdaroğlu a.g.d., s. 1275. (Harb düzeni detaylı bilgi için bkz. a.g.t., s. 1277.)

²³⁵ bkz. Akgül, a.g.t., s. 49.

²³⁶ bkz. Elhossary, a.g.t., ss. 41-42.

²³⁷ bkz. Marsot, a.g.e., s. 124.

²³⁸ bkz. "6 Gün Savaşı, Ortadoğu'da Tüm Dengeleri Değiştirmişti", *Dünya Bülteni* (8 Ekim 2019)

²³⁹ bkz. Marsot, a.g.e., s. 124.

²⁴⁰ bkz. el-Gîtânî, a.g.e., s. 256.

2.3.8. İstihbarat

İstihbarat, romanın kurgusu bakımından, çalışmamızın genel muhteviyatına dahil olan en başta gelen unsurdur. Kurguda bu faaliyet, Osmanlı Devleti üzerinden yürütülmüştür. Bundan ötürü bu başlık altında Kansu Gavri ve Abdunnâsır dönemi casusluk faaliyetine kısmen değinilmiş, Osmanlı istihbarat teşkilat tarihi daha detaylı ele alınmıştır.

İnsanlık tarihi kadar eski olan espionaj, bir devletin kendi varlık ve istikbalini koruma altına alabilmek maksadıyla ajanlar vasıtasıyla siyâsî, askerî, ulaştırma, iktisadî, haberleşme, ilmî ve teknik konularda gizli haber toplama faaliyetidir.²⁴¹ Bu faaliyetler için büyük bir hassasiyetle seçilen casuslar, haiz oldukları nitelikleri nedeniyle, henüz modern teşkilatlanmanın olmadığı yüzyıllar öncesinde dahi görevlerini başarıyla yürütmüştür.²⁴²

İstihbarat faaliyetleri Osmanlı'nın kuruluş döneminden itibaren, ülke siyâsetinde önemli bir yer teşkil etmiştir.²⁴³ Osmangazi'nin Bizans tekfurlarına karşı Martolos isminde istihbarat ağından faydalandığı tahmin edilmektedir. Bu istihbarat ağının Osmanlı askerî grupları içerisine oldukça erken bir tarihte girdiği kabul edilir. Bu oluşumun XV. yüzyılda II. Murad zamanında ortaya çıktığı kesin bilinmekle beraber, daha öncesine dair net bir tarih yoktur. Söz konusu teşkilat 1721 yılında ortadan kaldırılmışsa da XIX. yüzyıla kadar küçük gruplar halinde faaliyetlerini sürdürmüştür.²⁴⁴ Bu teşkilatın kaldırılmasından sonra Voynuk teşkilatı kurulmuştur.²⁴⁵ Osmanlı istihbarat ağında yer alan casuslardan kimisi hizmetlerini gönüllü, kimisi ulûfeli, kimisi ise açıktan para sarfıyla yürütmüştür. Hatta istihbarat görevlisi bulunmayan yerlerde, dolaylı ya da doğrudan bir defa hizmette bulunanların dahi ödüllendirilmesine ilişkin kayıtların varlığı, Osmanlı Devleti'nin espionaj faaliyetlerine verdiği ehemmiyeti göstermektedir.²⁴⁶

²⁴¹ bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat*, No: 148. s.5.

²⁴² bkz. a.g.e., s. 6.

²⁴³ bkz. Çavdaroğlu, a.g.d., s 1279.

²⁴⁴ (Detaylı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "Martolos", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/64-66.

²⁴⁵ bkz. Çavdaroğlu, a.g.d., s. 1279.

²⁴⁶ bkz. (BOA), No: 48, s. 6.

Osmanlı harp tarihinde askerî başarılar ile casusluk faaliyetleri arasında doğrudan bir bağlantı vardır.²⁴⁷ Osmanlı klasik çağında istihbarat faaliyetlerine en çok ehemmiyet veren padişah Sultan Selim'dir. Bu dönemde Safevi Hükümdar'ı Şah İsmail Anadolu'ya ajanlar göndermiştir. Gönderilen ajanların faaliyetlerine karşı koyabilmek için Osmanlı istihbarat teşkilatı kuvvetlendirilmiştir.²⁴⁸ Kansu Gavri'nin İsmail Safevi ile yaptığı iş birliği istihbarat yoluyla öğrenilmiştir.²⁴⁹ Yine Mısır seferi esnasında, Memlûk ordusuna ait asker sayısı, silah stokları, savaş stratejisi, Kahire'nin krokisi ve halkın sosyolojik-ekonomik durumunu muhaberat ağı sayesinde öğrenmiştir. Sultan Selim kendi planlarını karşı devletin duruma göre şekillendirerek, bazen de strateji değiştirerek, savaşta zafer kazanan taraf olmuştur.²⁵⁰ Örneğin, Osmanlı ordusu Kahire'ye girdikten sonra, Tumanbay'ın sokak çatışmaları çıkarma çabaları sonuçsuz kalmıştır. Bunun nedeni Sultan Selim'in Kahire'nin sokak planlarını şehre girmeden Hayır Bey'den öğrenerek, tüm tedbirlerini bu istihbarata göre almasıdır.²⁵¹

Abdunnâsır döneminde orduyu dengelemek için muhaberat sistemi kurulmuştur. Bu muhaberat aracılığı ile yönetim karşıtı gruplar gözetlenmiştir. Fakat bu istihbarat sistemi ile yapılan tutuklamalar, ülkeyi kutuplaştırmış, grupları birbirine düşürmüştür. Abdunnâsır kendi çalışma arkadaşlarını dahi takip ettirmiş, evlerine mikrofon yerleştirerek konuştukları ve planladıkları şeyleri gizlice öğrenme gayretine girmiştir. Bu durum toplumda bir parçalanma yaratarak hem yönetim kadrosunda hem de halk arasında karşılıklı güvensizlik ve kaygı ortamı oluşturmuştur. Abdunnâsır dönemine ait muhaberat ağının işlevsiz kaldığına dair bilgilere de rastlanmaktadır. Marsot'un aktardığına göre: Abdunnâsır'ın kurduğu istihbarat ağı aracılığı ile yaşlı bir paşa tutuklanmaya gidildiğinde, onun on yıl önce öldüğü öğrenilmiştir. Bazen başka birinin evine gidilerek, yanlış kişi tutuklanmıştır. Kimi zaman da hiçbir örgütle bağı olmayan kişiler belli bir gruptan zannedilerek tutuklanmıştır.²⁵²

ez-Zeynî Berakât'ın ana teması 'siyâsî baskı ve zulüm' olmakla birlikte, her iki unsurun uygulanabilirliği devlet içinde yapılanan istihbarat teşkilatı ile mümkün

²⁴⁷ bkz. a.g.e., s. 5.

²⁴⁸ bkz. Çavdaroğlu, a.g.d., s. 1279.

²⁴⁹ bkz. Elhossary, a.g.t., s. 21.

²⁵⁰ bkz. Çavdaroğlu, a.g.d., s. 1279.

²⁵¹ bkz. a.g.d., s. 1273.

²⁵² bkz. Marsot, a.g.e., s. 123

olabilmiştir. Kurguda Sultan Selim ve Kansu Gavrî yönetimindeki devlet teşkilatında güçlü bir istihbarat ağı bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Memlûkler gibi istihbarat gücü kuvvetli bir devleti hezimete uğratabilmesi, ondan daha güçlü bir istihbarat ağı kurması ile mümkün olmuştur. Tarihsel süreçte Osmanlı Devleti dış espionaj faaliyetlerinde, hedef aldığı ülke hakkında bilgi toplamış, bu bilgiler doğrultusunda ülkenin karar mekanizmalarını etkileyecek propagandalar yaparak, hasmını çalışamaz hale getirmiştir.²⁵³ İşte romanın ana karakteri ez-Zeynî Berakât karakteri bu amaca hizmet eden en büyük âmil olarak kurguda yerini almıştır. Zira o, çalışmamızın farklı bölümlerinde yeri geldikçe değinildiği gibi rakiplerini peyderpey ekarte ederek hedefine başarıyla ulaşmıştır. Yazar, romanında Kansu Gavrî döneminde mevcut olmayıp, daha çok Abdunnâsır dönemine işaret eden ve hatta henüz yapılandırılmamış olası istihbarat şekilleri kurgulamıştır. Abdunnâsır dönemindeki espionaj faaliyetleri nedeniyle oluşan kaygı ortamının, kurguda benzer şekilde işlendiği söylenebilir.

Özetleyecek olursak, espionaj faaliyetleri devletlerin başarıya ulaşabilmesi için belki de silahlanmadan daha öncelikli ve önemli unsurdur. Her ne kadar istihbarat hizmetleri devletler açısından külfetli olsa da Napoléon Bonaparte'nin (1769-1821) espionaj faaliyetleri hakkında söyledikleri dikkate değerdir. 'Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat' adlı çalışmadan edindiğimiz bilgiye göre Napoléon, 'Savaşın sonuçları incelendiğinde topçunun, süvarinin, piyadenin kahramanlıkları, casusların görünmeyen lanetli ordusu yanında hiçtir' demektedir. Onun bu söylemine binaen, casusluk faaliyetleri, bir devlet için ne kadar külfetli olursa olsun, önlenecek bir düşman yenilgisinin meydana getirebileceği hasar yanında, istihbarat masrafının külfeti mevzu bahis dahi olmamalıdır.²⁵⁴

²⁵³ bkz. (BOA), No: 148, s. 6.

²⁵⁴ bkz. a.g.y.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EZ-ZEYNÎ BERAKÂT ROMANININ TAHLİLİ

Çalışmamızın bu bölümünde eser yapı, tema, anlatım teknikleri, dil ve üslup bakımından incelenmiştir.

3.1. EZ-ZEYNÎ BERAKÂT'TA YAPI

Eserin yapısı, roman inceleme yöntem ve teknikleri doğrultusunda eserin kimliği, yazılış amacı, isim içerik ilişkisi, eser giriş ilişkisi, özet, olay örgüsü, anlatım-bakış açısı, zaman, mekân ve şahıs kadrosu başlıklarıyla değerlendirilmiştir.

3.1.1. Eserin Kimliği

Cemâl el-Gîtânî'nin 1970-1971 yıllarında kaleme aldığı *ez-Zeynî Berakât*, yine bu yıllarda Mısır'da basılan Rûzu'l-Yûsuf (روز اليوسف) dergisinde tefrika şeklinde yayınlanmıştır. Roman olarak ilk basımı 1974 yılında Şam'da²⁵⁵ yapılmış ve bundan sonra kitap birçok kez basıma girmiştir.²⁵⁶ Çalışmamıza referans aldığımız roman metni, Dâru'ş-Şurûk'un ikinci baskısıdır. Dâru'ş-Şurûk'ta birinci basımı 1989 yılında yapılmıştır. Eser, Aysel Bora tarafından Türkçeye tercüme edilerek *Kahire'nin Mücevheri* adıyla Can Yayınları tarafından 2004 yılında basılmıştır. Çalışmamızda romandan yapılan alıntılarda bu tercümeden de yararlanılmıştır. Doğu ve Batı edebiyatçıları arasında seçkin bir yeri olan roman Japon,²⁵⁷ Fransız (1985), Alman (1988), İsveç, İngiliz, Hollanda, Norveç, Rus ve Polonya dillerine de tercüme edilmiştir.²⁵⁸ Eser 1995 yılında Muhammed es-Seyyid 'Îd (محمد السيد عيد) tarafından

²⁵⁵ bkz. Kelîb, "Cemâl el-Gîtânî.. Durûbu'l-Hayâti ve's-Siyâse C 1".

²⁵⁶ bkz. "Cemâl el-Gîtânî", *Ma'refa*.

²⁵⁷ bkz. Raşâ Ramadân, "Cemâl el-Gîtânî", *el-Yevm* (10 Haziran 2019).

²⁵⁸ bkz. Dâlyâ Muhammed İbrâhîm, "İsdârâtü'l-Muellif", s. 136.

senaryolaştırılarak, Mısır'da yirmi bir bölüm olarak orijinal adıyla televizyon dizisi olarak yayınlanmıştır.²⁵⁹

Son derece velut bir yazar olan el-Gîtânî, *ez-Zeynî Berakât*'a ait dil ve kurgu üslubuyla Arap romanına yeni bir tarz getirmiştir. Modern Arap romanının gelişmesine öncülük eden eser, yayınlandığı tarihten itibaren geniş kitlelerce ilgi görmüştür. Arap edebiyat dünyasındaki birçok eleştirmen, eser hakkında yazılar kaleme almıştır.²⁶⁰ Toplam 283 sayfadan oluşan roman, *surâdik* diye ²⁶¹(سرادق) isimlendirilen yedi ana bölümden oluşmaktadır. Birinci, ikinci ve üçüncü ana başlıklar kendi bölüm metninin muhtevasına uygun cümleler ile isimlendirilmiştir:

I. ANA BAŞLIK: Alî b. Ebu'l-Cûd'un (علي بن أبي الجود) Başına Gelenler ve *ez-Zeynî Berakât*'ın Ortaya Çıkışı (Hicrî 912 Şevval)

II. ANA BAŞLIK: *ez-Zeynî Berakât*'ın Yıldızının Parlaması, Güçlenmesi, Şansın Yüzüne Gülmesi, Nasibinin Bolluğu

III. ANA BAŞLIK: ve Başlangıcı.. Alî b. Ebu'l-Cûd'un Tutuklanma Olayları

Dördüncü ve beşinci ana bölüm sadece sayısal olarak belirtilmiş, herhangi bir başlık ilave edilmemiştir. Altıncı ana bölüm Kûm el-Cârih (كوم الجارح), son bölüm olan yedinci ana bölüm Saîd el-Cuheynî (سعيد الجهيني) ve "Ahh beni mahvettiler, saflığımı bozdular.." cümlesiyle isimlendirilmiştir.

Romanda toplam beş alıntı vardır. Alıntılar Venedikli gezgin Viasconti Gianetti'nin Kahire ziyaretleri sırasında gözlem ve hatıraları olarak tertip edilmiş kurmaca metinlerdir, ayrıca bu şahıs hayali bir karakterdir.²⁶² İlk alıntı romanın giriş bölümünü, son alıntı final bölümünü oluşturmaktadır. Bu iki alıntı, ana bölümlerden bağımsız olarak gelmiş ve döngüsel olay örgüsü tekniği ile romanın başıyla sonunu birbirine bağlamıştır. İkinci alıntı, üçüncü ana bölümün ara alt başlığı; üçüncü alıntı, dördüncü ana bölümün ara alt başlığı; dördüncü alıntı dördüncü ana başlığın son alt

²⁵⁹ bkz. "Muselsel-*ez-Zeynî Berakât*-1995", el-Sinemâ Kûm (Erişim 7 Haziran 2018).

²⁶⁰ bkz. Velîd Cemârîne Hasen Huseyn Şukrî, "*ez-Zeynî Berakât*.. Lu'betu's-Sayterati's-Sulta", *Masres* (Erişim 10.05.2018)

²⁶¹ Suradik: Hükümet adamları ve diğerlerinin askerî geçit törenine tanık olduğu üstü kapalı platform, otağ, çadır. bkz. Cûzîf İlyâs, "سرادق", el-Mecânî'l-Mûsâvver. (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Mecânî, 2001), s. 453.

²⁶² bkz. Ahmed, a.g.e., s. 128.

başlıdır. Birinci alıntı (A), ikinci alıntı (B), üçüncü alıntı (C) şeklinde, dördüncü alıntıya özel bir ifade verilmemiş, son alıntı Hâricu's-Surâdikât (خارج السراذقات) ismiyle gelmiştir.

Nefle Hasen Ahmed (نفلة حسن أحمد), 2012 yılında Kerkük Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde *ez-Zeynî Berakât*'ın tahlilini yaptığı çalışmada, bu romanın ana bölümlerinin 'surâdik' şeklinde isimlendirilmesinin şu manalara işaret edebileceğini ifade etmiştir:

1. Kehf Sûresi 29. âyette yer alan 'surâdik' kelimesi Kuran-ı Kerîm'de yalnızca bir kez geçmektedir. Bu âyette 'surâdik' kelimesi, kâfir ve zâlimler için hazırlanan cehennem azabının vafında kullanılmıştır. Bu verilerden hareketle, yazarın kurguda zâlim yöneticiler ile diğer kişilerin çirkin sahnelerine işaret olması bakımından, Kehf Sûresi'ndeki 'surâdik' kelimesini romanın ana bölüm başlıklarında kullanmış olabileceği söylenebilir.

2. 'Surâdik' kelimesi büyük çadır, otağ, pamuk örgüden yapılan ev gibi anlamlara da gelmektedir. 'Otağ' anlamıyla ele alındığında, okur alt başlıkların kendine has hikâye ve maceralarını izlemek üzere, bir 'otağ'dan diğerine taşınmaktadır. Bu şekliyle roman adeta tiyatro sahnesine benzer bir nitelik kazanmıştır. Kurgunun bu özelliği, Nefle Hasen Ahmed'in ilk yorumunu destekler mahiyettedir.

3. 'Surâdik' kelimesi yönetim, sultanlık, egemenlik, ordu başkanlığı gibi başka anlamlara da gelmektedir. Romanda gerçekleşen olaylar, bu mânaların hepsini kapsamaktadır. Örneğin yönetim ve hâkimiyet olgusu, dardan geniş doğru Alî b. Ebu'l-Cûd'dan *ez-Zeynî Berakât*'a, Kansu Gavrî'den Sultan Selim'e, Memlûkler'den Osmanlılar'a intikal etmiştir.²⁶³

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi eserde belirli başlıklar ile tiyatro sahnesine benzer nitelikte fasıllar oluşturulmuştur. Cron, kurguda "Her bir sahne bir sonrakine öncülük etmekle kalmaz, aynı zamanda onu destekler, onu derinleştirir ve ona anlam kazandırır."²⁶⁴ demektedir. *ez-Zeynî Berakât*'ta alt başlıklar, birbirinden bağımsız gibi görünse de hikâyede gelişen neden-sonuç ağının birer parçasıdır. Her bir sahne bir önceki alt başlık tarafından tetiklendiği gibi, bir sonraki alt başlık da önceki alt başlığı

²⁶³ bkz. a.g.e., ss. 129-130.

²⁶⁴ bkz. Lisa Cron, *Hikâye Dehası*, çev. Bekir Selçuki (İstanbul: Sola Yayınları, 2018), s. 222.

desteklemektedir. Bu alt bölümler karakter, olay, mekân, mektup, rapor, resmî duyuru ve fermanlar ile başlamış veya başlıklandırılmıştır.

Roman alıntılarının metinsel uzundan kısaya sıralaması C, A, B, IV şeklindedir. Anlamsal yoğunluk en fazla üçüncü alıntıda, en az ikinci ve dördüncü alıntıda. Alıntıların romanda kapladıkları metinsel alan ile anlamsal yoğunluklarının birbiriyle uyum içinde olduğu söylenebilir. Ana başlıkların metinsel olarak uzundan kısaya sıralaması II, I, III, V, IV, VI, VII şeklindedir. Anlamsal yoğunluk bakımından en fazla V. ana başlık, en az VI. ana başlıktır. VII. ana başlık, Saîd el-Cuheynî'nin içinde bulunduğu psikolojik durumu ifade eden sözlerinden ibarettir. Bu ana bölüm, tek bir cümleden müteşekkil olmasına rağmen anlamsal yoğunluk bakımından en kuvvetli bölüm olduğu söylenebilir. Yazar A, B, C alıntılarını muşâhedât (مشاهدات), son iki alıntıyı muzekkirât (مذكرات) olarak isimlendirmiştir. 'Muşâhedât' başlığı altında yer alan metinler, bir sonraki başlıklarda hikâyelenen olayların özeti gibidir ve daha çok Viasconti Gianetti'nin gözlemlerinden oluşmaktadır. 'Muzekkirât' başlığı altında yer alan metinler ise bir sonraki başlıklarda yer alan hikâyelerin özeti olmadığı gibi kendisinden sonra gelen hikâyeler ile bağlantılı da değildir.²⁶⁵

Romanda resmî belge, bilgi, mektup, ferman, âyet, hadîs, anı, gözlem, tarihî olaylar, duyuru, rapor gibi unsurlar da kurgu malzemesi olarak kullanılmıştır. Bu unsurların birçok yönüyle eski ya da yeni tarihî dokuya uygun olduğu söylenebilir. *ez-Zeynî Berakât*, sanatın imkânları içerisinde, 1517 yılında Mısır'ın Osmanlı karşısındaki hezimetinin sanatsal kurguya dönüştüğü bir eserdir. Böylece romanın başından sonuna kadar metne işlenen çeşitli unsurlara vukûfiyetle, eserin hakikî varlık kazanma serüvenine tanıklık edilmektedir.

3.1.2. Eserin Yazılış Amacı

Yazar, Mısır tarihi araştırmalarında Mısır'ın Osmanlılara mağlup oluşuna tanıklık eden tarihçilerin eserlerini okurken, Mısır'ın 1517'de Osmanlılara karşı, 1967'de İsrail'e karşı mağlubiyeti bağlamında birçok benzerliği farketmiştir. Zira her iki dönemde de Mısır, Arap-İslâm dünyasının lideridir. Mısır benzer sebepler ile 1517

²⁶⁵ bkz. Ahmed, a.g.e., ss. 131-134.

yılında Osmanlı, 1967 yılında İsrail tarafından yenilerek 1517'de bağımsızlığını, 1967'de gücünü ve karizmasını kaybetmiştir. Yazar, Mısır'ın 1517 yılında maruz kaldığı duruma romanın ikincil karakteri Zekeriyâ b. Râzî (زكريا بن راضي) aracılığıyla işaret etmektedir. Roman karakterinin ifade ettiği gibi söz konusu mağlubiyetin sonucunda Mısır'ın sultanlık makamına aynı toplumun fertlerinden biri geçmemiş, bilakis ülkenin idaresi tamamıyla farklı bir devletin hâkimiyetine girmiştir.²⁶⁶

Eserde istihbarat yöntemlerine dair hikâyelemeler sıkça kullanılmıştır. Yazar, bu romanı yazmaya başladığında ana karakteri yalnızca fırsatçı karakter tiplmesiyle hikâyeleme niyetindedir, fakat yazım aşamasında bu karakter gitgide sinsî bir ajana dönüşmüştür.²⁶⁷ Romanın kurgusunda yer alan Reyhân el-Bîrûnî (ريحان البيروني) isimli şeyh, bu fırsatçı kişiliğe oldukça uygun bir karakterdir. Yazarın ilk başta kurgulamayı düşündüğü karakterin bu şeyhte vücut bulmuş olması muhtemeldir.

Yazar, bu eser ile hem geçmişi bugüne taşımış hem de kendi döneminin siyâsî uygulamalarını deşifre ederek eleştirmiştir. "Zira roman, yazarın kendini ifade etme alanıdır. Mahrum bırakılmış ifade özgürlüğü, bu türden romanlar ile geri alınmak istenmektedir. Rejim ve rejim unsurlarının roman üzerinden eleştirilmesi amaçlanmaktadır. Bunu yaparken yazar, doğal olarak gerçek hayatta siyâsî baskılardan dolayı söyleyemediği gerçekleri dile getirmek isteyecektir. Kendisine ve yaşadığı topluma karşı yapılmış işkence ya da yargısız infaz gibi hukuk dışı uygulamaları" ortaya çıkaracaktır.²⁶⁸ Oysa Gasset'e göre sanat, tanımlandığı gibi kendi olmalıdır ve kendiliğinin dışına çıkmamalıdır. Sanat felsefe, toplum bilimsel bir inceleme, ahlâkî öğretiler manzumesi ya da siyâsî bir mesaj olamaz.²⁶⁹ Gasset gibi düşünen yazarlar, ideolojik kaygılar ile kaleme alınmış kurguların tür bakımından sanatın içine girse de tam bir sanat olma özelliği gösteremeyeceğini ifade etmektedir.

²⁶⁶ bkz. el-Gîtânî, a.g.e., s. 263.

²⁶⁷ bkz. Cemâl Hamdâvî, "ez-Zeynî Berakât li Cemâl el-Gîtânî Beyne't-Tahyîli't-Târîhî ve't-Te'sîli't-Turâsî" Nadvâh (21 Mayıs 2018).

²⁶⁸ bkz. Ahmet Kazım Ürün, "Modern Arap Edebiyatında Öne Çıkan Bazı Temalar". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 35 (Haziran 2016), ss. 43.

²⁶⁹ bkz. Gasset, a.g.e., s. 12.

3.1.3. İsim İçerik İlişkisi

Esere verilen isim, metne bir hüviyet kazandırır. Eserleri birbirinden ayıran isimleridir. Gülsoy'a göre "(...) metnin başlığı/adı metnin bir parçasıdır. Bir şeyin adı biraz da kendisidir. (...) Her durumda başlıktan beklenen, ilgi çekmesi ve o metnin içeriği ile uyum içinde olmasıdır. Metnle hiç ilgisi olmayan başlıklar da okuru başka çağrışımlara sürükleyebilir, bu durumda işaret edilen anlam metnin dışındadır. (...) çoğu zaman başlığı şöyle bir okur, sonra da metnin içine girer ve okuduğumuz başlığı tamamen unutturur. Ancak metin ilerledikçe yazarın neden o adı koymuş olduğunu hissederiz. Metnin adı, yazarının metindeki vurgusuna işaret eder."²⁷⁰ el-Gîtânî'nin, romana *ez-Zeynî Berakât* ismini vermekle bu karakter üzerinden aktarmak istediği mesaja oldukça iyi bir yönlendirme yaptığı söylenebilir. Zira onun romandaki rolü büyüktür. İslâm hilâfet merkezini değiştirmeye aracılık eden kişidir. Elbette ki yazarın kastettiği kişi romanın kurgusunda yer alan *ez-Zeynî* değil, bilakis 'dünün bugünün yarının Zeynîleri'dir.

3.1.4. Eser Giriş İlişkisi

Giriş, roman metninin bir örneğidir ve kurgunun dünyasına açılan kapıdır. O nedenle girişin vaat ettiklerini metin verebilmelidir. Bu anlamda metin ile giriş arasında uyum olmalıdır. Zira zayıf bir metne parlak giriş yapmak okurda kötü etki bırakır.²⁷¹ Yazar, esere "Likulli evvelin âhirun ve likulli bidâyetin nihâye [(لكل أول آخر) (ولكل بداية نهاية)] Her ilkin bir sonu, her başlangıcın bir bitişi vardır" epigrafisi ile giriş yapmıştır. O, romanın bütün hikâyesini romana giriş olarak kurguladığı bu cümlede toplamış ve metne ait büyük resmi en başta göstermiştir. Bu bakımdan bu cümle metnin ana düşüncesi mesabesinde ve metinle niteliksel olarak uygunluk arz etmektedir.

Eagleton, "Neredeyse bütün edebi eserler, farklı kombinasyonlarla olsa da daha önce sayısız kez kullanılmış kelimelerle başlar. Bu açılış cümlelerini anlayabilmemizin sebebi, buna olanak tanıyan kültürel referanslar çerçevesi içinde

²⁷⁰ Murat Gülsoy, *Büyübozumu: Yaratıcı Yazarlık*, (İstanbul: Can Yayınları, 2015), s. 95.

²⁷¹ bkz. Gülsoy, a.g.e., s. 97.

gelmeleridir."²⁷² der. O nedenle yazarın "Likulli evvelin âhirun ve likulli bidâyetin nihâye" cümlesiyle işaret ettiği manayı idrak edebilmek için öncelikle kendisinin yaşadığı dönemin ve romanın takvim zamanına ait genel atmosferin iyi bilinmesi gerekir. Ayrıca söz konusu her iki döneme (1517-1967) ait siyâsî ve toplumsal normların yazarda oluşturduğu yankının da yazarın kurgulanan hikâyenin sahibi olması bakımından bilinmesi gerekir.

Eagleton, "Sözün özü, romanının açılış cümleleri bir bütün olarak kitabın küçük bir modelini sunar."²⁷³ demektedir. Cron'un "Bilge yazarlar genellikle hikâyelerinin nereye doğru yol aldığını belirten berrak bir vizyonla başlangıç yapar."²⁷⁴ sözü de bunu destekler mahiyettedir. Bu verilerden hareketle el-Gîtânî'nin romanda Kahire'nin hezimete doğru gittiğini ifade eden ileri atıflı parlak bir başlangıç yaptığı söylenebilir.

3.1.5. Özet

Romanının vaka zinciri kısaca şöyledir: ez-Zeynî Berakât'tan önceki muhtesip Alî b. Ebu'l-Cûd görevi kötüye kullanma suçundan tutuklanarak görevine son verilir, ardından boşalan muhtesiplik makamına Berakât b. Mûsâ (بركات بن موسى) atanır, gerek Berakât gerekse diğer yöneticiler birbirlerinin etkisini kırarak çeşitli kumpaslar düzenler, Mısır Memlûk Sultanı Gavri ile Osmanlı Padişahı Sultan Selim arasında Merc-i Dâbık Savaşı gerçekleşir, güçlü Kahire sinsi bir ajan marifetiyle işgal -yazara göre- edilir.

Vaka zamanı itibariyle romanın daha geniş hikâyesinde, el-Gîtânî ez-Zeynî Berakât'ta 912/1507-923/1518 yılları arası Kahire devlet erkânı arasında yaşanan siyâsî entrika ve hileler nedeniyle irtikâp ve icbar gibi suçların had safhaya ulaştığı, toplumun tüm sınıflarında ahlâkî çözümlerin yaşandığı, şehrin eski güç ve ihtişamını kaybedip savaşın kapıya dayandığı karanlık dönemi tasvir etmiştir. Halk, şehrin maruz kaldığı bu sıkıntılı dönemde bunalmış ve Kahire yöneticilerinin şehri kalkındırma icraatlarından ümidini kesmiştir. Dönemin Mısır Memlûk Sultanı Kansu Gavri'dir ve son derece pasif ve basiretsiz bir yöneticidir. Ona en yakın ve sözü muteber idareci

²⁷² Terry Eagleton, *Edebiyat Nasıl Okunur*, çev. Elif Ersavcı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), s. 18.

²⁷³ a.g.e., s. 25.

²⁷⁴ Cron, a.g.e., s. 195.

muhtesiplik makamındaki zâlim ve kibirli vasfıyla Alî b. Ebu'l-Cûd'dur. Kahire'de muhtesiplik, dinî ve siyâsî yetkileri haiz, imtiyazlı bir makamı temsil etmektedir. Dönemin Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim'dir ve Mısır'ı feth edip Osmanlı topraklarına katmayı istemektedir. Sultan Selim, Mısır'ın en önemli şehri olan Kahire'yi elde edebilmek için öncelikle muhtesiplik makamını kontrol altına almalıdır. Bu nedenle muhtesip Alî'yi makamından azlettirip, yerine kendine bağlı bir idareci yerleştirebilmek gayesiyle Berakât'ı Kahire'ye ajan olarak göndermiştir. (Ardından bu makama oturtacağı kişi de Berakât'tır). Kahire'ye ajan olarak gönderilen bu şahıs, Emir Kâni Bey'in (قاني باي) evine her gün sabah akşam giderek, ayrıca rüşvet de vererek, muhtesiplik makamına kendisini aday göstermesi için onu ikna etmiştir. Nitekim Berakât amacına ulaşmış, Alî yolsuzluk yaptığı iddiasıyla Sultan Gavri tarafından tutuklanmıştır. Ondaki boşalan göreve planlandığı gibi Berakât atanmıştır. Ancak bu şahıs Kahire'de tanıyan hiç kimse yoktur. Beklenmedik bir şekilde yapılan bu atama, halkı ve Kahire istihbarat teşkilatının en üst düzey yetkilisi Zekeriyâ b. Râzî'yi oldukça telaşlandırmıştır. Zira Zekeriyâ, muhtesip yardımcısıdır ve güçlü istihbarat ağı sayesinde Kahire'de olup biten her şey onun kontrolindedir. O güne kadar kendisinin bilgisi dışında yönetimde herhangi bir değişiklik olmamıştır. Bu defa nasıl olmuştur da muhtesiplik gibi önemli bir makama kimin tayin edileceğine dair en ufak bir istihbarî bilgi dahi kendisine ulaşmamıştır?

Osmanlı ajanı Berakât, kendisine sultan tarafından teklif edilen muhtesiplik görevini, asıl gayesini daha iyi gizleyip şüphe uyandırmamak için ilk etapta kabul etmemiştir. Böyle mesuliyetli bir görevi üstlenme konusunda Allah'tan korktuğunu ifade ederek manevi sorumluluğu nedeniyle sultanın huzurunda ağlaması rolünün bir diğer parçası olmuştur. Nitekim Berakât, daha oyunun ilk safhasında ustaca planlarıyla kendini tüm Kahire'ye 'beklenen adam' olarak kabul ettirmeyi başarmıştır. Bir de dönemin dinî ve siyâsî otorite sahibi Şeyh Ebu's-Suûd (أبو السعود) vardır ki, o da Berakât'ın bu atama aşamasındaki hilelerine aldanmış ve Kahire için son derece önem arz eden muhtesiplik makamını kabul etmesi için kendisini ikna etmiştir. Romanın ana karakterinin ismi Berakât b. Mûsâ iken, atanmasının hemen ardından sahip olduğu güzel hasletleri nedeniyle Sultan Gavri tarafından kendisine 'ez-Zeynî' lakabı verilmiştir. Romanın bu safhasından sonra o, ez-Zeynî Berakât ismiyle anılmaya başlamıştır.

Berakât, göreve başladıktan kısa bir süre sonra halkın ve sultanın itimadını kazanmıştır. Bu arada yönetim kadrosunda ve halk arasında olup biten her şeyden haberdar olabilmek için bir istihbarat ağı kurmuştur. Bu ağ sayesinde şehrin neredeyse tüm kontrolünü ele geçirmiştir. Bu durum karşısında, o güne kadar zekâsı ve istihbarat gücüyle nam salmış olan Zekeriyâ'nın idarî otoritesi gitgide zayıflamıştır. O, kaybetmekte olduğu otoritesini yeniden kazanabilmek için, Berakât'ın itibarını yönetim ve halk nezdinde sarsma teşebbüslerinde bulunmuş, ancak bir türlü başarılı olamamıştır. Halkın Berakât'a bu denli güvenmesini sağlayan en önemli unsurlardan biri, makamının kapılarını onların her türlü şikâyetini dinlemek üzere açması olmuştur. Böylece Berakât, romanın sonuna kadar riyakâr yönetici tiplmesiyle kurguda varlığını sürdürmüştür. Bir süre sonra onun adaletsiz uygulamaları kimi emirler tarafından fark edilerek sultana şikâyet edilmiştir. Ancak Sultan kendisine ulaşan bu şikâyetleri, başarılı bir yöneticinin görevdaşları tarafından kıskanılarak makamından indirilmesi hamleleri olarak değerlendirmiştir.

Berakât sinsi planlarını adım adım uygularken, kendisine en büyük engel olarak gördüğü Zekeriyâ'yı ekarte etmesi kaçınılmaz olmuştur. Romanın ilerleyen bölümlerinde Berakât, hem Zekeriyâ'nın gücünden faydalanmak hem de onu pasif hale getirebilmek için kendisine işbirliği teklifinde bulunmuştur. Berakât'ın eylemlerinin ardındaki gizli planları her defasında çözmekten âciz kalan Zekeriyâ, bu teklifi kabul etmiştir. Böylelikle Berakât, önündeki bir engeli daha aşmış ve aralarındaki çekişme ve rekabet giderek azalmıştır. Romanın sonlarına doğru Berakât, bir takım idarî usulsüzlükleri ortaya çıktığı için Ebu's-Suûd tarafından hapsedilmiş ve hakkında idam kararı verilmiştir. Bu safhada onun tüm planları suya düşmüş gibi görünse de ajan olduğu gerçeği henüz ortaya çıkmamıştır. Zekeriyâ, Berakât'ın idamına engel olmak istemiştir. Neticede onunla iş ortaklığı yapmıştır ve ileride kendisi de benzer bir durumla karşı karşıya kaldığında onu tek kurtarabilecek kişinin Berakât olduğunu düşünmüştür. Berakât hakkında verilen idam kararını iptal ettirebilmek için, Sultan Vekili Tumanbay'a -bu arada Sultan Gavri ordusuyla Osmanlı ile savaşmak üzere Merc-i Dâbık'a gitmiştir- bir haber göndermiştir. Zekeriyâ, Tumanbay'ı idam kararından vazgeçmeye ikna edebilmek için kendisine gönderdiği haberde makul iddialar öne sürmüştür. Bunlardan birincisi, Berakât'ın devlet için önem arz eden birçok gizli bilgiyi haiz olduğu ve öldürüldüğü takdirde onda saklı olan tüm bu

bilgilerin yok olup gideceğidir. İkincisi, onun ciddi bir mal varlığı olduğu ve ülkenin maruz kaldığı bu ekonomik kriz döneminde, ondaki paranın devlet hazinesine aktarılmasının ehemmiyetidir. Zira Kahire'nin Osmanlı'ya karşı savunulabilmesi için ekonomik gücün toparlanması gerekmektedir. Nihayet Zekeriyâ'nın çabaları sonuç vermiş ve Berakât'ın idam kararı iptal edilmiştir. Bu safhada Osmanlı ile Mısır arasında gerçekleşmesi beklenen Merc-i Dâbık Savaşı sonuçlanmıştır. Savaşın seyri ilk safhada Mısır lehine ilerlerken, savaşta görevli Memlûk emir ve askerlerinin hiyanetleri nedeniyle, Mısır ordusu yenilgiye uğramış ve Sultan Gavrî savaş meydanında ölmüştür. Osmanlı askerleri Merc-i Dâbık'ta zafer elde ettikten sonra Halep'e ilerlemiş, hiçbir direnişle karşılaşmadan şehre girmiştir. Sultan Selim'in bundan sonraki hedefinin Kahire'ye girmek olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Tumanbay bu plana mani olabilmek adına, şehrin girişine savunma hendekleri açtırmıştır. Halk onun bu stratejisini eleştirmiştir. Çünkü bu bekleyiş, uzun ve zorlu sefer nedeniyle yorgun düşen Osmanlı ordusuna dinlenme fırsatı verecektir. Neticede Osmanlı ordusu toparlanıp savaşa hazır olmak için vakit kazanmış ve Rîdâniye üzerine yürüyerek Mısır topraklarına girmiştir. Sultan Selim Rîdâniye Savaşı'nda Memlûk askerlerine galip gelerek ordusuyla Kahire'ye girmiştir. Osmanlı hâkimiyetine giren şehrin muhtesiplik makamına yeniden Berakât atanmıştır. Berakât, o güne kadar Mısır menfaatlerini özümsemiş âdil yönetici profilindeyken, bu atamayla beraber artık maskesi tamamen düşmüştür. Böylece onun Sultan Selim'den aldığı emirlere sıkı sıkıya bağlı bir Osmanlı ajanı olduğu gerçeği tüm Kahire halkı tarafından anlaşılmıştır. Roman bu noktada sona ermektedir.

3.1.6. Olay Örgüsü

Ana karakter ez-Zeynî Berakât merkezli kurgulanan hikâyeleri esas alarak elde edilen olay örgüsü şöyledir:

- Yolsuzlukları nedeniyle Kahire muhtesibi Alî'nin tutuklanıp, yerine Berakât'ın muhtesip olarak tayin edilmesi.
- Berakât'ın halka iyiliği emredip kötülüklerden nehyetmesi ve makamını halkın şikâyetlerine açarak onların itimadını kazanması.

- Zekeriyâ tarafından -kendisine rakip olarak gördüğü- Berakât'ın yönetim ve halk nezdinde itibarını sarsma çabaları.
- Berakât'ın kendi hakkında oluşturulan şüpheleri ortadan kaldırmak amacıyla Ezher Cami'nde halka konuşma yapması.
- Berakât'ın Kahire'de güvenliği sağlamak amacıyla sokakları aydınlatmak üzere yollara fener astırma kararı vermesi. Ardından Zekeriyâ'nın toplumun çeşitli sınıflarını harekete geçirerek bu kararı iptal ettirmesi.
- Berakât ile Zekeriyâ arasındaki idarî çekişmenin giderek artması.
- Sultan Gavrî tarafından Berakât'ın makamı yükseltilerek, Kahire'ye vali olarak atanması.
- Berakât'ın Zekeriyâ'ya işbirliği teklifi yaparak, yönetimi tek elde toplama girişimi.
- Berakât'ın teklifi ile Kahire'de Osmanlı dışındaki birçok ülkenin istihbarat sorumlusunu bir araya getiren toplantının tertip edilmesi.
- Berakât'ın yolsuzluklarının ortaya çıkması ve ardından Ebu's-Suûd tarafından tutuklanıp, hakkında idam kararı verilmesi.
- Osmanlı ile Mısır arasında Merc-i Dâbık Savaşı'nın gerçekleşmesi. Bu savaşta Mısır ordusunun yenilgiye uğrayıp, Sultan Gavrî'nin ölümü.
- Osmanlı ordusunun Rîdâniye üzerine, oradan da Kahire'ye doğru ilerleyişi.
- Sultan Selim'in Kahire'ye girişinin ardından, Berakât'ın tekrar şehre muhtesip olarak atanması.

3.1.7. Bakış Açısı ve Anlatıcı

Eserde çoğulcu bakış açısı tercih edilmiştir. Bu nedenle anlatımda genellikle hâkim bakış açısı görmekle beraber, kahraman bakış açısına da rastlamaktayız. Eserin önemli bir kısmının seyahatname, ferman, mektup, duyuru, rapor, fetva, beyan, buyruk ve belgelerden oluşması, farklı karakterlerin gözünden anlatım yönteminin kullanılmasını sağlamıştır. Eser bütünüyle ele alındığında dış ve iç anlatıcıyla karşılaşmaktayız.

3.1.7.1. Dış Anlatıcı

I. Hâkim Bakış Açılı Anlatıcı

Genel roman tekniğine göre, hâkim bakış açılı anlatıcının her ne kadar kurmaca bir kişi olduğu bilinse de, el-Gîtânî öznel bakış açısını kurguya yansıtmakla mütemadiyen kendi varlığını okura hissettirmiştir. Eserde hâkim bakış açısı ile tahkiye oldukça geniş yer kaplamaktadır. Romanın alt bölümlerinin başlığına, söz konusu bölümde en çok kimden bahsediliyorsa onun adı verilmiş ve hikâye hâkim bakış açılı anlatıcı tarafından 'o' zamiriyle anlatılmıştır.

Eserde karakterlerin millî, dinî ve dünyevî duyguları, düşünceleri, değişimleri, sıkıntıları, beklentileri, aşkları, nefretleri, içsel çatışmaları, özlemleri, sevinçleri, öfkeleri, ezilmişlikleri, kendilerine ve çevrelerine yabancılaşmaları, yalnızlıkları, acıları, hayal kırıklıkları, umutsuzlukları, tükenmişlikleri, zaferleri ve yenilgileri hâkim bakış açısı tekniği kullanılarak karakterler üzerinden ustalıkla sergilenmiştir. Ana karakter Berakât, diğer karakterlerin aksine, duygularından arınmış, yalnızca hedefine odaklı, adeta ruhsuz kişiliği ile okura sunulmuştur. Bu da onun ajan rolünde bir karakter olmasının doğal sonucu olarak değerlendirilebilir. Konunun daha iyi anlaşılması açısından hâkim bakış açılı anlatıma romandan alıntıladığımız birkaç örnek şöyledir:

Sonuncu tellal geçeli iki saat oldu. Ahaliye ne gibi bir haber duyurduğunu bilmiyor. İki hafta öncesine kadar insanlar tellalları seyretmek ve duyurularını dinlemek için toplanıyorlardı. Halk onları seyretmekten, dinlemekten bıkmazdı. Zamanla kalabalık seyrekleşti, çocuklar tellalların peşinden ayrılmıyordu.²⁷⁵

Bu alıntı da hâkim bakış açısı tekniği kullanılarak Saâd'in bilinç akışıyla, halkın tellalların duyurularına karşı verdiği tepki vasıtasıyla, Kahire'de Berakât dönemi öncesi ve sonrası fark dile getirilmiştir.

Konuya verebileceğimiz başka bir örnek şöyledir:

Bir çocuğu seyrettiğinde, tamamen kendiyle baş başa kalıyor. (...) Keşke insan sonsuza kadar çocuk olarak kalabilse. (...) Her şeye gülüp, yerlerde yuvarlanıp,

²⁷⁵ el-Gîtânî, a.g.e., s. 84.

yaramazlık yapabilse. (...) Zekeriya'nın yaşamının ilk yıllarına dönmek için zamanı geri getirmesi imkânsız. (...) Kendisini okşayan bir el hatırlamıyor.²⁷⁶

Bu alıntıda iş hayatında son derece zâlim bir kişiliğe sahip olan Zekeriya'nın, ailesi ile beraberken iç dünyasında hissettikleri, hâkim bakış açılı anlatıcı vasıtasıyla dile getirilmiştir.

II. Gözlemci Bakış Açılı Anlatıcı

Romanda gözlemci bakış açısı ile anlatım tarzı Venedikli gezgin Gianetti'ye ait toplam beş alıntıdan oluşmaktadır. Dış anlatıcı Gianetti, kimi zaman olayları öznel bakış açısıyla yaşayan, hisseden, düşünen konumuyla aktarırken, kimi zaman yaşayan tavrıyla değil, sadece gördüğünü rapor ederek nesnel bakış açısıyla aktarmıştır. Gianetti gözlemlerini çoğunlukla 'o', nadiren 'ben' bakış açısı ile anlatmıştır. Roman ile ilgili olayların gözlemci figür bakış açısı ile özet halinde verilmesi, hikâyenin daha anlaşılır bir zemine oturmasını sağlamıştır. Gözlemci bakış açılı anlatıma dair romandan seçtiğimiz bir örnek şöyledir:

Sultan, ez-Zeynî'yi diğer görevlerine ilaveten bir de Kahire'ye vali olarak atamış. ez-Zeynî halkın rahatlığını düşündüğü için bu makamı kabul etmiş. (...) Muhtesipliğin bizim ülkemizde tam bir karşılığı yok. Çünkü muhtesiplik dinî ve medenî otoriteyi temsil eden bir makamdır. (...) ez-Zeynî'nin isminin pek çok kez anıldığını duydum, olağanüstü biri olsa gerek.²⁷⁷

Bu alıntıda gezginin bakışıyla Berakât'ın makamının yükselmesi, halka olan düşkünlüğü ve muhtesibin yetkileri gibi konularda bilgi verilmiştir.

²⁷⁶ a.g.e., s. 87.

²⁷⁷ a.g.e., s. 140.

3.1.7.2. İç Anlatıcı

Romanda kahraman bakış açılı anlatım, ana ve yan karakter vasıtasıyla verilmiştir.

I. Ana Karakter Bakış Açılı Anlatıcı

Ana karakter bakış açılı anlatıma örnek olarak verebileceğimiz, üçüncü bölümden alıntıladığımız kısa bir pasaj şöyledir:

Bu mel'un zenginliğini gizliyor ve kimsenin farkına varmaması için büyük çaba sarfediyordu. Fakat sabrımız ve uzun çalışmalarımız neticesinde gizleyip sakladıklarına ulaştık. (...) Bu mallar efendimiz sultanın hazinesine aktarılacaktır.²⁷⁸

Bu alıntıda Berakât, cuma vaazı esnasında halka, önceki muhtesip Alî'nin sakladığı mallara ulaşıldığını ve savaşın kapıya dayandığı bir zamanda devletin bu mallara ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir.

II. Yan Karakter Bakış Açılı Anlatıcı

Zekeriyâ romanının beşinci bölümünde birçok ülke istihbarat amiriyle bir araya gelerek tertip ettiği toplantı esnasında yaptığı konuşma, yan karakter bakış açılı anlatıma örnektir. Şöyleki:

Daha önce dünya istihbarat teşkilatı sorumlularını bir araya getiren böyle bir toplantı hiç yapılmadı (...) Bu gerçeğin özüne ulaşmamızda bize yardım edecek, bizden sonrakilerin işini kolaylaştıracaktır..²⁷⁹

Bu alıntıda Zekeriyâ, katılımcılara espionaj faaliyetlerindeki yöntemlerin gidişatı ve yenilenmesine dair birçok direktifler sunmuştur.

Bir başka örnek romanın yedinci bölümünde yer alan Saîd'e ait yalnızca tek bir cümleden ibaret şu ifadedir:

Aah!, beni mahvettiler, saflığımı bozdular..²⁸⁰

²⁷⁸ a.g.e., s. 132.

²⁷⁹ a.g.e., s. 223.

²⁸⁰ a.g.e., s. 279.

Bunlar dışında romana yerleştirilen mektup, duyuru, rapor, fetva, görüş beyanı, buyruk ve belgeler aracılığı ile terkiplenen yan karakter bakış açılı anlatıma oldukça geniş yer verilmiştir.

3.1.8. Zaman

Bu başlık altında eserin yazılma, takvim ve itibari zamanı tesbit edilmiştir. Ayrıca zaman ve anlatımda kullanılan diğer teknikler birbiriyle ilişkilendirilerek, anlamsal birtakım değerlendirmelere de yer verilmiştir. Çalışmamızın zaman bölümünün hazırlanmasında 'Romanda Zaman Meselesi'²⁸¹ adlı çalışmadan çokça esin alınmıştır.

3.1.8.1. Romanın Yazılma Zamanı

Eserin yazılma zamanı 1970-1971 yıllarında olduğu yazarın romanın sonuna bu tarihleri not düşmesi ile tespit edilmiştir.²⁸² Bununla birlikte eserin oluşması yalnızca romanın kaleme alındığı anda başlamaz, bilakis yazarın çocukluğu, aile hayatı, yaşadığı toplum, aldığı eğitim, bilgi ve tecrübeleri de romanın eskizinde etkilidir.²⁸³ Sözüünü ettiğimiz unsurların el-Gîtânî'nin çocukluğundan itibaren yazın hayatına etkisi çalışmamızın birinci bölümde yazarın 'Kişiliği' başlığında ele alınmıştır.

3.1.8.2. Takvim Zamanı

"Takvim zamanı, romanda anlatılan vakanın yaşanabilme zamanıdır."²⁸⁴ Bir başka deyişle romanda anlatılan kurgusal olayın tekabül ettiği tarihî gerçek/kozmetik zamanıdır.²⁸⁵ Yazar kurgunun ana karakteri ez-Zeynî Berakât'ı Bedâi'u'z-Zuhûri fî Vekâi'i'd-Duhûr kitabından almıştır. Bu karakterin ismi ve kendisiyle ilişkilendirilen

²⁸¹ Adem Can, "Romanda Zaman Meselesi", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 5/9 (Ocak-Haziran 2013), ss. 107-137.

²⁸² el-Gîtânî, a.g.e., s. 283.

²⁸³ Can, a.g.e. s. 109.

²⁸⁴ a.g.e., s. 113.

²⁸⁵ a.g.y.

ilk olay, İbnu İyâs'ın kaleme aldığı bu kitapta hicrî 908 yılında geçmektedir.²⁸⁶ Romanın kurgusuna da konu olan Merc-i Dâbık Savaşı 1516 yılında, Rîdâniye Savaşı 1517 yılında gerçekleşmiştir. Bu verilerden hareketle romanda geçen olayların yaşanabilme zamanı XV. yüzyılın son çeyreği ile XVI. yüzyılın ilk çeyreği arası olarak saptanabilmektedir. İşte bu dönem romanın takvim zamanıdır. Buna bağlı olarak el-Gîtânî'nin takvim zamanıyla ilgili bütün bilgisinin tarih kitaplarından edindiği verilere dayandığı söylenebilir. Romanda, yaşadığı dönemden yaklaşık dört buçuk asır öncesine ait bu tarihi olayları, kendi hayal dünyasıyla da harmanlayarak kurgulamıştır.

3.1.8.3. İtibari Zaman

"(...) romandaki itibari zaman kurmacadır. (...) romanla başlar, romanla biter."²⁸⁷ İtibari zaman vaka ve anlatma zamanı olmak üzere iki başlık altında incelenebilir.

I. Vaka Zamanı

"Vaka zamanı, romanda kurgulanan vakanın gerçekleşme zamanıdır. (...) Vaka zamanı takvim zamanı gibi kesintisiz ve kronolojik bir süreç değildir. Seçilmiş bazı zaman birimlerinden meydana gelen bir terkiptir."²⁸⁸ *ez-Zeynî Berakât* 912/1507-923/1518 yıllarını kapsamaktadır. Öyleyse romanda zamansal sıçramalar ile hemen hemen on yıllık bir vaka zamanı vardır. Vaka zamanı, Berakât'tan önceki muhtesip Alî'nin yolsuzlukları nedeniyle görevden alınmasıyla başlayıp, Sultan Selim'in Mısır'ı fethedip Kahire'ye girişinin ardından Berakât'ın tekrar muhtesip olarak atanmasıyla sona ermiştir. Olayların zaman içerisinde gelişip derinlik kazanması, Alî'nin yerine Berakât'ın muhtesip olarak atanması ile olmuştur.

ez-Zeynî Berakât'ta metnin gerçekliğini sağlayan unsurların başında takvim zamanına ait gerçek olaylara da yer verilmesi gelmektedir. Kahire'nin siyâsî ve sosyal açıdan sıkıntılı zamanları yazar tarafından tarih içinde değiştirilerek ve eleştirilerek romanda yeniden inşa edilmiştir. Bu yeniden inşa edilen zaman diliminde çeşitli sosyal

²⁸⁶ bkz. Faysal Derrâc, "el-Gîtânî ve Nakdu'r-Rivâyeti'l-Arabiyye", *Cemâl el-Gîtânî - ez-Zeynî Berakât* (el-Cîze: Dâru Nahdeti Misr, 2013), s. 8.

²⁸⁷ Can, a.g.e., ss. 115.

²⁸⁸ a.g.e., s. 115-116.

sınıflara ait bireylerin hayatlarından kesitler sunulurken, toplumsal ve siyâsal olaylardan da bahsedilmiştir. Yazar, kurguda karakterlere sık sık vicdan sorgulaması yaşatırken, diğer yandan da okuyucuyu Mısır tarihiyle yüzleştirmiştir.

II. Anlatma zamanı

"Anlatma zamanı ise romandaki anlatıcının -yazarın değil- vakayı anlattığı zamandır. (...) anlatıcı, yazara ne kadar benzerse benzesin hayalî bir kişiliktir."²⁸⁹ 1970-1971 yıllarında kaleme alınan eserin anlatma zamanı Mısır Memlûk Sultanı Kansu Gavrî dönemidir. Bu nedenle roman kurgusunda oluşturulan anlatıcı karakterler, Abdunnâsır dönemini bilmemektedir. Romanın yazarı el-Gîtânî ise Abdunnâsır döneminde yaşamıştır. Can'ın çalışmasında ifade ettiği gibi gerek kurmaca gerekse gerçek kişi olsun, her karakter/kişi kendi döneminin bilgi ve düşüncesinin hâmilidir. Öyleyse yazarla anlatıcı arasındaki zamansal yaşam farkı, bilgi ve düşünce farkını da oluşturmaktadır.²⁹⁰

"Romanda vaka zamanı, anlatma zamanının içine yerleştirilir. Bu nedenle anlatma zamanı ile vaka zamanı iç içe ilerleyebilir. Yani anlatıcı vaka zamanından bahsederken aniden anlatma zamanına, anlatma zamanından bahsederken vaka zamanına geçiş yapabilir. Hatta bu geçişlerde birtakım paralellikler de gözetilmiş olabilir."²⁹¹ Bu açıklamalardan hareketle anlatma zamanı eş zamanlı, ön zamanlı ve art zamanlı anlatım olmak üzere üç kategoride incelenebilir.

I. Eş Zamanlı Anlatım: "Vaka anında gerçekleşen anlatıma *eş zamanlı anlatım* denir."²⁹²

II. Ön Zamanlı Anlatım: "(...) henüz yaşanmamış olan tahminî bir vakanın anlatılmasına *ön zamanlı anlatım* denir."²⁹³

²⁸⁹ a.g.e., s. 117.

²⁹⁰ a.g.e., s. 118.

²⁹¹ a.g.y.

²⁹² a.g.e., s. 119.

²⁹³ a.g.e., s. 122.

III. Art Zamanlı Anlatım: "Daha önce yaşanan vakanın aktarılmasıyla ortaya çıkan anlatım biçimine *art zamanlı* anlatım denir."²⁹⁴

Romanda bu üç anlatım tarzının peş peşe geldiği bir örnek şöyledir:

Gördüğüm her şey korku veriyor. Kahire tarif edilemez bir kadere doğru sürükleniyor. (...) Dün Memlûkler kaleden inmiş ve Hân el-Hafîlî'ye doğru yönelmişlerdi.²⁹⁵

Yukarıdaki örneğin birinci cümlesinde, anlatıcı Gianetti vaka anında Kahire'nin 'hâl'deki çehresine dair hissi bir değerlendirme ile *eş zamanlı anlatım*; ikinci cümlede, 'hâl'den geçmişe dönerek *ön zamanlı anlatım*; üçüncü cümlede, vaka anında Kahire'nin geleceğine dair bir çıkarsama ile *art zamanlı anlatım* yapmıştır.

Eserin Yazılma, Takvim, İtibari Zamanı Üzerine Genel Değerlendirme

Romanın vaka zamanı, 912/1507-923/1518 yılları arası iken yazılma zamanı 1970-1971 yıllarıdır. Öyleyse romanın yazılma zamanıyla vaka zamanı arasındaki süre son derece uzundur. Yazar, romanın kaleme alınmasından yaklaşık dört buçuk asır öncesini ele almış, dekoratif yapıda da pek çok kez aynı asrın zaman, mekân ve şahıs kadrosunu kullanmıştır. Romanda kullanılan dekoratif yapı ile dönemin olayları üzerinden değerlendirme yapıldığında yazar, yaşamadığı bir zamanın romanını kaleme almıştır. el-Gîtânî, birçok tarihî roman yazarının yaptığı gibi vaka zamanına ait sanatsal atmosferi tarihî okumalarından hareketle kendi hayal gücüne dayanarak kurgulamıştır. Takvim zamanı üzerinden yaklaşık dört buçuk asır geçmesine rağmen olayların okurda bıraktığı gerçeklik hissi, yazarın romanda modern dönemle uyumlu unsurlar kullanması ve anlatılanların romanın yazıldığı devrin problemlerini yansıtmasından kaynaklı olduğu söylenebilir. Yazar tarafından okurun dikkati Abdunnâsır dönemine, hatta çağını aşarak daha ileri bir zamana çekilmek istenmiştir. Buna bağlı olarak romandaki kurmaca dünyanın gerçek dünyaya benzemesi daha muhtemeldir ve yazarın fikir ve his dünyasından çok şey taşımaktadır. Bu perspektiften bir değerlendirme yapıldığında *ez-Zeynî Berakât*'ın yazılma tarihi ile yaşanma tarihi birbirine çok yakındır diyebiliriz.

²⁹⁴ a.g.e., s. 120.

²⁹⁵ el-Gîtânî, a.g.e., ss. 14-15.

Roman Bölüm ve Alıntılarının Kapsadığı Yıllar

Yedi ana bölüm ve beş alıntından oluşan eserin bölüm ve alıntılarının kapsadığı yıllar şöyledir:

I. ALINTI (A)	: 922/1517
I. BÖLÜM	: 912/1507 yılı.
II. BÖLÜM	: 912/1507 olarak başlamış, ardından 913/1508 yılına geçiş yapılmış, daha sonra tekrar 912/1507 yılına dönülmüştür.
III. BÖLÜM	: 913/1508 yılı.
II. ALINTI (B)	: 914/1509 yılı olarak başlamış, ardından 913/1508 yılına dönüş yapılmıştır.
IV. BÖLÜM	: 914/1509 yılı.
III. ALINTI (C)	: 920/1515 yılı.
IV. ALINTI	: 922/1517 yılı.
V. BÖLÜM	: 922/1517 yılı.
VI. BÖLÜM	: Zaman yok
VII. BÖLÜM	: Zaman yok
V. ALINTI	: 923/1518 yılı.

Alıntıların kapsadığı tarihlerin kronolojik sıralaması (B), (C), (A), (IV), (V) şeklindedir. Yalnızca (V). alıntının zamanı, hikâye zinciri zamanına uygun olarak gelmiştir. Diğerlerinde olayların zamanı birbirine girmiş, bazen de kendisinden önce hikâyelenen olayları tekrar etmiştir. Bu da romanı daha komplik hale getirmiş ve okur açısından zamansal bağlantılar kurmayı nisbeten zorlaştırmıştır. Son iki alıntı (IV, V) dışındaki üç alıntı (A), (B), (C) anlatıma başlamadan önce özet bir sunum mahiyetindedir. Romanda hicrî 912-913-914-920-922-923 yıllarına dair hikâyelemeler yapılırken, hicrî 914 yılı ile hicrî 920 yılları arasındaki beş yılda herhangi bir hikâyeleme yapılmamıştır. Böylece zamansal boşluk ve sıçramalar vasıtasıyla, sahneler kimi zaman hızlandırılmış kimi zaman yavaşlatılmış kimi zaman da bilinmez kılınmıştır.

Eser, 922/1517 yılı ile başlayıp 923/1518 yılı ile final yapmıştır. Böylece romanın sonu ile başı zamansal ve konusal boyutta birleşerek kurgu 'döngüsel olay

örgüsü'ne sahip olmuştur. Zira hikâye sondan başlanarak anlatılmış, anlatıdaki son olaylara yakın bir zaman dilimi başta (hicrî 922) özetlenmiştir. Ardından hicrî 912 yılına zamansal geriye dönüş yapılmış ve hicrî 923 yılına kadar hikâyelemeye devam edilmiştir. Bilhulasa hicrî 923 yılı ile roman başa döndürülerek, neden-sonuç ilişkisi ile hicrî 912 yılından hicrî 923 yılına kadar nasıl gelindiği hikâyelenmiştir. Öyleyse Gülsoy'un ifade ettiği gibi, romanlar ileriye doğru yaşanmakta, geriye doğru anlaşılmaktadır.²⁹⁶ Ayrıca bazı olaylar spesifik bir şekilde yer yer 'tekrar' metoduyla özetlenmiş, şimdiki zamandan yakın ve çok uzak geçmişe intikaller olmuştur. Örneğin, romanın ikincil karakteri Zekeriyâ normal hayatına devam ederken, birden çocukluk yıllarını hatırlayıp o günlerini anlatmaya başlamıştır. Böylece zaman çizgisi içerisinde sık sık geriye dönüşler yapılarak romanın vaka zamanı dışına da çıkılmıştır.

Romanda Kullanılan Zaman İfadeleri

Yazar eserin girişindeki Gianetti'den yapılan ilk alıntılamanın başına "Her ilkin bir sonu, her başlangıcın bir bitişi vardır"²⁹⁷ şeklinde zaman vurgulu bir epigrafi yerleştirmiştir. Böylelikle okuyucu daha romanın başında hikâyenin içeriğindeki olayların başlangıç ve bitişlerine, ayrıca final bölümünde Kansu Gavri döneminin sonlanıp Sultan Selim döneminin başlangıcına hazırlanmıştır.

Romanın ilk ana bölümüne Evvelu'n-Nehârbaşlığıyla giriş ²⁹⁸ (أول النهار) yapılarak günün belli bir vaktini ifade eden zaman unsuru kurguya dahil edilmiştir. Romanın ilerleyen bölümlerinde hem alt başlıklarda hem de diğer hikâyelemeler arasında buna benzer zaman ifadelerine çokça rastlanmaktadır. Yazar, romanda yüzyıl, mevsim, yıl, ay, hafta, gün, gündüz, gece, sabah, öğle, akşam, günün belli bir bölümü, saat, an cinsinden açık zaman unsurlarına yer verirken, bazen metne yerleştirdiği karineler ile zamanı bilindir kılmış, bazen zamanı tamamen kapalı bırakmıştır.

Romanda geçen zaman noktaları ve aralıklarından bazıları şöyledir:

922 Recep (1517 Ağustos ayı),²⁹⁹ hicrî 922 yılı 15 Şaban Cuma,³⁰⁰ hicrî 912 Şevval 10,³⁰¹ 1970-1971,³⁰² hicrî 913,³⁰³ Şaban'ın yarısı, kış,³⁰⁴ on yıl,³⁰⁵ üç yıl,³⁰⁶ 93

²⁹⁶ Gülsoy, a.g.e., s. 153.

²⁹⁷ el-Gitânî, a.g.e., s. 5.

²⁹⁸ a.g.e., s. 19.

²⁹⁹ a.g.e., s. 4.

gün,³⁰⁷ 45 gün, üç gün,³⁰⁸ bir hafta,³⁰⁹ gece,³¹⁰ öğle üzeri, ikindi üzeri,³¹¹ hayatı boyunca, yıllar boyunca, uzun yıllar, aylar önce, üç ay boyunca,³¹² üç günden beri,³¹³ her salı,³¹⁴ geçen cuma, günlerce,³¹⁵ bu günlerde, gece ve gündüz boyunca,³¹⁶ yarın ya da yarından sonra, zaman zaman,³¹⁷ cuma günü namazdan sonra,³¹⁸ sabah yaklaşıyor, gecenin sonunda, gecenin son cüzü, daha sonra,³¹⁹ az sonra,³²⁰ acil³²¹ vb.

Karineler Vasıtasıyla Tespit Edilen Zaman Unsurları

Romanlarda kurgulanan zaman, olayların neden-sonuç ilişkileri içinde kavranmasını sağlar ve olay örgüsüyle iç içedir. Neden-sonuç ilişkilerinin sıklığı anlatılan hikâyenin daha iyi anlaşılmasını sağlar.³²² el-Gîtânî eserinde neden-sonuç ilişkisi içerisinde, olayların anlaşılması bakımından zamanı çeşitli formlarda kullanmıştır. Bu başlık altında romandan alıntılanan zaman içerikli bazı hikâye, betimleme, vaka ve cümleler olay örgüsüyle ilişkilendirilerek birtakım değerlendirmeler yapılmıştır. Örneğin aşağıda analizi yapılan alıntıda, yazarın metne yerleştirdiği 'kısmî zaman' unsurlarından hareketle, muhtemel çok yakın bir zamana ulaşılmıştır:

Ramazan Bayramı'ndan sonra Alî, bir gece karısı Vesîle ile yatağında uyurken sultanın emriyle bir Memlûk askeri kapıyı zorlayarak odasına girer ve onu tutuklar.³²³

³⁰⁰ a.g.e., ss. 247-249.

³⁰¹ a.g.e., s. 68.

³⁰² a.g.e., s. 283.

³⁰³ a.g.e., s. 281.

³⁰⁴ a.g.e., s. 95.

³⁰⁵ a.g.e., s. 8.

³⁰⁶ a.g.e., s. 160.

³⁰⁷ a.g.e., s. 134.

³⁰⁸ a.g.e., s. 205.

³⁰⁹ a.g.e., s. 13.

³¹⁰ a.g.e., s. 7.

³¹¹ a.g.e., s. 283.

³¹² a.g.e., s. 11.

³¹³ a.g.e., s. 9.

³¹⁴ a.g.e., s. 193.

³¹⁵ a.g.e., s. 264.

³¹⁶ a.g.e., s. 281.

³¹⁷ a.g.e., s. 12.

³¹⁸ a.g.e., s. 196.

³¹⁹ a.g.e., s. 234.

³²⁰ a.g.e., s. 14.

³²¹ a.g.e., s. 245.

³²² bkz. Gülsoy, a.g.e., ss. 143-148.

³²³ el-Gîtânî, a.g.e., ss. 20-21.

Bu betimlemede olayın tam olarak hangi gece gerçekleştiğine dair net bir bilgi yoktur. Yalnızca olayın Ramazan Bayram'ı sonrası ve 8 Şevval'den önce gerçekleştiği bilinmektedir. Nitekim romanda daha önce Alî'nin tutuklanıp yerine Berakât'ın atanma tarihi 8 Şevval olarak belirtilmiştir. Dolayısıyla bu veriler değerlendirilerek, tutuklanma olayının 8 Şevval'den önce olduğu bilgisine ulaşılabilmektedir.

Romandan alıntıladığımız aşağıdaki örnekte, olayın gerçekleştiği vakit 'açık zaman' unsurlarıyla ifade edilmediği halde, insanlara ait birtakım eylemler vakit tespitini mümkün kılmaktadır. Şöyleki: Alî tutuklanmıştır ve halka ilâmı için tellallar sokaklarda duyuru yapmaktadır. Bu arada yapılan duyurular, uyuyanları uyandırır ve insanlar gözlerini ovuşturmaktadır. Bu betimlemede duyurunun ne zaman yapıldığını ifade eden bir zaman unsuru kullanılmamıştır. Öte yandan "duyurular insanları uyandırır, insanlar gözlerini ovuşturur" gibi insanlara ait birtakım eylemler marifetiyle gece saatlerinin geçtiğine ve sabahın erken vakitlerinin geldiğine işaret edilmiştir.³²⁴

Diğer canlılara ait birtakım olgulardan hareketle zaman tespitine bir örnek şöyledir: "Sabah yaklaşıyor olmalı, ancak şu ana kadar bir horozun öttüğünü duymadım."³²⁵ Bu cümle ile bir canlının tepkilerinden hareketle gerçek zamana çok yakın bir zaman tespitinde bulunmak mümkündür. Horoz yaratılışı itibariyle güneş doğmasına yakın bir vakitte öter. Burada gerçekleşen olayın bu vakte yakın bir zaman diliminde gerçekleştiği çıkarılması yapılabilmektedir.

Hangi tarihte konuştuğu metinde açıkça belirtilmeyen anlatıcının, yine kendisinin konuşması esnasında geçmiş bir tarihe atıfta bulunmasıyla 'hâl'deki zamanın tespit edilebilmesine verebileceğimiz bir örnek şöyledir: Berakât, bir cuma vaazında Alî'nin tutuklanmasının üzerinden bir yıl geçtiğini söyleyerek konuşmasına devam eder.³²⁶ Anlatıcının ifadesinden hareketle anlatım zamanı ile vaka zamanı arasında bir yıl olduğu malumdur. Burada 'art zamanlı anlatım' tekniği kullanılarak, anlatıcı şimdiki vaka zamanından geçmişteki bir vaka zamanına dönerek, 'hâl'in tarihine dair dolaylı olarak atıfta bulunmuştur. Berakât'ın konuşma yaptığı tarih her ne kadar kapalı bırakılmış da olsa, Alî'nin tutuklanma tarihinin hicrî 912 yılı Şevval

³²⁴ a.g.e., ss. 21-22.

³²⁵ a.g.e., s. 15.

³²⁶ a.g.e., s. 131.

ayında olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla konuşmanın yapıldığı zamanın hicrî 913 yılı Şevval ayına yakın bir tarihte olduğu saptanabilmektedir.

Yukarıda verdiğimiz örnekler, kurgunun vaka zamanı kapsamındadır. Romanda vaka zamanı dışına taşan örneklere de rastlanmaktadır. Yazar romanda sık sık geriye dönme metoduna başvurmuş, tekrar yaşanan ana dönerek zamansal sıçramalar yapmıştır. Başvurduğu bu teknik ile, okuyucunun muhayyilesinde canlandırmak istediği tarihsel olaylardan seçmelerle vaka zamanı dışına çıkarak, bugünün ambiyansının daha iyi idrak edilmesini sağlamıştır. Bu sıçramaların kimisi yakın geçmişe, kimisi çok uzak geçmişe uzanmaktadır. Örneğin: "Sustular, gözlerde sessiz (dilsiz) dua, derinlerde Moğol korkusu (...) "³²⁷ Yazar bu cümle ile halkın duygularını aktarırken, metne 'Moğol' lafzını da ekleyerek okuru romanın vaka zamanından yaklaşık iki buçuk asır öncesine götürmüştür. Tarihi verilere göre, Cengiz Han'ın torunlarından Hülâgu milâdî 1258 yılında Bağdat'ı işgal etmiş, böylece Abbâsî halîfeliği sona ermiştir. Bu vaka, İslâm tarihi açısından adeta bir dönüm noktasıdır. Asırlardır gelişen bir medeniyet acımasızca yok edilmiştir. İnsanlar katledilmiş, dinî mekânlar ve ilmî kaynaklar tahrip edilmiştir. Bu vakanın ardından İslâm medeniyeti gerilemeye başlamıştır.³²⁸ Yazarın tarihte eşine az rastlanan Moğol katliamını romanın metnine dahil etmesi, onun Osmanlı tarafından Mısır'ın fethedilmesine yüklediği menfi anlamı göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Romandan vaka zamanına daha yakın bir tarihe verebileceğimiz bir örnek şöyledir: Ezher öğrencilerinden Amr b. el-Adevî (عمر بن العدوي) bilinç akışıyla annesinden haber almayı üç yıl olduğunu ifade etmiştir.³²⁹ Amr'ın 'hâl'den geçmişe dair yaptığı iç monoloğu hicrî 913 yılında olmuştur. Dolayısıyla bu örnekte diğer misale nisbetle romanın vaka zamanına çok daha yakın bir tarihe çıkmıştır. Böylece yazar, kâh bireylerin kâh toplumun bilinçaltında yer eden önemli olayları okura hatırlatırken, zaman kavramının da hatıra gelmesini sağlamıştır.

Romanda kurgulanan zaman, bazen karakterlerin psikolojik durumunu, okurun daha iyi fark etmesine aracılık etmiştir. Örneğin: Ezher öğrencilerinden Saîd el-

³²⁷ a.g.e., s. 14.

³²⁸ bkz. Abdulkadir Yuvalı, "Hülâgû", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/474.

³²⁹ el-Gîtânî, a.g.e., s. 160.

Cuheynî "...ilk, son, dün, yarın, çift, tek..." gibi lafızları tam bir ay boyunca uykusunda sayıklamıştır.³³⁰ Zira şehrin maruz kaldığı buhranlı dönem, Saîd karakterinin ağır bir sarsıntı geçirmesine sebep olmuştur. Onun bu psikolojisi 'bir ay' zaman unsuruyla da desteklenerek, içinde bulunduğu travmanın boyutları daha anlaşılır hale gelmiştir.

İçerisinde zaman unsurunu barındıran özetleme metodu yazarın romanda kullandığı teknikler arasındadır. Buna örnek olarak: Zekeriyâ, Berakât'ın hapsolunduğu hicrî 922 yılından hicrî 912 yılına iç monolog ile geriye dönerek birçok olayı betimlemiştir.³³¹ Böylece hikâyeye ve hikâyeleme zamanı, Zekeriyâ'nın psikolojisi üzerinde etkili olan olayların anımsanması ve bu olaylarla yüzleşmesiyle aynı anda birleşir. O, vaka anından yaklaşık on yıl öncesine dönerek, hâle kadar olup biten olayları baştan sona özetlemiştir. Zekeriyâ'nın bilinç akışında özetleme tekniğinin yanı sıra zamanda atlama, geriye dönüş, tekrar, geçmişten hâle dönüş gibi teknikler de kullanılmıştır.

Yazarın tahkiye yaparken zaman seçiminde son derece stratejik taktiklerine rastlamaktayız. Buna verebileceğimiz en spesifik örneklerden birkaçı şöyledir: Ramazan Bayramı'ndan sonra, görev ve yetkilerinde sınırı aşan Alî, gece karısı Selîme ile yatağında uyurken, bir Memlûk askeri sultandan aldığı emirle odasına girerek onu tutuklar.³³² Burada Alî'nin tutuklanmasında gece saatlerinin tercih edilmesi; kaçma, gizlenme veya görevin yerine getirilmesini engelleyici herhangi bir karışıklık çıkmaması içindir. Tutuklamanın ardından sabahın erken vakitlerinde tellallar, halka Alî'nin tutuklandığını ilân eder. Böylece haberin halka mümkün olan en kısa sürede duyurulabilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca burada tutuklanma haberini kısa zamanda daha geniş bir çevreye yayabilmek adına, ses cihazlarının olmadığı bir dönemde, iki tellal ile yetinmeyerek, metne bir tüccar sesi de eklenmiştir.³³³

Bir başka stratejik zaman örneği şöyledir: Berakât'ın muhtesiplik makamını elde edebilmek için, Emir Kâni Bey'e rüşveti Ramazan ayının 28'inde vermesi, gelişi güzel seçilmiş bir tarih olmayıp son derece planlıdır. Rüşveti bayramın hemen öncesinde vermesinin ardındaki gaye, herkes resmî/dinî tatil telaşı ile meşgul iken, boşalan

³³⁰ a.g.e., s. 253.

³³¹ a.g.e., ss. 264-265.

³³² a.g.e., ss. 20-21.

³³³ bkz. Ahmed, a.g.e., s. 145.

makamı elde edebilmek için planlanan hareketler karşısında oluşabilecek şüphelere mahal vermemektir. Ayrıca kulislerin ardında olup bitenlerin ortaya çıkmasını olanaksız hale getirmektir.

Romanın zaman kurgusunda kullanılan tekniklerden biri de zamanda atlamadır. Buna verilebilecek bir örnek şöyledir: Berakât'a ait evin alt katında bir zindan vardır. Alî bu zindanda doksan üç gün tutuklu kalmıştır.³³⁴ Bu esnada Alî'ye yedi gün uygulanan işkenceler Kahire istihbarat amiri Mukaddem (مقدم) tarafından tafsilatıyla Zekeriyâ'ya raporlanırken,³³⁵ altıncı güne dair bir açıklama yapılmayıp atlanmıştır.

Eserin zamansal kurgusu şöyle özetlenebilir: Yazar, metindeki zamansal değişimleri çeşitli teknik ve yöntemlerden yararlanarak aktarmaya çalışmıştır. Bu zamansal kurguyu bilinçli bir şekilde geriye dönüş, ileriye gidiş, zamanda atlama, özet, tekrar, kesme, hızlandırma, yavaşlatma, kapalı bırakma, açık etme, iç monolog, dış monolog, diyalog, bilinç akımı gibi teknik ve yöntemlerle oluşturmuştur. Bu açıdan zaman, romanda değişken bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.1.9. Mekân

Yazar, eserin genel kurgusunda olduğu gibi mekân kurgusunda da siyâsî bileşenlere ağırlık vermiştir. Zira o, genç yaşlarda siyâsî oluşumlara temayülü nedeniyle güncel siyâseti takip etmiştir. Ayrıca ifa ettiği gazetecilik mesleği, siyâseti dünü ve bugünü ile kritik etmesini de beraberinde getirmiştir. Böylece yazarın yaşadığı/yaşamak zorunda kaldığı hayat tarzı hem reel hem de hayal dünyasında günbegün olgunlaşarak siyâsî nitelikli bir romana dönüşmüştür. Bu başlık altında mekân unsuru somut ve soyut mekân ana başlıklarıyla ele alınmıştır. Ayrıca ana başlıklar ilişkili olduğu diğer alt başlıklar ile detaylandırılarak tahliller yapılmıştır. Mekân bölümünün hazırlanmasında "Türk Romanında Mekân"³³⁶ adlı çalışmadan çokça esin alınmıştır.

³³⁴ el-Gîtânî, a.g.e., s. 134.

³³⁵ a.g.e., ss. 136-137.

³³⁶ b.a. Ferda Zambak, *Türk Romanında Mekân* (Muğla: Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

3.1.9.1. Somut Mekân

Somut mekânlar genel olarak, mekânın fizikî atmosferini ve karakterin ruhî atmosferini yansıtması bakımından incelenmiştir. Ayrıca romanın kurgusunda rastladığımız mekânlaşma eğilimindeki eşyalara da değinilmiştir. Eserdeki somut mekânlar açık ve kapalı mekân olmak üzere iki başlıkta incelenebilir.

3.1.9.1.1. Açık Mekân

Eserde yer alan mekânlar ülke, şehir, cadde, mahalle, coğrafi şekiller ve insan ürünü yer şekilleri olmak üzere altı grup altında toplanabilir. Yazar, bu mekânları çoğu zaman dekor olarak kullanmış, genellikle tasvire yer vermemiştir.

Romanda adı geçen bazı ülke isimleri şöyledir:

Kazakistan,³³⁷ Çin,³³⁸ Şam,³³⁹ Yemen, İran,³⁴⁰ Hindistan,³⁴¹ Habeşistan,³⁴² Sudan.³⁴³

Bazı şehir isimleri şunlardır:

Tilimsân³⁴⁴ [(تلمسان) Cezayir'in bir şehridir], el-Fustât³⁴⁵ [(الفسطاط) Kahire'nin tarihteki eski ismidir], el-Cîze (الحيزة),³⁴⁶ el-Cuheyne³⁴⁷ (Mısır'ın bir şehridir), Kostantîniyye/ İstanbul.³⁴⁸

Bazı cadde isimleri şöyledir:

Emîru'l-Cuyûş Caddesi (أمير الحيوش), el-Mu'iz Caddesi (المعز), es-Salebiyye Caddesi (الصليبية).³⁴⁹

³³⁷ el-Gîtânî, a.g.e., s. 183.

³³⁸ a.g.e., s. 33.

³³⁹ a.g.e., s. 47.

³⁴⁰ a.g.e., s. 25.

³⁴¹ a.g.e., s. 7.

³⁴² a.g.e., s. 89.

³⁴³ a.g.e., s. 219.

³⁴⁴ a.g.e., s. 144.

³⁴⁵ a.g.e., s. 173.

³⁴⁶ a.g.e., s. 62.

³⁴⁷ a.g.e., s. 220.

³⁴⁸ a.g.e., s. 147.

Bazı mahalle isimleri şunlardır:

Burcuvân (بيرجوان),³⁵⁰ el-Cûderiye (الجودرية), es-Sukkeriye (السكرية), el-Bâtiniye (الباطنية), el-Utûf (العطوف),³⁵¹ Şubrâ³⁵² [(شبرا)] Kahire'nin mahallelerinden],³⁵³ el-Huseyniye (الحسينية),³⁵⁴ el-Cemâliyye (الجمالية), Kasru'ş-Şevk³⁵⁵ (قصر الشوق), el-Gûriye (الغورية),³⁵⁶ el-Mîda (الميزة).³⁵⁷

Coğrafi yer şekillerinden sıralayabileceğimiz örnekler şöyledir:

Hint Okyanusu,³⁵⁸ Nîl Adası,³⁵⁹ Roda Adası,³⁶⁰ Hicâz-Necid-Hadramut Çölü,³⁶¹ Nil Nehri,³⁶² Haliç Kanalı,³⁶³ Ratli Gölü-el³⁶⁵, dağlarınun 'Anadolu³⁶⁴ (الرطل), Mukattam Yamacı,³⁶⁶ Yemen Vadileri,³⁶⁷ Halep Ovası, Merc-i Dâbık Meydanı,³⁶⁸ Rîdâniye Meydanı.³⁶⁹

Bazı insan ürünü yer şekilleri şunlardır:

Basra Limanı,³⁷⁰ Ebu'l-Munaccâ Viyadüğü (أبي المنجا), el-Hâcib Köprüsü (الحاجب),³⁷¹ patates-karpuz tarlaları.³⁷²

Bu tasniften anlaşıldığı gibi eser, mekân isimleri bakımından oldukça zengindir. kurguda yer alan açık mekânlar genişten dara doğru; ülke, şehir, kapı, meydan,

³⁴⁹ a.g.e., s. 90.

³⁵⁰ a.g.e., s. 21.

³⁵¹ a.g.e., s. 22.

³⁵² a.g.e., s. 139.

³⁵³ "Şubrâ", *Ma'refa*, Erişim 23 Mayıs 2019.

³⁵⁴ el-Gîtânî, a.g.e., s. 273

³⁵⁵ a.g.e., s. 56.

³⁵⁶ a.g.e., s. 104.

³⁵⁷ a.g.e., s. 106.

³⁵⁸ a.g.e., s. 183.

³⁵⁹ a.g.e., s. 139.

³⁶⁰ a.g.e., s. 274.

³⁶¹ a.g.e., s. 59.

³⁶² a.g.e., s. 19.

³⁶³ a.g.e., s. 273.

³⁶⁴ a.g.e., s. 149.

³⁶⁵ a.g.e., s. 33.

³⁶⁶ a.g.e., s. 31.

³⁶⁷ a.g.e., s. 47.

³⁶⁸ a.g.e., s. 249.

³⁶⁹ a.g.e., s. 256.

³⁷⁰ a.g.e., s. 183.

³⁷¹ a.g.e., s. 139.

³⁷² a.g.e., s. 160.

mahalle, cadde, yol, tarla, köprü, viyadük olarak sıralanabilir. Çalışmamızda bunlar arasından dekor olma ve olay örgüsüne işlevsellik kazandırma bakımından ana unsur sayılabilecek Kahire, Merc-i Dâbık Meydanı, Kûm el-Cârih, kapılar ve yol unsurunun analizine yer verilmiştir.

Kahire: Kahire romandaki olayların geçtiği temel mekândır. Mahalle, cadde, cami, zâviye, okul, kahvehane, dükkân, ev, genelev, hamam vb. mekânlarıyla eş zamanlı olaylar hikâyelenererek 912/1507-923/1518 yılları arası Kahire'nin mekânsal ve yaşamsal panoraması çizilmiştir.

Merc-i Dâbık Savaşı öncesi, Kahire'nin hem fizikî hem ruhî atmosferini yansıtan en detaylı tasvire örnek verebileceğimiz betimlemenin bir kısmı şöyledir:

Kahire önceki ziyaretlerimdeki gibi değil; halk arasında konuşulanlar değişmiş. (...) Şehrin simasını ağladı ağlayacak bir hasta ya da gecenin sonunda ansızın tecavüz edilme korkusundan perişan olmuş bir kadın gibi görüyorum. Gökyüzü bile soluk mavi, berraklığında bile leke (bulanıklık) var, üzerine uzak ülkelerden gelen bir sis perdesi çekilmiş. Hindistan'da vebanın sebep olduğu rutubetten havası ağırlaşmış küçük köyleri anımsıyorum. Bu gece bütün evlerde bir bekleyiş var. Yarın ya da öbür gün bir şeyler olabilir. Yoldaki taşlara çarpan toynakların o vuruş seslerini işitiyorum, gürültü uzaklaşıyor. (...) Yeni yapılan Sultan Kansu Gavri Cami'nin minaresini bile seçemiyorum.³⁷³

Yukarıda ele aldığımız betimlemede "Bu gece bütün evlerde bir bekleyiş var. Yarın ya da öbür gün bir şeyler olabilir" cümlesi ansızın çıkabilecek bir savaşın - Merc-i Dâbık- habercisidir. Yazar, öznel bakış açısıyla tanzim ettiği tasvire teşbih ve beş duyardan 'görme, işitme, koku' unsurlarını izafe ederek, şehre hâkim atmosferi daha somut hale getirmiştir. Ayrıca Memlûkler dönemine ait Sultan Kansu Gavri Cami'ni metne yerleştirerek gerçeklik hissini kuvvetlendirmiştir. Adı geçen cami, Sultan Kansu Gavri döneminde inşa edilmiştir (909/1503).³⁷⁴

Aynı metinde "üzerine uzak ülkelerden gelen bir sis perdesi çekilmiş" cümlesinde 'uzak ülkelerden gelen' ifadesiyle, Kahire'yi beka tehdidiyle karşı karşıya getiren unsurun dış kaynaklı olduğuna işaret edilmiş olabilir. Nitekim Sultan Selim'in

³⁷³ a.g.e., s. 7.

³⁷⁴ Detaylı bilgi için bkz. Ahmed Ferhât - Mustafâ İbrâhîm. "Mescidu'l-Eşref el-Kansûh el-Gavri". *Buyûtu'l-lah*. Erişim 10 Eylül 2019.

Kahire'ye girmesini sağlayan Berakât'tır ve Osmanlı ile iş birliği yaparak şehri içeriden savunmasız hale getirmiştir. Metnin devamında dikkat çeken 'sis perdesi' tamlamasıdır. Romanda devlet erkânı, kulislerde sinsice planlar yapmaktadır. 'sis perdesi' ifadesinin, tertip edilen planların üzeri örtülerek gizli tutulduğuna ve bu işbirlikçilerin henüz maskelerinin düşmediğine işaret ettiği söylenebilir. Zira Berakât'ın ajan olduğu henüz ortaya çıkmamıştır. Diğer emirlerin ihanetleri ise Merc-i Dâbık Savaşı'nda ortaya çıkacaktır.

Merc-i Dâbık Savaşı sonrası Osmanlı ordusunun Rîdâniye üzerine, oradan Kahire'ye girmesini takip eden tasvir örneği şöyledir:

Uzun seyahatim boyunca Kahire kadar tahrip edilmiş bir şehir görmedim. (...) Havada ölüm kol geziyor. (...) Osmanlı Sultanı'nın adamları yollarda devriye geziyor, evlere baskın düzenliyorlar. Bu zamanda ne duvarlar ne de kapılar işe yarıyor, güvenlik diye bir şey kalmamış.³⁷⁵

Bu tasvirde Osmanlı hâkimiyetine giren Kahire'ye, son derece tehlikeli ve kaotik bir mekân görüntüsü verilmiştir. Anlatım Osmanlı/Türk askerlerinin yaptığı katliamların hikâyelenmesiyle devam etmiştir. Yollarda işkenceyle öldürülmüş insan cesetleri vardır. Anlatıma katılan öznel bakış açısı, savaşın açtığı yaraları göstermesi bakımından, yapılan tasviri daha güçlü kılmıştır. Binaenaleyh romanda savaş öncesi ve sonrası durum, insan psikolojisi de dramatize edilerek mekân dekoru üzerinde başarıyla işlenmiştir. Hikâyenin kurgusunda kullanılan yöntem yazarın bakış açısı ve duygularını saptama bakımından önemlidir. Romanın geneline hâkim olan pesimist duyguların yazara ait olduğu söylenebilir.

Merc-i Dâbık Meydanı: Merc-i Dâbık Meydanı, romanı hızla finale taşıyan mekândır. Çünkü Sultan Selim'in Kahire'ye girmesinde domino etkisi yaratan Merc-i Dâbık Savaşı, bu meydanda vuku bulmuştur. Yazar kurguda Mısır'ın akıbetini Merc-i Dâbık'ta gerçekleşen söz konusu yenilgiye bağlamıştır ki bu da tarihi veriler ile özdeş bir yorumdur. Mısır Sultanı Gavri bu savaşta ölmüştür. Bu savaştan sonra Mısır'ın gücü kırılmış, Osmanlı ordusunun Rîdâniye'ye, oradan da Kahire'ye girmesinin yolu açılmıştır. Merc-i Dâbık, mekânsal bir sınıflama yapıldığında ağırlıklı olarak olay atmosferini yansıtan mekân grubuna girmektedir. Çünkü bu savaş sahnelenirken,

³⁷⁵ el-Gitânî, a.g.e., s. 278.

mekân tasviri hiç yapılmamıştır. Yazar tarafından tüm dikkatin vakaya yönlendirilme sebebinin, okuru 1517 yılına mekânsal bağlılıktan kurtarıp, 1967 yılında Mısır'ın İsrail tarafından hezimete uğradığı ana taşımak olduğu söylenebilir.³⁷⁶

Kapılar: Kahire'de birçok kapı vardır ve romanda bu kapılar sık sık zikredilerek bazı olaylar bu mekânlarda hikâyelenmiştir. Örneğin, Fatimîler döneminde inşa edilen Bâbu Zuveyle'de (زويلة) kurgulanan bir olay şöyledir: Hamile bir kadın yalnızca bir sepet salatalık sattığı için Zekeriyâ tarafından çeşitli işkencelere maruz bırakılmış ve bu işkenceler kadının düşük yapmasına sebep olmuştur. Zekeriyâ bununla yetinmemiş, kadını Bâbu Zuveyle'de astırıp, halka gözdağı vermek için bir süre burada teşhir ettirmiştir.³⁷⁷ Onu böylesi ağır bir ceza vermeye sevk eden âmil, salatalık satış tekelinin kendisinde bulunmasıdır. Bu hikâyelenen olay nedeniyle Bâbu Zuveyle, zâlim kişilikli Zekeriyâ'nın masum bir kadını vahşice katletmesine tanıklık eden bir mekân olmuştur.

Romanda farklı bir kapının yer aldığı örnek şöyledir:

Alay, el-Hakîm (الحكيم) Cami'ne yaklaştığında, Bâbu'l-Futûh'u (باب الفتوح) geçmeden önce, yerden yüksek girişinde, el-Makşara (المقشرة) zindanının duvarlarını yoldan geçenin görebileceği yerde, şişman bir kadın ortaya çıktı.³⁷⁸

Ele aldığımız bu metin Zekeriyâ'ya gönderilen istihbarat raporundan bir kesittir. İsmi geçen Bâbu'l-Futûh şişman kadının görüldüğü mahallin tespitine yardımcı olarak kullanılmıştır. Kadının ortaya çıktığı mahallin tarifinde verilen ayrıntı, olayın önemine binaendir.

Kahire'nin mekân kurgusunda adı geçen kapılardan bazısı şöyledir:

Bâbu Zâviyeti'l-Umyân (باب زاوية العميان),³⁷⁹ Bâbu'l-Lûk³⁸⁰ [(القوق)] 1241 yılında Eyyûbîler döneminde inşa edilmiştir], Bâbu's-Şa'riyye(الشعرية)³⁸¹ Eyyûbîler

³⁷⁶ bkz. Ahmed, a.g.e., ss. 227-228. (Romanda yer alan Merc-i Dâbık Savaşı'nda her iki ordunun harp düzeni tarihsel gerçeklikle birebir aynıdır. Detaylı bilgi için bkz. el-Gîtânî, 247-249; İbn İyâs, *Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı Fethi ve Mısır'da Osmanlı İdaresi*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe yayınevi, 2016), ss. 67-68.

³⁷⁷ el-Gîtânî, a.g.e., s. 23.

³⁷⁸ a.g.e., s. 63.

³⁷⁹ a.g.e., s. 23.

³⁸⁰ a.g.e., s. 19.

³⁸¹ a.g.e., s. 90.

döneminde inşa edilmiştir,³⁸² Bâbu'l-Muzeyyinîn³⁸³ [(المزيين)] Fâtîmîler döneminde inşa edilmiştir, Bâbu'l-Futûh (Fâtîmîler döneminde inşa edilmiştir),³⁸⁴ Bâbu Zuveyle [(Fâtîmîler döneminde inşa edilmiştir (485/1092)].³⁸⁵

Kûm el-Cârih: Yazar, romanda kurguladığı gerek dinî gerekse diğer mekânlar aracılığı ile pozitif psikoloji ile sûfî psikoloji bağlamında, karakterlerin ruhsal çözülüş ve tükenişlerini başarılı bir şekilde sunmuştur. Romanda temel dinî mekân olarak ele alınan Kûm el-Cârih, aynı zamanda bazı alt bölüm başlıklarına ad olarak verilen tek mekândır. Eserin mekân çeşitliliği bakımından zengin olduğu göz önüne alındığında, Kûm el-Cârih'e verilen bu imtiyaz, onu diğer mekânlar üzerine üstün kılmıştır. Şeyh Ebu's-Suûd kurgu ve tarihsel verilere göre Kûm el-Cârih'te yaşamaktadır ve burada ona ait bir zâviye bulunmaktadır.³⁸⁶ Romanda bu mekân, huzursuzluk ve iç mücadeleler yaşayan Saîd'in siyâsî baskının hâkim olduğu boğucu atmosferden uzaklaşıp, şeyhinin manevi kalesine sığındığı yerdir. Ne gariptir ki Merc-i Dâbık Savaşı'nın ardından şeyh, öğrencisi Saîd gibi bilişsel bir çatışma yaşayarak insanın varlık gayesini sorgulamıştır.³⁸⁷ Oysa dinî otorite sahibi bir karakterin yaratılışa dair anlam arayışı, genel sufi psikolojisi bakımından çelişki arz etmektedir. Öyleyse yazar, bu arbede içerisinde her sınıftan insanın, az ya da çok ruhsal bir kargaşa yaşadığını ifade etmek istemiş olabilir. Yazarın kendi düşüncelerini bu karakter aracılığı ile dile getirmiş olması da muhtemeldir. Zira yazar, ölüm olgusu karşısında ârâfta kaldığı fikirlerini, Necîb Mahfûz ile yaptığı bir konuşmasını aktarırken ifade etmiştir.³⁸⁸

Yol: Yol, daha özel anlamıyla mahalle, cadde ve sokağı kapsamaktadır. Eserde mahalle, cadde ve sokaklar olay örgüsünde çeşitli işlevsellikleriyle ismen çok sık kullanılmalarına rağmen, fiziksel tasvirlerine pek rastlanmamaktadır. Yol, Kahire halkının alışkanlıklarına ayna tutmuş ve onların yöneticiler ile duygusal ve düşünsel etkileşime girdikleri mekân olmuştur. Ancak bu etkileşim, bizatihi devlet erkânının

³⁸² bkz. "Ebvâbu'l-Kâhirati't-Târihiyye". *Misr Abra'l-Usûr Misr ve'l-Misriyyîn alâ Merri'z-Zemân*, Erişim 7 Ağustos 2019.

³⁸³ el-Gîtânî, a.g.e., s. 104.

³⁸⁴ Detaylı bilgi için bkz. Ahmed Emîn Cum'a eş-Şerbetlî, "el-Ebvâbu'd-Difâ'iyeti fî'l-Kâhirati ve'l-Mehdiyyetu fî Asrî'l-Fâtîmî". *Dirâsâtun fî Âseri'l-Vatani'l-Arabî* 14, Erişim 15 Ekim 2019. s. 834.

³⁸⁵ Detaylı bilgi için bkz. eş-Şerbetlî, "el-Ebvâbu'd-Difâ'iyeti fî'l-Kâhirati ve'l-Mehdiyyetu fî Asrî'l-Fâtîmî", 15 Ekim 2019. s. 435.

³⁸⁶ bkz. Muhammed b. Ahmed el-Hanefî İbnu İyâs, *Bedâi'u'z-Zuhûri fî Vekâi'i'd-Duhûr*, thk. Muhammed Mustafâ (Kahire: el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-'Ammetu ve'l-Kuttâb, 1984), 5/113.

³⁸⁷ el-Gîtânî, a.g.e., s. 242.

³⁸⁸ bkz. Kelîb, "Cemâl el-Gîtânî.. Durûbu'l-Hayâti ve's-Siyâse C 1".

kendileriyle olmamış, bilakis onların karar ve yönetim anlayışlarının sokağa yansıdığı duyuru ve fermanlar aracılığı ile olmuştur. Romanda halkın herhangi bir referansa ihtiyaç duymaksızın irtibata geçebildiği tek yöneticinin Berakât olduğu bilinmektedir.

Yol ögesinin, romanda geçiş vazifesi görmesine ve olay örgüsünü durağanlıktan kurtarmasına bir örnek şöyledir: "ikinci vaktinden az önce el-Hüseyniye'den yürüdüm."³⁸⁹ Bu cümlede el-Hüseyniye Mahallesi, yalnızca hikâyenin devamını sağlayabilmek için karakterin bir yerden bir yere intikalinde hareket noktası olmuştur. Bu mekânda herhangi bir vaka zikredilmemiştir.

Yolun kültürel ortak duygu ve tepkilere ayna olmasına verebileceğimiz bir örnek şöyledir:

(...) büyük kalabalıklar gördüm. el-Bâtıniye'ye gittim, insanlar erkeğiyle kadınıyla orada. İnsanlar zılgıt çekiyor, ellerini sallıyor, avazları çıktığı kadar bağıyorlar (...)³⁹⁰

Bu metinde Kahire halkı, Alî'nin tutuklanma kararına yönelik tepkisini kendi kültürüne ait zılgıt çekme gibi bir eylemle vermiştir.

Hem ferdî hem de içtimaî duyguları yansıtması bağlamında bir yol örneği şöyledir:

(...) siyah giyimli, eski bir başörtüsü takmış, ileri yaşta şişman bir kadın ortaya çıktı. Kadın kalabalığı yararak ez-Zeynî'nin bineğinin önünde durdu ve yüksek sesle bağırdı. İnsanların dikkatini üzerine topladı. ez-Zeynî'ye yalnızca tek bir kelime haykırdı, 'şerefsiz, şerefsizin oğlu!'. İnsanlar kadını fark edince, üzerine hücum ettiler.³⁹¹

Bu metinde, kimliği belirsiz bir kadın sokak ortasında Berakât'a hakaret etme cesaretini göstermiştir. Kadının bu davranışı aksülâmel uyandırmış ve Berakât'ın etrafındaki insanlar dayanışma içerisine girerek 'biz' diliyle kadının üzerine yürümüştür. Bu örnek bireysel ve toplumsal tepkinin aynı mekân ve olayda karşılaştırılmasına olanak sağlamaktadır. Bu örnekten hareketle diyebiliriz ki, sokak için mutlak homojen bir oluşumdan bahsetmek zordur. Zira sokak, bireylerin ortak

³⁸⁹ el-Gîtânî, a.g.e., s. 8.

³⁹⁰ a.g.e., s. 104.

³⁹¹ a.g.e., s. 63.

eylemlerinin olduğu kadar, birbirinden bağımsız ve zıt eylemlerinin de aynası olmuştur.

Halka verilen cezaların uygulandığı mekân olarak yol örneği şöyledir:

Alî b. Ebu'l-Cûd'u tutukladılar, boyadılar, daha dün güneş batmasından az evvel kalabalık alayını seyretmişti. O zaman kimin aklına gelirdi ki, aynı yol üzerinde kuyruksuz bir eşeğin üzerinde, zil takılmış haline şahitlik edilecek. İnsanlar çekirge sürüsü gibi caddeyi sarmış.³⁹²

Romanda Alî, Mısır'daki baskıcı rejimi en iyi simgeleyen yönetici tipidir. "O zaman kimin aklına gelirdi ki" ifadesiyle Alî'nin diktatör yönetimiyle sindirdiği halk profiline dikkat çekilmektedir. Ayrıca "O zaman kimin aklına gelirdi ki" ifadesinden sonra ön zamanlı gelen "haline şahitlik edilecek." ifadesi ile Alî'nin hiç bitmeyecekmiş gibi görünen görevinin sona ermesini anlatmaktadır. Bu yönüyle söz konusu cümle yazarın romanın girişine yerleştirdiği "Her başlangıcın bir sonu var" epigrafisinin anlamsal uzantılarından biridir. Öyleyse yazar kendi mefkûresini kimi zaman bir karakterin içinde -Saîd el-Cuheynî gibi- tefriş etmiş kimi zaman olayların derununa yerleştirmiştir.

Eserde yollar, görkemli törenlere de sahne olmuştur. Savaşa gitmeye hazır Kahire ordusu için tertip edilen seremoni bunun örneklerinden biridir.³⁹³

Buraya kadar verdiklerimizden farklı olarak yola yansıyan birkaç veciz örneğe de rastlanmaktadır. Mesela halk tarafından, fener uygulamasını tenkit amaçlı sokakta söylenen bir şiir şöyledir:

Ey zavallı doğruyu söyle!

Yoksa senin için de bir fener asarlar!³⁹⁴

Alî'nin tutuklanmasını sevinçle karşılayan halk, sokakta duygularını şu sözler ile dile getirmiştir:

Üzül... üzül... ey kinci!

³⁹² a.g.e, s. 22.

³⁹³ a.g.e., ss. 219-220. (Memlûk döneminde Merc-i Dâbık Savaşı'na giderken Kansu Gavri'nin alayı için bkz., İbn İyâs, *Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı Fethi ve Mısır'da Osmanlı İdaresi*, s. 67.)

³⁹⁴ el-Gîtânî, a.g.e, s. 108.

*Alî b. Ebu'l-Cûd'u götürdüler!*³⁹⁵

Açık mekânlardan verdiğimiz örnek analizleri göstermektedir ki, Kahire'de siyâsî otorite gayet güçlü, sosyal yaşam son derece örgütlüdür. Sokak, çalkantılı bir yaşam olgusunu barındırmaktadır. Binaenaleyh halk kâh eylemler kâh vecizeli sözler ile duygu ve düşüncelerini sokağa taşımıştır. Bu tepkiler kimi zaman müspet kimi zaman menfî olmuştur.

3.1.9.1.2. Kapalı Mekân

Kapalı mekânlar konaklama, eğitim öğretim, dinî, siyâsî, eğlence ve ticaret mekânları olmak üzere altı başlık altında incelenmiştir. Bu başlıklar altında yalnızca önemli sayılabilecek mekânların tahlillerine yer verilmiştir.

3.1.9.1.2.1. Konaklama Mekânları

Eserde konaklama mekânları ev ve harem olarak ele alınabilir.

Ev: Romanda fiziksel atmosferi yansıtması bakımından ev şöyle tasvir edilmiştir:

(...) yasemin ve fesleğen ekili bahçeye açılan, küçük oyma pencereli misafir odasında otururuz. Bahçenin ortasında zemini hoş renkli mermerler ile süslenmiş küçük bir fiskiye var.³⁹⁶

Bu betimlemede evin bahçesine ait dekoratif yapı ve nisbeten eve dair bazı nitelikler bulunmaktadır.

Yine fiziksel atmosferi yansıtması bakımından Berakât'ın evi şöyle betimlenmektedir:

Ratli Gölü'nde bulunan ez-Zeynî'nin evinde zindan olmadığı tespit edildi. Ev dardır ve zindan bulunduracak bir genişliğe sahip değildir (...)³⁹⁷

³⁹⁵ a.g.e., s. 28.

³⁹⁶ a.g.e., s. 8.

Berakât, önemli bir makama sahip olmasına rağmen mütevazı bir ev tercih etmiştir. Bu bakımdan burada ev unsuru onun asıl kimliğini saklamasına yardımcı öge olarak kullanılmıştır.

Ev, fizikî atmosferi yansıtma bakımından önemli olduğu kadar karakterlerin ruhî atmosferine ayna tutması bakımından da önemli bir ögedir. Ev yordamıyla Zekeriya'nın ruh haline tanıklık edilen bir örnek şöyledir:

(...) son günlerde sık sık kafesteki mahpus kuşları seyrediyor. Yâsîn (يس) ile bol bol oynamış, lakin çok huzursuzdu ve yüreği daralıyordu. Kuşlar, Yâsîn, ara sıra tebdili kıyafet edip şehirde dolaşmalar, Siryâkus'ta (سرياقس) gevşeme anları olmasa, bir öfke nöbeti sırasında damarı çatlayabilirdi.³⁹⁸

Bu örnekte ev huzur ve güveni temsil etmektedir. Zekeriya kendi evinde iken özüne dönerek gaddar yönetici rolünden şefkatli baba rolüne geçiş yapmaktadır. Onun yaşadığı bu psikolojik değişim, iç ve dış mekânın birey üzerinde bıraktığı etkiyi göstermesi bakımından önemlidir.

Evin bölümlerinden biri olan oda, bazı karakterlerin iç dünyasını tanımlama aracı olarak kullanılmıştır. Örneğin Alî'nin tutuklanması esnasında, karısının ruh hali aşağıdaki örnekte açıkça gözlemlenmektedir:

(...) telaşlı ayak sesleri, açılan kapılar, haremde gelen boğuk çığlıklar Sâlime'yi (سالمة) uyandırdı... Alî efendi! Alî efendi! Alî, uykusunda arkasını dönüyor, düşüp kırılan bir vazo, ağlayan bir çocuk... Kalp atışları hızlanıyor. Kulak kabartıyor. Bir şeyler oldu ama ne? Bilmiyor. Korkudan damarlarından kanı çekiliyor. Ali'nin aniden uyandığını bile fark edemedi (...)³⁹⁹

Görev ve yetkilerinde sınırı aşan Alî, gece karısı Sâlime ile yatağında uyurken bir Memlûk askeri odasına girerek onu tutuklar. Bu esnada Sâlime'nin korkuyla uyanışı ve çıkan sesleri ürkütücü bularak birazdan kötü şeyler olacağını hissetmesi, onun gergin iç âlemini yansıtmaktadır.⁴⁰⁰

Hem fizikî atmosferi hem de karakterin rûhî atmosferini yansıtan bir ev tasviri şöyledir:

³⁹⁷ a.g.e., s. 133.

³⁹⁸ a.g.e., s. 89.

³⁹⁹ a.g.e., s. 21.

⁴⁰⁰ bkz. Ahmed, a.g.e., s. 144.

Mebrûk (مبروك) bahçenin dışına kadar gidip onu geçiyor. (...) sorular zihninde dönerken yastığa başını yasladığı anlarda sanki zaman duruyor. (...) Zekeriyâ kalkıp odada gidip geliyor, adımlarıyla odanın uzunluğunu ölçüyor.⁴⁰¹

Yukarıda kurgudan parça parça alıntıladığımız betimlemenin roman metninden tamamına bakıldığında, eve ait bazı bölümlerin dıştan içe doğru tasvir edildiği görülmektedir. Bahçeden başlanarak evin dış görünümüne, oradan oda ve maşrabiye tasvirine geçiş yapılmıştır. Mevsim ve beş duyardan 'işitme, dokunma, görme, koku' öğeleri kullanılarak öznel bir tasvir ile, verilmek istenen duygu daha görünür kılınmıştır. Metinde Zekeriyâ yastığa yaslanarak uzun uzun düşünerek vaktini geçirmektedir. Bu nesnenin 'mekânlaşma eğilimindeki eşya' olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Evin bölümlerinden biri olan maşrabiye, romanda sıkça karşımıza çıkmaktadır. İslâmî mimarînin klâsik ögesi olan bu mekân, gün ışığını engelleyerek mekânı serin tutar, ayrıca kurmacada genel olarak mahremiyeti temsil ettiği de bilinmektedir. *ez-Zeynî Berakât*'ta maşrabiye genellikle karakterlerin derin düşünceye daldıkları yerdir. Örneğin:

(...) Amr el-Adevî oyukta büzüşmüş oturuyor. Mukaddem'den uzun zaman geçse bile sıkılmamayı öğrenmişti. Belki de durumlar onu tam bir gün maşrabiye oyunundan belki de hiç gelmeyecek bir şahsın yolunu gözlemeye sevketti. (...) oyukta rutubet var (...)⁴⁰²

Eserde 'rutubet' unsuru sıkça kullanılmıştır Bu öge; yorulmuş, eskimiş ve akışmaz bir psikolojiyi ifade ederek mekân ve karakterler üzerinde tahlil yapmaya yardımcı olmuştur.

Harem: Romanda hareme önemli sembolik bir değer yüklendiği söylenebilir. Bu minvalde Kansu Gavrî, Zekeriyâ b. Râzî ve Alî b. Ebu'l-Cûd'a ait haremlemler hakkında yapılabilecek genel bir değerlendirme şöyledir: Sultan Gavrî'nin haremi hakkında pek detaylı bilgi yoktur ve hikâyede kadınlara ilgisi zayıf bir devlet başkanı imajıyla verilmiştir. Alî ve Zekeriyâ gibi sultandan daha alt tabakadaki yöneticilerin dahi nikâhlı dört eşi varken, sultanın yalnızca nikâhlı iki eşinin olması bu imajı teyit

⁴⁰¹ el-Gîtânî, a.g.e., ss. 95-97.

⁴⁰² a.g.e., s. 161.

etme bakımından yeterlidir. Sultan Gavrî'nin haremını genişletmek gibi bir düşüncesi hiç olmamıştır. Yalnızca Venedik Kralı'nın kendisine on cariye hediye ettiği bilinmektedir ve yalnızca hadımlı kişiler sultanın haremına girebilmektedir.⁴⁰³ Muhtesip yardımcısı Zekeriyâ'nın, sultanın haremındaki kadınları isim ve vasıflarıyla bilmesi ayrıca şaşırtıcı bir durumdur. Harem mekânı referans alınarak sultanın kadınlara ilgisizliğinin ön plana çıkarılması, onun etkisiz bir devlet başkanı olmasıyla ilişkilendirilebilir. Zira sultanın pasif ve öngörüsüz kişiliği, ülkenin işgalini kolaylaştıran sebeplerin başında gelmektedir. O, maiyetindeki emirlerin uyarılarına rağmen, hemen yanı başındaki Berakât'ın tertip ettiği hileleri fark edememiştir.

Romanda sultanın haremi nitelik ve nicelik bakımından zayıf kalırken, muhtesip Alî'nin haremındaki 67 cariyesi önemle vurgulanmaktadır.⁴⁰⁴ Alî haremında bu cariyelerle tertip ettiği eğlencelerle anılmaktadır. Öyleyse yazarın onun haremındaki cariyelerin sayısında mübalağa etmesi, önemli işaretleri haiz olduğu düşünülmektedir. Bunlardan biri, muhtesiplik makamına vurgudur. Ülkeyi işgale hazır hale getirme bu makam üzerinden yapılmıştır. Nefle Hasen Ahmed'in çalışmasında ifade ettiği üzere, cariyelerin sayısı için seçilen 67 rakamı, 1967 yılında Mısır'ın İsrail karşısında maruz kaldığı hezimetle işaret etme amacıyla metne yerleştirilmiş olabilir.⁴⁰⁵

3.1.9.1.2.2. Dinî Eğitim Öğretim Mekânları

Romanda dinî eğitim öğretim amaçlı kurgulanan iki önemli mekân vardır. Bunlardan biri Ezher, diğeri İbnu'z-Zemen (ابن الزمن) medresesidir.

Ezher (Okul): Romanda Ezher Cami müştemilatı, kompleks bir yapıya sahiptir ve ibadethane, okul, etüt, istirahat ve yatakhane bölümleriyle romanda yerini almıştır. Bina fizikî olarak bakımsızdır. Özellikle betimlemede 'eskimiş hasır kokusu' ve sıkça kullanılan 'rutubet' gibi unsurlar bu yargıyı teyit etmektedir. Ezher'in mimarî yapısında revak⁴⁰⁶ unsuru dikkat çekmektedir. Revak, rahatlığı ve sessizliği dolayısıyla

⁴⁰³ a.g.e., ss. 32-33.

⁴⁰⁴ a.g.e., s. 20.

⁴⁰⁵ bkz. Ahmed, a.g.e., ss. 146-147.

⁴⁰⁶ el-Gîtânî , a.g.e., s. 22.

öğrencilerin ders çalıştıkları⁴⁰⁷ ve gölgesinde dinlendikleri yerdir. Ayrıca cami mimarisine katılan revaklar, Kahire'nin köy gibi uzak yerlerinden ve İslâm dünyasının muhtelif bölgelerinden gelen öğrencilerin ikamet ihtiyaçlarını karşılamıştır. Bu okulun çatısı altında Mısırlı öğrencilerin yanı sıra Suriyeli, Afgan, Mağripli öğrencilerin de var olduğu bilinmektedir.

Mısır iktidarı, ahali üzerinde olduğu gibi medrese öğrencilerinin de siyâsî anlayışının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Her şeyden önce yönetim nezdinde Ezher, yalnızca ilmî tedrisatla meşgul olan bir kurum değildir. Devlet erkânı Ezher üzerinde kontrol, denetim veya yönlendirme siyâsetî takip etmiştir. Bu hususu teyit eden unsurlardan biri Alî görevden alındığında "Medresede dersler askıya alındı. Bu böyle devam edemez. Bu görevlerin uzun süre havada bırakılması düşünülemez."⁴⁰⁸ cümlesidir. Metne dahil edilen bu epizot, yönetimde alınan karar ve değişikliklerin eğitime ciddi şekilde etki ettiği mânasını uyandırmaktadır. Yazarın bu epizotla, kendi yaşadığı dönemdeki Ezher modeline atıfta bulunarak, siyâsetin eğitime müdahalesine bir gönderme yaptığı da söylenebilir.

İstihbarat teşkilatı ile Ezher arasındaki dolaylı ilişki, bu eğitim kurumuna istihbarat ana üssünü destekleyici şube hüviyeti kazandırmıştır. "(Amr), Suriyeli, Afgan, Mağripli öğrencilere yaklaşmıyor, onlara önem vermiyor. Onlar daima olup bitenlerden uzaktırlar."⁴⁰⁹ cümlesi, bu kurumda ilmî tedrisat muhataplarının Mısırlı öğrencilerden ziyade, İslâm coğrafyasının başka yerlerinden gelen öğrenciler olduğu kanaati oluşturmaktadır. Çünkü istihbarî örgütlenme ve siyâsî arbede yalnızca Mısırlı öğrenciler arasında makes bulmuştur. Ayrıca şehirdeki siyâsî entrika ve rekabet, Mısırlı öğrenciler arasında çıkan tartışmaların müsebbibi olmuştur. Örneğin, Alî'nin tutuklanması, fener kararı ve iptali burada konuşulan tartışmalı meselelerdendir. Bununla birlikte Ezher'de mutlak bir fikir hürriyetinden bahsetmek imkânsızdır. Çünkü şehrin her yerinde olduğu gibi öğrenciler arasında da idarecilerden yana ajanlık vazifesi yüklenenler vardır.

Aşağıda tahlilini yaptığımız pasaj, Ezher'in fizikî yapısıyla beraber, öğrencilerin psikolojik yapısı bakımından da önem arz etmektedir.

⁴⁰⁷ bkz. Ahmed, a.g.e., ss. 222-223.

⁴⁰⁸ el-Gîtânî, a.g.e., s. 27.

⁴⁰⁹ a.g.e., s. 27.

Revakta kimse yok, hepsi (öğrenciler) çıktılar. Karanlık duvarlı, uzun dikdörtgen odanın köşelerinde kuru ekmekler üst üste yığılmış ve havada rutubet kokusu var. (...) Büyük cami avlusunda ne öğrenci ne de yatılı kalanlardan kimse var. (Saîd) Zâviyetu'l-Umyân Kapısı'nın yanındaki büyük mermer sütunun yanında oturuyor. Sert bir saman çöpüyle sert toprağı eşeliyor.⁴¹⁰

Yukarıdaki metne yerleştirilen öğeler, ruhsal çözümlerinin anahtarı mesabesinde. Örneğin, 'kuru bayat ekmekler' ve 'karanlık duvarlar' tamlamalarında kullanılan nitelermeler ve romanda sıkça karşımıza çıkan 'rutubet' sözcüğü, Ezher öğrencilerinin keder, bezmişlik ve kaygı odaklı psikolojisini yansıtmaktadır. Bu verilerden hareketle öğrencilerin hayattan beklediklerini alamaması, elde ettiklerinin ve geleceğe dair umutlarının yok olması gibi çıkarımlar yapılabilmektedir.⁴¹¹ Saîd, bu nitelikleri haiz öğrenci tipini yansıtmak bakımından kilit karakterdir. Aynı metinde geçen "bir saman çöpüyle sert toprağı eşeliyor" cümlesinde toprağın sertliği, verimliliğini yitirmeye yüz tutmuş olmasıyla yorumlanabilir. Sert toprak ifadesi ile Amr'ın toprağı eşelerken gelecek günlerin getireceği şeylerden endişe duyması arasında, anlamsal bir ilişki olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte toprak her ne kadar sert de olsa, tabiatı itibariyle içerisinde bir umudu da barındırmaktadır. Metnin devamında gelen 'sevinç' kelimesi bu yoruma kuvvet kazandırmaktadır.

Bu değerlendirmelerden hareketle diyebiliriz ki, romanda Ezher örneği, siyâsî eğilimlere angaje olmuş, casusluk faaliyetleri ile ön plana çıkan bir eğitim kurumudur. Ayrıca betimlemelerde kullanılan unsurlar, Ezher'de gelecek vaat etmeyen bir hava yaratmaktadır. Yazar fizikî ve rûhî olgular üzerine sanatsal bir yönelişle, okura Ezher'in kurgusal kültür ve mekân dokusunu hissettirmiştir. Hal böyle iken romandaki Ezher modeliyle dönemin Ezher üniversitesi arasında niteliksel farkların makro düzeyde olduğu görülmektedir.⁴¹²

İbnu'z-Zemen Medresesi: Eserde adı geçen diğer dinî eğitim kurumu İbnu'z-Zemen Medresesi'dir.⁴¹³ Kurguda bu medresenin yer aldığı betimleme şöyledir:

⁴¹⁰ a.g.e., s. 23.

⁴¹¹ bkz. Ahmed, a.g.e., s. 223.

⁴¹² b.a. Ahmed Abdalla Negm, "Onaltıncı Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı Mısır İlmî İlişkileri Ezher Örneği" (15 Mart 2019).

⁴¹³ el-Gîtânî, a.g.e., s. 139.

Alay, Kahire muhtesibi ez-Zeynî'nin evinden çıkmış, İbnu'z-Zemen Medresesi'nde durmuştur. Ardından Nil Adası'ndan dönerek Şubrâ'ya varmıştır. Ebu'l-Munaccâ Viyadüğü'nden el-Hâcib Köprüsü'ne geçmiş ve eş-Şa'riyye Kapısı'ndan girmiştir.⁴¹⁴

Yukarıdaki alıntıda görüldüğü gibi alay, Berakât'ın evinden hareket etmiş, eş-Şa'riyye Kapısı'na varmıştır. Betimlemede iki yer arasına farklı mekânlar yerleştirilmiştir. Bu mekânlar olay örgüsüne hareketlilik kazandırmasının yanı sıra, karakterlerin bir yerden bir yere geçişinde köprü vazifesi görmüştür.

Romanda İbnu'z-Zemen'in Ezher'den en önemli farkı sembolik bir mekân olmasıdır. Bu medrese romanın adeta bir nüvesi gibidir. Bu bakımdan yazar, romanın genelinde vermek istediği düşünceyi, sanatsal düzeyde tek bir mekânda mezcetmeyi başarmıştır. Çünkü yazar, romanın final resminin -Berakât'ın Osmanlı hâkimiyetine giren Kahire'ye muhtesip olarak atanması- bir benzerini, henüz hiçbir şeyin sebebinin ne olduğu bilinmeyen III. bölümdeki (B) alıntısının başlarına yerleştirmiştir. Olay örgüsü sondan başa doğru değerlendirildiğinde, Berakât'ı finaldeki başarıya taşıyan ilk basamağın, Alî'nin makamını ele geçirdiği an olduğu görülmektedir.

Berakât tarafından alayın bir süre bekletildiği mekânın bir okul olması oldukça manidardır. Nefle Hasen Ahmed'in çalışmasından⁴¹⁵ esinlenerek İbnu'z-Zemen Medresesi'ne dair çıkarılabilecek birkaç farklı sembolik mâna şöyledir:

1. Nasıl ki okul bireylerin bir değişim dönüşüm geçirmesini sağlıyorsa, İbnu'z-Zemen de iki muhtesibin bir halden bir hale geçişini simgelemektedir. Bu dönüşüm Alî'nin yüksek bir mertebeden düşmesi, Berakât'ın yüksek bir makama çıkmasıdır.

2. İbnu'z-Zemen'in Berakât'ı ifade ettiği düşünüldüğünde; nasıl ki medrese ders muhteviyatı ile nesillere bir disiplin veriyorsa, hikâyede Berakât'ın katı disiplininden ilk nasibini alan Alî olmuştur. Nitekim o, görevinden azledilip hakkında idam kararı verilmiş, böylece muhtesiplik makamı el değiştirmiştir.

⁴¹⁴ a.g.y.

⁴¹⁵ bkz. Ahmed , a.g.e., s. 214.

3. İbnu'z-Zemen'e yüklenen anlam daha geniş ele alındığında; Kahire, Osmanlı tarafından işgal -bize göre fetih- edilmiştir. Bundan daha geniş anlamıyla, Mısır güçlü bir ülke iken bağımsızlığını kaybederek farklı bir devletin hâkimiyetine girmiştir. En şümullü anlamı, İslâm hilâfeti Abbasîler'den Osmanlılar'a geçmiştir.

Ezher ve İbnu'z-Zemen Medresesi'ne dair genel bir değerlendirme yaptığımızda yazarın bu iki dinî eğitim öğretim mekânına pek müspet bir anlam yüklediği görülmektedir.

3.1.9.1.2.2.3. Dinî Mekânlar

Eserde göze çarpan dinî ibâdet mekânı cami ve zâviyedir.

Cami: Roman kurgusunda kullanılan en önemli ibadet mekânı Ezher Cami'dir. Bunun dışında kimi zaman yalnızca ismen, kimi zaman olay örgüsünü hareketlendirmek amacıyla metne yerleştirilmiş başka camilere de rastlanmaktadır. Kurguda Kahire halkının hemen her tabakasında gözle görülür bir ahlâkî çözüme yaşanmaktadır. İçerisinde cami ögesinin yer aldığı ahlâkî çözümlerin en çarpıcı örneklerinden biri şöyledir:

Mel'un adam, çocuğu el-Ezrak Cami'nin (الأزرق) arka tarafındaki eski harabeye götürerek tecavüz etmiştir.⁴¹⁶

Yazar anlatımda tecavüz eylemini ifade etmekle yetinmemiş, cami unsurunu da hikâyeye eklemiştir. Kahire'de yaşayan halkın müslüman olduğu ve caminin İslâm kültüründe kutsal kabul edildiği göz önüne alındığında, eylemin çirkinliği daha görünür hale gelmektedir. Ayrıca bu eyleme verilen tepki toplumdaki ahlâkî tefessühün vardığı noktayı hissettirmesi bakımından önemlidir. Binaenaleyh işlenen suç, Berakât'a ulaştığında Kahire eşrafından bir grup, suçluya ceza verilmesini engelleme gayretine girmiştir. Sebep olarak şehirde buna benzer olaylara sıkça rastlandığını, ayrıca fâilin üst makamlar ile irtibatı sebebiyle cezadan vazgeçilmesinin

⁴¹⁶ el-Gîtânî, a.g.e., s. 82.

Berakât'ın lehine olacağını ifade etmişlerdir.⁴¹⁷ Bu örnek bizatihi Kahire toplumu tarafından benimsenen normların niteliğini göstermesi bakımından önemlidir.

İçerisinde cami ögesini barındıran başka bir örnek şöyledir: "Yabancı askerler, el-Mueyyed Cami'nin (المؤيد) kapısında bakirelerin ırzına geçiyor"⁴¹⁸ Metnin daha geniş betimlemesinde, Osmanlı'nın Kahire'ye girdikten sonra Türk askerlerinin vahşice katliam yaptığını ifade eden ucûbe tasvirlerle yer verilmiştir. Bir önceki örnekte olduğu gibi bu misalde de hiçbir akliselimin tasvip edemeyeceği eylemler için hususi olarak cami kapısının tercih edilmesi, Osmanlı/Türk imajının Arap/Mısır romanına menfi yansımaya örnek olduğu söylenebilir.

Romanda Ezher Cami'nin siyâsî gayelerle kullanıldığına şahit olmaktayız. Örneğin Berakât, bir cuma günü Ezher Cami minberinden kendini temize çıkarmak adına, göreviyle alakalı bir konuşma yapmıştır. Bunun gibi siyâsetin camiye yansımaya başka bir örnek, Berakât'ın sokakları fenerler ile aydınlatma kararına vaizlerin verdiği tepkidir. Zekeriya'nın kışkırtmasıyla vaizler, Ezher Cami'nde fener kararının dinen bidat ve hatta daha ileri giderek küfür sayılabileceğini ileri sürmüştür. Verilen örneklerde görüldüğü gibi cami, siyâsî ideoloji sahiplerinin kendi söylem ve eylemlerini halka tasdik ettirmek için kullandığı mekânlar haline gelmiştir. Bu tarz örnekler kurgulamakla yazarın, sığ düşünce yapısına sahip dindar toplumların, kutsiyet atfettikleri dinî mekânlar aracılığı ile yanlış düşüncelere kolaylıkla kanalize edilebildiklerine dikkat çektiği söylenebilir.

Eğitim öğretim işlevselliği açısından cami için şu satırlar bir örnektir:

Ebu's-Suûd yıllar geçmesine rağmen renklerinin parlaklığını yitirmemiş bir kilim parçasıyla kaplı yırtık eski bir şilte üzerinde oturuyor. Onu uzun uzun dinliyorlar, hepsini tanıyor. Bazıları onun vasıtasıyla Kur'an-ı Kerîm'i ezberledi. Fıkıh ve usûl dersleri verir, metinleri açıklar, hadîs ve âyetleri şerh eder, eski vakayinâmeleri anlatırdı.⁴¹⁹

Betimlemede Ebu's-Suûd'un dinî ilimler verme esnasında üzerinde oturduğu şilte için "yıllar geçmesine rağmen parlaklığını yitirmemiş" nitelemesi bu nesnenin uzun

⁴¹⁷ a.g.e., s. 83.

⁴¹⁸ a.g.e., s. 273.

⁴¹⁹ a.g.e., s. 43.

yıllardır aynı amaçla kullanıldığı izlenimi vermektedir. Bu bakımdan metinde geçen şilte 'mekânlaşma eğilimdeki eşya' kategorisinden sayılabilir. Ayrıca kilimin yıllar geçmesine rağmen parlaklığını yitirmemesi ile Ebu's-Suûd'un oldukça yaşlı olmasına rağmen ilmî bereketinin tazeliğine işaret edilmiş de olabilir.

Romanda adı geçen bazı cami isimleri şöyledir:

Şeyhûn Cami⁴²⁰ [(شيخون) Memlûkler döneminde inşa edilmiştir],⁴²¹ el-Hakîm Cami,⁴²² Seyyidî Suveydân Mescidi (سيدي سويدان),⁴²³ Kalâvun Cami⁴²⁴ [(قلاوون) Memlûkler döneminde inşa edilmiştir],⁴²⁵ Seyyidî İsmâîl İmbâbî Mescidi (سيدي إسماعيل),⁴²⁷.(Memlûkler döneminde inşa edilmişti Cami Ezrak/Mavi-el⁴²⁶(إمبابي)

Zâviye: Romanda başta Kûm el-Cârih'de yer alan Ebû's-Suûd'a ait zâviye dikkat çekmekle beraber, bunun dışında zikredilen başka zâviyeler de vardır.

Kurgudan alıntıladığımız zâviyenin işlevselliğine dair bir örnek şöyledir:

Kasru'ş-Şevk Mahallesi'nden bir grup, yatsı namazından sonra Seyyidî el-Halûcî (سيدي الحلوجي) Zâviyesi'nde Kur'an'dan âyetler tefsir ediyor, rüyalar tabir ediyor. Onların arasına yabancı giremiyor, ama Amr buraya sık sık gelir.⁴²⁸

Bu betimlemeden hareketle romanda zâviyenin, gerçek anlamına uygun olarak kullanıldığını söyleyebiliriz.

Romanda geçen bazı zâviye isimleri şöyledir:

Şeyh Ebu's-Suûd Zâviyesi,⁴²⁹ el-Umyân Zâviyesi⁴³⁰ ve Seyyidî el-Halûcî Zâviyesi.⁴³¹

⁴²⁰ a.g.e., s. 169.

⁴²¹ A. Fulya Eruz, "Memlûkler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004).29/98.

⁴²² el-Gîtânî, a.g.e., s. 63.

⁴²³ a.g.e., s. 38.

⁴²⁴ a.g.e., s. 157.

⁴²⁵ Eruz, "Memlûkler", 29/98.

⁴²⁶ el-Gîtânî, a.g.e., s. 43.

⁴²⁷ Eruz, "Memlûkler", 29/98.

⁴²⁸ el-Gîtânî, a.g.e., s. 56.

⁴²⁹ a.g.e., s. 63.

⁴³⁰ a.g.e., ss. 55-104.

⁴³¹ a.g.e., s. 104.

3.1.9.1.2.2.4. Siyâsî Mekânlar

Eserde siyâsî mekânlar kale, zindan ve arşiv odalarıdır.

Kale: Romanda yer alan Kal'atu'l-Cebel/Kahire Kalesi ⁴³² (قلعة الجبل) ve iç bölümlerinden biri olan el-Beysâriye Salonu (البيسارية) Memlûkler döneminden alınmış mekân isimleridir. Kurguda bu kale ve salona dair betimlemeye pek rastlanmamakla beraber, el-Beysâriye Salonu'nda gerçekleşen ve romanın olay örgüsü için oldukça önem arz eden bir örnek şöyledir: Berakât kendisine sultan tarafından teklif edilen muhtesiplik gibi önemli bir makamı bir mazluma zulmetme endişesiyle, bu salonda bulunan sultan ve diğer idareciler önünde reddetmiştir.⁴³³ Son derece zekî olan ve her durumu fırsata çevirmeyi başaran Berakât, dinî otorite sahibi tüm şahsiyetler nezdinde kendini muhtesiplik makamı için en makul kişi olarak kabul ettirmiştir. Kahire'de yaşayan toplumun dindar olduğu göz önüne alındığında, Berakât kendini topluma kabul ettirmeye nereden başlayacağını çok iyi bilmiştir. Kahire'de Saîd dışında hemen herkes ona güvenmiştir.

Zindan/Cezaevi: Eser, siyâsî baskının egemen olduğu bir roman olmasından ötürü kurguda zindan tasvirlerine çokça rastlanmaktadır. Bu tasvirlerde haksız tutuklamalar ve mahpuslara uygulanan çeşitli işkenceler yer almaktadır. Kurguda Kahire zindanlarının içerisinde en tehlikelisinin el-Makşara⁴³⁴ olduğu ve hatta dünyada bir benzerinin olmadığı Zekeriyâ'nın söyleminden anlaşılmaktadır. Zira o, birçok ülke istihbarat sorumluları ile tertip edilen toplantı esnasında, onları emsalsiz el-Makşara Zindanı'nı görmeye davet etmiştir.⁴³⁵

Berakât'ın Halvânkünde bulunan evin altında mü kendiyakınlarında ⁴³⁶ (حلوان) bir zindan bulunmaktadır. Alî yolsuzlukları nedeniyle buraya hapsedilmiştir. Bu zindana dair yapılan betimleme mekânın fiziksel özelliğini ve karakterlerin rûh atmosferini yansıtmaya bakımından önemlidir. Binanın etrafı gür yeşillikle çevrilidir, alt katında on dört hücre vardır. Hücreler oldukça dardır. Ancak üç adım atılabilmektedir. Tavan mesafesi bir buçuk arşındır. Tavanın ortasında, dışarıya doğru

⁴³² a.g.e., s. 25.

⁴³³ a.g.e., s. 41.

⁴³⁴ a.g.e., s. 211.

⁴³⁵ a.g.e., s. 230.

⁴³⁶ a.g.e., s. 133

küçük bir delik vardır. Bu delikten bir parça gökyüzü görülebilmektedir. Kapının üst tarafında yanan kandilin tıslama sesi zamanla mahpusun kulağını patlatacak bir hal almaktadır. Mahpusa ismiyle değil numarasıyla hitap edilmektedir.⁴³⁷

Zekeriya'nın evinin altında da bir zindan vardır.⁴³⁸ Bu zindanın duvarları rutubetten yosun tutmuştur. Hacmi dar ve tavanı alçaktır. Zekeriya kendisine ait olan bu zindanda haksız yere tutukladığı insanlara işkence yapmaktadır.⁴³⁹ Sultana yakınlığı ile bilinen Şa'bân'ı (شعبان) hapsedtiği zindan burasıdır. Ne varki Şa'bân'ı bir türlü konuşturamamış, kendisine tecavüz edip ardından öldürmüştür. Bu sahnenin romanda Zekeriya'ya ait en vahşi eylemlerden biri olduğu söylenebilir.⁴⁴⁰

Zindan/cezaevi haddizâtında halkı koruma ve güvenlik amacıyla inşa edilen mekânlardır. Ancak romanda bu mekânlar, şehirdeki kaotik havayı yansıtmak amacıyla kullanılmıştır. Masum insanlar ya da basit suç işleyenler sorgusuz sualsiz Kahire zindanlarına atılmaktadır. Kimisi müebbetle cezalandırılmış kimisi ağır işkencelere maruz kalmıştır. Bazısının ismi, kaydı ve hatta varlığı dahi unutulmuştur. Romanda zindanlar, dürüst halka korku ve kaygı veren mekânlar olmanın ötesine geçememiştir.

Romanda geçen bazı zindan isimleri şöyledir:

el-Cub [(الجب) Memlûkler döneminde ağır suç işleyenlerin hapsedildiği Kahire Kalesi'nde yer alan bir zindandır], el-Arkâna (العرقانة)⁴⁴¹, el-Makşara.⁴⁴²

Arşiv Odaları: Romanda arşiv odaları Mısır'a giren, çıkan, yerli, yabancı herkesin sicil dosyalarının muhafaza edildiği mekândır. Berakât ve Zekeriya disiplimli arşivciliği ile tanınmaktadır. Zekeriya'ya ait evin üst katında bir arşiv odası vardır. Odanın yüksek duvarları ve bu duvarlarda kare şeklinde tahta raflar vardır. Bahsi geçen muhtelif renk ve boyuttaki sicil dosyaları bu rafların üzerindedir. Bu evraklar

⁴³⁷ a.g.e., ss. 133-135.

⁴³⁸ a.g.e., s. 35.

⁴³⁹ a.g.e., s. 31.

⁴⁴⁰ a.g.e., ss. 33-35.

⁴⁴¹ el-Gîtânî, a.g.e., s. 81. (Detaylı bilgi için bkz. Semîra Fehmî Alî Umer, “es-Sucûnû ve'l-Ukûbât fî Mısri'l-Usmâniyye H 923/1517-1213/1719-1213/1798”, *Kulliyetu'l-Adâb Câmî'atu Tantâ* (10 Ekim 2019))

⁴⁴² Detaylı bilgi için bkz. a.g.m.

adeta Mısır'ın özü özeti gibidir.⁴⁴³ Fakat ne gariptir ki Zekeriyâ, bu kadar geniş bir arşivde Berakât'a dair detaylı bilgi bulamamıştır. Bu durum onun gizemini daha da artırmıştır. Romanda arşivleme metotlarında bilgiyi gizleme yöntemleri dikkate değerdir. Bunun bir örneği şöyledir: Zekeriyâ, arşiv odasında eline aldığı bir evrakın sayfasına küçük şeffaf bir kütleyi sürer. Böylece yavaş yavaş Berakât hakkında yazılan dört satırdan müteşekkil bilgi ortaya çıkar. Bu maddenin terkiibini çok az kişi bilmektedir.⁴⁴⁴ Arşiv odasında 'mekânlaşma eğiliminde eşya' bulunmaktadır: Zekeriyâ şehirde karmaşanın yoğunlaştığı vakitlerde arşiv odasına çıkar ve burada siyah/kızılımsı mermer duvarın soğukluğundan korunmak için, arkasına yumuşak bir yastık alır ve gözlerini yumarak, şehirde olanlara dair derin düşüncelere dalar.⁴⁴⁵ Zekeriyâ'nın yaslandığı bu duvar 'mekânlaşma eğilimindeki eşya'ya örnektir.

3.1.9.1.2.2.5. Eğlence Mekânları

Eserde yer alan genelev ve kahvehane, eğlence mekânı olarak değerlendirilebilir.

Kahvehane: Kahire'de kahvehane gece gündüz müşterilere açıktır. Fizikî alanı dar ve eski olduğu gibi mefruşatı da eskidir.⁴⁴⁶ Romanda karakterlerin ruhî atmosferini yansıtması bakımından kahvehane şöyle tasvir edilmiştir:

(Saîd), dumanın keyfinden geçti bile, üzüntülerinden kurtulmanın özü bu işte (...)
Vak Vak Ülkesi'ne (أرض واق الواق) göç ediyor (...) Saîd'in içi daralıyor, Lândî
(لانضي) Kahvehanesi'nden çıkıyor (...)⁴⁴⁷

Kahvehane Saîd'in şehrin siyâsî kargaşasından bunalıp, rahatlamak için sığındığı yerdir. Sevdiği kadın Semâh (سماح) başkasıyla evlendikten sonra Saîd kahvehaneye daha sık gitmeye başlamıştır.⁴⁴⁸

Romanda siyâsî atmosferi yansıtması bakımından kahvehane şöyle değerlendirilebilir: Kahvehaneler halkın kendi arasında birtakım söylemleri yayma,

⁴⁴³ el-Gîtânî , a.g.e., ss. 36-37.

⁴⁴⁴ a.g.e., s. 39.

⁴⁴⁵ a.g.e., s. 36.

⁴⁴⁶ bkz. Ahmed, a.g.e., s. 220.

⁴⁴⁷ el-Gîtânî, a.g.e., s. 113.

⁴⁴⁸ bkz. Ahmed, a.g.e., ss. 218-219.

gözetleme ve şehirdeki siyâsî hareketliliği tartışma mekânı olmuştur. Örneğin, Lândî Kahvehanesi'nde üç kişi konuşmaktadır. İçlerinden biri Berakât'ın duyuruları hakkında tereddütleri, hatta şüpheleri olduğundan bahsetmektedir. Sultanın menfaatlerine uymasa bu işin böyle devam edemeyeceğini sözlerine eklemiştir.⁴⁴⁹ Yine başka bir kahvehanede halktan biri, yöneticilerin kendilerini âdil gösterme çabalarında olduğunu, ancak söylemlerinin aksine, hakkaniyetli olmadıklarını iddia etmiştir.⁴⁵⁰

Ayrıca eserde kahvehane insanların birbirlerini gözetlediği mekânlardan biridir. Saîd yaklaşık üç haftadan beri her gün Hamza'nında sine uğramakhanekahve⁴⁵¹ (حمزة) ve bir süre burada oturmaktadır. Amr da belli saatlerde bu kahvehaneye gelmekte ve Saîd'in her hareketini takip ederek, hakkında bilgi toplamaya çalışmaktadır.⁴⁵²

Genelev: Romanda genelev Beytu'l-Uns (بيت الأنس),⁴⁵³ fırıncı kadının kızı Seniyye'nin evi (بيت سنية ابنة الخبيزة),⁴⁵⁴ Buyûtu'l-Hata' isimlerle gibi⁴⁵⁵ (بيوت الخطأ) zikredilmiştir. Bu isimlerden hareketle yazarın genelevi bazen yumuşak bazen tenkit edici üslupla ifade ettiği söylenebilir. Kurguda genelev, Kahire'de yaşayan din adamları dahil olmak üzere, hemen her sınıfın müdavimi olduğu mekândır. Bu mekân halkın ahlâkî çözümlerine işaret etmesi bakımından önemlidir. Şeyhlerin ve Ezher öğrencilerinin bu evlere sık sık uğramaları dikkate değerdir. Bu evin müdavimlerinden olan Reyhân el-Bîrûnî, din adamlarını temsil ederken; Saîd el-Cuheynî, Amr b. el-Adevî⁴⁵⁶ ve MansûrBîrûnî -elŞeyh . temsil etmektedir niöğrencileriEzher⁴⁵⁷ (منصور) yirmi beş yaşlarındaiken, el-Fustât yakınında bulunan fırıncının kızı Seniyye'nin evine gitmeye başlamıştır. Her pazartesi ve perşembe bu eve gidip aynı kadınla birlikte olmaktadır.⁴⁵⁸ O, bu kadınla birlikte olmakla kalmamış, kendisine bazı yönetim sırlarıyla birlikte kurguladığı yalanları da ilave ederek anlatmıştır. Kontrolsüzce anlattığı bu sırları, kadının etrafa yayma kaygılarını da yaşamıştır.

⁴⁴⁹ el-Gîtânî, a.g.e., s. 106.

⁴⁵⁰ a.g.e., s. 106.

⁴⁵¹ a.g.e., s. 157.

⁴⁵² a.g.e., ss. 157-159.

⁴⁵³ a.g.e., ss. 112-113.

⁴⁵⁴ a.g.e., s. 37.

⁴⁵⁵ a.g.e., s. 249.

⁴⁵⁶ a.g.e., s. 249.

⁴⁵⁷ a.g.e., s. 211.

⁴⁵⁸ a.g.e., ss. 173-175.

Genelevin roman karakterleri üzerinde ne denli etkili mekânlardan biri olduğunu Mansur'un "İlk ve son hakikat el-Makşara. el-Makşara. Onun dışındakiler yalan. ez-Zeynî, Zekeriyâ ve fırıncının kızı Seniyye bile hakikat değil."⁴⁵⁹ sözlerinden anlıyoruz. Mansur bu söyleminde her ne kadar genelevi hakikat olarak kabul etmeyen cümleler sarfetse de romanda geçen birçok öge içinden yalnızca 'ez-Zeynî, Zekeriyâ ve genelev'in hakikatlerin dışında olduğunu vurgulaması, bu unsurların onun zihin dünyasındaki önemine işaret etmesi bakımından yeterlidir.

Karakterlerin ruhî atmosferini yansıtmaya bakımından genelev şöyle anlatılmıştır:

(Saîd) sevdiği kızın evlenmesinden birkaç ay sonra, fırıncı kadının kızı Seniyye'nin evine girip çıkmaya başladı.. Her salı oraya gitmektedir.⁴⁶⁰

Böylece sevdiği kız Semâh'ın, başka biriyle evlendirilmesinden sonra, Saîd'in efkârını dindirmek için gittiği mekânlara genelev de eklenmiştir.

3.1.9.1.2.2.6. Ticaret Mekânları

Siyâsî atmosferi yansıtmaya bakımından dükkânlara verebileceğimiz bir örnek şöyledir: Berakât ile Zekeriyâ arasındaki rekabet, ortak çalışma kararı almalarına kadar hız kesmeksizin devam etmiştir. Yine bu minvalde Zekeriyâ, İbrâhîm b. es-Sukker ve 'l-Leymûn (ابراهيم بن السكر و الليمون) isimli şahıstan 'yabancı bi şahsın bir anda iyi bir makama gelmesi ve ardından toplumda adaleti yayacağını iddia etmesi' gibi bir hikâye kurgulamasını ve bu hikâyenin şarkıcılar tarafından Kahire'nin dükkânlarında yayılmasını emretmiştir.⁴⁶¹

Romanda çeşitli meyve, sebze, içecek, hayvan, eşya, insan satılan bazı çarşı, pazar ve dükkânlar şöyledir:

⁴⁵⁹ a.g.e., s. 211.

⁴⁶⁰ a.g.e., s. 193.

⁴⁶¹ a.g.e., s. 92.

Meşrubat dükkânı,⁴⁶² limon pazarı,⁴⁶³ tatlı-börek-çörek satan dükkânlar,⁴⁶⁴ lokanta,⁴⁶⁵ tenteciler çarşısı,⁴⁶⁶ bakırcılar çarşısı,⁴⁶⁷ elekçiler-sandıkçılar-kokucular-kömürcüler-şarapçılar çarşısı,⁴⁶⁸ tavuk çarşısı,⁴⁶⁹ çiçekçi dükkânı, cariyeye pazarı.⁴⁷⁰

Eserde yer alan somut mekân tahlillerinden hareketle şu sonuca varmak mümkündür: Romanda yeri gelmiş mekânlar karakterlere şekil vermiş, yeri gelmiş karakterler mekâna şekil vermiştir. Zindanlar/cezaevleri yöneticilerin ihtirasları sebebiyle asıl hüviyetini kaybetmiş, camiler yöneticilerin kendilerini tezkiye için kullandıkları mekân haline gelmiş, genelevler ortak ahlâkî niteliğe sahip olması beklenen yönetici, din adamı, Ezher öğrencisi gibi grupların uğrak yeri haline gelmiştir.

3.1.9.2. Soyut Mekân

Roman karakteri, karşılaştığı problemler karşısında bunalıp, sorunlardan arınmış bir düş ülkesi hayal eder. Bu mekânlar, roman karakterini olduğu kadar okuru da karamsar ruh halinden, mutlu bir ruh haline taşımayı amaçlamaktadır.⁴⁷¹ *ez-Zeynî Berakât*'ta soyut mekânların öncelikli işlevi, sembolik amaçla kullanılmaları olmuştur. Soyut mekân kurgusunda Kaf Dağı (جبل قاف), Vak Vak Ülkesi ve Cuzuru'n-Nisâ'/Amazon Adaları (جزر النساء) gibi ütöpik ve fantastik mekânlar aracılığı ile duygusal ve romantik mekân tasvirleri yapılmıştır. Romanda soyut mekânların en spesifik örneği, Saîd'in sevdiği kadın Semâh'ı hayal ettiği anlarda karşımıza çıkmaktadır. Onun mutluluğu mutlak yakalayabildiği anlar soyut mekânları hayal ettiği anlardır. Saîd bu mekânlar aracılığı ile hayatın ciddiyet ve yapaylığından uzaklaşıp daha doğal ve dinlendirici bir hayata duygusal geçiş yapmaktadır.

⁴⁶² a.g.e., s. 202.

⁴⁶³ a.g.e., s. 172.

⁴⁶⁴ a.g.e., s. 52.

⁴⁶⁵ a.g.e., s. 198.

⁴⁶⁶ a.g.e., s. 82.

⁴⁶⁷ a.g.e., s. 157.

⁴⁶⁸ a.g.e., s. 55.

⁴⁶⁹ a.g.e., s. 163.

⁴⁷⁰ a.g.e., s. 10.

⁴⁷¹ bkz. Mehmet Bakır Şengül, "Romanda Mekân Kavramı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/11 (3 Nisan 2018), s. 534.

Romanda yazarın soyut mekânlar vasıtasıyla vermek istediği ruhu anlayabilmek için, bazı karakter ve öğelere yüklenen sembolik mânayı bilmek önem arz edebilir. Şöyle ki: Semâh karakteri, romanda Mısır'ı temsil etmektedir. Bu bakımdan Semâh yalnızca dişiliği sebebiyle kendisine âşık olunan bir kadın değil, Mısır gibi hilâfetin hâmisi güçlü bir ülkenin simgesidir. Semâh'ın babası Reyhân el-Bîrûnî şöhret tutkunu bir din adamıdır. Kızını makam düşkünlüğü sebebiyle üst rütbeden bir kişinin oğlu ile evlendirmiştir. Saîd, sevdiği kadın Semâh'ı kaybetmenin ızdırabını yaşayan karakterdir. Bu sembolik verilerden hareketle, Semâh'ın evliliği Mısır'ın Osmanlı'ya teslim edilmesini temsil etmektedir. Zira Kahire devlet erkânı makam ve paraya tamahları sebebiyle, kendi elleriyle yurtlarını Osmanlı Devleti'ne teslim etmişlerdir.⁴⁷² Tıpkı Semâh'ın, babası tarafından makam sahibi bir ailenin çocuğuyla evlendirilmesi gibi. Saîd'in Semâh'ı kaybetme ızdırabı ise el-Gîtânî'nin ülkesini kaybetmesinin acısına karşılık gelmektedir.

Soyut mekânlar ütöpik ve fantastik mekânlar olmak üzere iki grupta incelenebilir.

3.1.9.2.1. Ütöpik Mekânlar

Ütöpik mekânlar, gerçek hayatta karşılığı olmayan efsanevî mekânlardır.⁴⁷³ Romanda Saîd'in içtiği nargilenin keyif verici etkisiyle kurduğu hayaller neticesinde oluşan ütöpik mekânlara örnek olarak verebileceğimiz bir pasaj şöyledir:

İşte sevdiği kadın uzaktan ona yaklaşıyor, kollarını açıyor. (Saîd) onu seyrediyor. Kız yaklaşıyor, ayaklarına kapanıyor. (Saîd) Vak Vak Ülkesi'ne geçiyor, Amazon Adaları'nı fethediyor. (...) Semâh'ı bulmalı, yüzündeki peçeyi çekip çıkartmalı. (...) Ama hayır, susuzluktan ne yaptığımı bilmeyenin gördüğü seraptan başka bir şey değildi bu. Semâh dışında bir kadın yok, hepsini sildi.⁴⁷⁴

Bir başka örnek şöyledir:

⁴⁷² bkz. Ahmed, a.g.e., ss. 218-219.

⁴⁷³ bkz. Şengül, "Romanda Mekân Kavramı", s. 534.

⁴⁷⁴ el-Gîtânî, a.g.e., s. 113.

Hakikati öğrenmek için ne insan ne cin, hiç kimsenin aklına hayaline gelmeyecek yöntemlerimiz var. Hatta kişi onu Kaf Dağı'nın ardında fısıldasa bile.⁴⁷⁵

Burada ütöpik mekân olan Kaf Dağı kinayeli bir kullanımla, istihbarat elde etmedeki gücü ifade etmektedir.

Romanda kullanılan başka bir ütöpik mekân örneği şöyledir:

(...) yedi denizleri, yedi kıtayı aştı. Kaf Dağı'nı ve Vak Vak Ülkesi'ni, Amazon Adaları'nı geçti (...)⁴⁷⁶

3.1.9.2.2. *Fantastik Mekânlar*

Fantastik mekânlar, gerçek hayatta karşılığı bulunan mekânların hayaliyle oluşmaktadır.⁴⁷⁷ Romanda geçen fantastik mekânlara verebileceğimiz bir kaç örnek şöyledir:

Aah, onu bir dinlese, ah Nil boyunca bir kayığa binseler, ellerini akıntıya salsalar, beyaz su zerrecikleri saçır elleri. Veba nedir bilmeyen, kimsenin yol ortasında aniden ölmediği, kimsenin kaçırılan kızının akıbetine ağıtlar yakmadığı bir şehirde görüyor Semâh'ı. O şehirde zavallılar el-Cub ya da el-Makşara Zindanı'na atılmıyor. Ömürler el-Arakâna'da geçmiyor. Bir hıyar çaldı diye kimsenin eli kesilmiyor. Semâh kimseye dokunulmayan yola bakıyor. Saîd el-Cuheynî ona koluyla sarılıyor. Birlikte gülüyorlar. Semâh, Acemistan'dan getirilen sakızı çiğniyor (...)⁴⁷⁸

(...) Saîd'in yüreği neşeyle doluyor. Dar bir boğazdan ağır ağır akan bir ırmakta Semâh'nın hayali beliriyor. Ah! Şurada onunla birlikte olabilseydi! Onunla birlikte insanları seyredebilseydi (...)⁴⁷⁹

Saîd, kahvehane gibi ortamlarda içtiği nargilenin etkisiyle bilinçdışı bir faaliyetle pek çok kez bulunduğu ortamdan, hasretini çektiği özgür bir ortama duygusal geçişler yapmıştır. Her iki örnekte görüldüğü gibi yazar, bu tasvirler vasıtasıyla sonsuzluk ve özgürlük gibi imgeleri okuyucunun bilinçaltına işlemiştir.

⁴⁷⁵ a.g.e., s. 57.

⁴⁷⁶ a.g.e., s. 182.

⁴⁷⁷ bkz. Şengül, "Romanda Mekân Kavramı", s. 534.

⁴⁷⁸ el-Gîtânî, a.g.e., s. 81

⁴⁷⁹ a.g.e., s. 28.

Eserin Mekân Kurgusu Üzerine Genel Değerlendirme

Eco'ya göre "Nesnelerle, kişiler ya da manzaralarla ilgili pek çok betimleme, anlatsal oyalanmanın bir parçasını oluşturur."⁴⁸⁰ *ez-Zeynî Berakât*'ta mekânlar fizikî tasvirlerden ziyade, psikolojik ve sosyolojik problemlerin sergilendiği dekoratif bir sahne olarak karşımıza çıkmaktadır. Somut ve soyut mekânlarda hikâyelenen betimlemelerde bildirme zarfları ve nitelme sıfatları gibi unsurlara başvurularda mekân kurgusunun canlılığı artırılmıştır. Sembolik ifadeler de bu canlılığa ivme kazandırmıştır. Romanda Mısır'a ait Güney bölgesi geniş yer kaplamaktadır. Kahire fizikî gerçekliğine rağmen romanda kurgusal efsanevî mekâna daha yakındır.⁴⁸¹ Kahire, metne reel, dinî, efsanevî ve mitolojik unsurlar serpiştirilerek tasvir edilmiştir. Böylece karakterlerin mekân ilişkileri üzerinden öznel ve duygusal unsurlara yer verilerek eser lirizme yaslanmıştır. Kahire'nin mahalle ve cadde isimleri yalnızca bulunduğu dönemdeki haliyle değil; Fâtimî, Eyyûbî, Memlûk ve Osmanlı dönemlerinde bilinen şekliyle de kullanılmıştır. Bu da yazarın dönemlere göre Kahire'nin sabit ve değişen mekânlarına vukûfiyetini göstermektedir.⁴⁸² Roman özellikle Memlûk dönemi mekân isimleri bakımından zengindir. Kurguda halen günümüzde isim ve izleriyle varlığı devam eden birçok mekân vardır.⁴⁸³

3.1.10. Şahıs Kadrosu

İdeolojik nedenlerle kaleme alınan tarihsel romanlarda kişiler, genellikle tip olarak kurgulanır.⁴⁸⁴ Çalışmasını yaptığımız *ez-Zeynî Berakât*'ın şahıs kadrosu oldukça kalabalıktır ve persona/maske kimlikli tiplerden oluşmaktadır. Romanda siyâsî baskı ve idarî tutarsızlıklar sebebiyle bireylerin içine düştüğü içsel yıkımlar bu tiplerden etkili bir şekilde sunulmuştur. Kurguda optimist duygulara sahip hemen hemen hiç kimse yoktur. Tüm karakterler az ya da çok kaygı, korku, karamsarlık gibi duyguların esiri olmuştur. Romandaki bütün figüranlar, Berakât

⁴⁸⁰ Umberto Eco, *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*, çev. Kemal Atakay, (İstanbul: Can Yayınları, 2018), s. 91.

⁴⁸¹ es-Samâdi, a.g.e., s. 173.

⁴⁸² a.g.e., s. 171.

⁴⁸³ a.g.e., s. 172.

⁴⁸⁴ bkz. Ülkü Eliuz, "Millî Romantik Tarih Dönüşürümü: Kilit", *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi* 17/49 (2007), s. 99.

etrafında gelişen ana temayı desteklemek üzere kurgulanmıştır. Romanın çatısı altında bulunan isimli isimsiz tüm karakterler uzun bir dizin oluşturmaktadır. Bu nedenle bu lokomotif daraltılıp, ana karaktere en yakın ve olay örgüsünde işlevselliği daha fazla olan kişilerin değerlendirilmesi tarafımızdan tercih edilmiştir. Esederdeki şahıs kadrosu yönetim, dinî ve halk tabakası olmak üzere üç kategoride incelenebilir.

3.1.10.1. Yönetim Tabakası

Romanda Kahire'nin içinde bulunduğu zor durumdan yararlanmaya çalışan, maddî çıkar peşinde koşan ve kendi vatanına rağmen Osmanlı ile iş birliği yapmaktan çekinmeyen fırsatçı bir yönetim kadrosu bulunmaktadır. Bu karakterlerin isimlerinin metinde geçme sıklığı birbirinden farklıdır. Bu onların olayları hareketlendirmedeki rolleriyle alakalıdır. Figüranların metinde isimleriyle anılması, zamir veya sıfatla zikredilmelerine nispetle şahsiyetlerine daha kuvvetli bir vurgu içindir. İsmi çok geçmese de tek bir olayla romandaki tikanıklıkların önünü açan karakterlerin varlığından da söz etmek mümkündür. Nefle Hasen Ahmed'in çalışmasında ifade ettiği üzere, roman metninde en fazla ismi geçen yönetici ez-Zeynî Berakât ve Zekeriyâ b. Râzî'dir. Romanın hemen her sayfasında birkaç kez isimleri geçmektedir. Yazarın bu iki karaktere anlatımda oldukça geniş yermesi, romanın seyrini etkilemede oldukça güçlü karakterler olmaları ve Mısır merkezî yönetiminden sorumlu olmalarıyla ilişkilidir. Kurgunun merkezinde yer alan siyâsî tabakadaki karakterlerin isim, sıfat ve zamir ile geçme sayısı şöyledir: Kahire muhtesibi ez-Zeynî Berakât isimle 450, sıfatla 46, zamir ile 15'ten fazla zikredilmiştir. Muhtesip yardımcısı Zekeriyâ b. Râzî isimle 315, sıfatla 50, zamirle 10 defa zikredilmiştir. Mısır Memlûk Sultanı Kansu Gavırî sultan lafzıyla 150-155 arası, Kansu Gavırî lafzıyla 10, zamirle 9 defa zikredilmiştir. Diğer emir ve yöneticilerin romanda isimlerinin geçme sıklığı sayısal olarak oldukça azdır ve birbirine yakındır.⁴⁸⁵ Romanda birçok yönetici ismi geçmesine rağmen, bu başlık altında hikâyedeki işlevselliklerine binaen Yavuz Sultan Selim, Sultan Kansu Gavırî, Alî b. Ebu'l-Cûd, Zekeriyâ b. Râzî, ez-Zeynî Berakât, Tumanbay, Hayır Bey, Cânberdî el-Gazâlî ve istihbarat teşkilatı amiri hakkında detaylı bilgi verilmiş; diğer

⁴⁸⁵ bkz. Ahmed, a.g.e., s. 48.

emir ve yöneticiler hakkında daha genel ve kısa değerlendirme yapılması tercih edilmiştir.

Yavuz Sultan Selim: Hoca Sadettin Efendi, Sultan Selim'i sabırlı, tevekkül sahibi, ağırbaşlı, gayretli, saltanata sahip çıkan, halkını gözetip koruyan, yiğit, önsezi kabiliyeti güçlü, farkındalığı yüksek, eylemlerin sonunu düşünerek önlem almasını bilen ve âdil yönetici vasfında zikretmiştir. Sultan Selim, yalnızca kendi tebaasına karşı değil, fethettiği coğrafyada yaşayan halkların da hukukunun korunup, huzur içerisinde yaşayabilmeleri için gerekli ehemmiyeti göstermiş ve bu doğrultuda tedbirler almıştır. Fethettiği toprakları idare etmek üzere seçtiği görevlilerin âdil kişilerden olmasına özen göstermiştir.⁴⁸⁶ Atadığı idarecileri başıboş bırakmamış, onların icraatlarını sürekli takip etmiş ve görevini suistimal edenleri cezalandırmıştır. Mısır'da Çerkez ve Arapları idare etmenin, en az bu ülkeyi fethetmek kadar zor olduğu bilinmektedir. Mısır'ın idaresinde son derece hassas davranan sultan buraya ilk önce Yunus Paşa'yı atamıştır. Ancak paşanın bir süre sonra para hırsına kapılıp mal topladığını öğrenince görevine son verip, yerine Hayır Bey'i atamıştır. Hayır Bey görevi süresince Mısır'ın idaresinde hassas davranmış ve üstün hizmetlerde bulunmuştur. Bu da sultanın Mısır yönetiminde görevli kişileri seçme ve değiştirme konusundaki adalet ve titizliğini göstermesi bakımından önemlidir.⁴⁸⁷ Yavuz Sultan Selim romanda Selîm Şâh (سليم شاه), el-Hânkâr (الخانكار),⁴⁸⁸ el-Hânkârul-Azîm (الخانكار العظيم) lafızlarıyla anılmıştır.

Sultan Selim'in Kahire'ye girişinin ardından, halkı Memlûkleri korumaktan men etmek için bir tellalın yaptığı duyuru metni şöyledir:

Ey Mısır ahalisi, el-Hânkârul-Azîm sizi uyarıyor, kulak veriniz, evinde bir Memlûk saklayan asılacaktır, Memlûk'ün malını saklayan asılacaktır, kulak verin, ârif olan anlar.⁴⁸⁹

Yukarıdaki ilânın hemen ardından yapılan bir duyuru şöyledir:

⁴⁸⁶ bkz. Hoca Sadettin Efendi, a.g.e., s. 125.

⁴⁸⁷ a.g.e., ss. 335-337.

⁴⁸⁸ el-Gîtânî, a.g.e., s. 275.

⁴⁸⁹ a.g.e., s. 267.

Ey Mısır ahali, Ey Mısır ahali, Tumanbay'ın yerini bildirene bin dinar mükafaat verilecektir. Onu diri veya ölü teslim eden, Haremeyn'in ve denizlerin hâmisî el-Hânkâru'l-Azîm Selîm Şâh'ın elinden bin dinar alacaktır.⁴⁹⁰

Sultan Selim'in varlığı fethi planlayan ve gerçekleştiren karakter olması bakımından romanın başından sonuna kadar yazarın ve okurun muhayyilesinde canlılığını sürdürmüştür. Osmanlı askerlerinin Kahire'ye girdikten sonra Mısır halkını acımasızca katletmeleri gibi kurguya yerleştirilen daha birçok unsur, Mısır fethine işgal hüviyeti vermiştir. Romanda kullanılan bu üslup, Sultan Selim'in tarihî verilerin aksine zâlim hükümdar rolüyle sunulmasına neden olmuştur.

Sultan Kansu Gavri: Kansu Gavri hicri 906-921 yılları arası Mısır Memlûk Devleti'nde hükümdarlık yapmıştır. Tam adı el-Eşref Kansu el-Gavri'dir (الأشرف قانصوه الغوري).⁴⁹¹ O, kendisinden önce gelen Mısır sultanları arasından ülkede en baskıcı rejimi uygulayan kişidir. Halk arasında kendinden emin kişiliği, gurur ve kibriyle nam salmıştır.⁴⁹² Zâlimdir, halkın ve emirlerin şikâyetlerine karşı kayıtsız kalmıştır. Haksız uygulamaları, taraftarlarının suçunu örtmesi, halktan ağır vergi alması, değeri düşük para bastırması, para hırsı ve memurların maaşlarını vermemesi gibi hususlar halkın kendisine karşı tavır almasına neden olmuştur.⁴⁹³

Kurguda Gavri pasif, öngörüsüz, zayıf karakterli ve duygusal bir kişiliğe sahiptir. Örneğin Berakât, sultanı halka karşı adaletli ve merhametli olması hususunda uyararak Allah'tan korkmasını tavsiye ettiği esnada sultan ağlamıştır.⁴⁹⁴ Binaenaleyh bir devlet başkanının muhtesiplik makamındaki görevinin uyarısına verdiği bu mübalağalı tepki, onun duygularını kontrol etmekten âciz olduğunu göstermektedir. Romanın hikâyesine göre Merc-i Dâbık Savaşı'nda Memlûk ordusu dağılmış, sultan desteksiz kalmıştır. Bu da onun maiyetindeki emirleri organize edemediğinin ve üzerlerinde otorite kuramadığının işaretidir. Bu savaşta onu tek başına bırakan yalnızca emirler değildir. Meydanda hazır bulunan Mısırlı din adamları da onun

⁴⁹⁰ a.g.y.

⁴⁹¹ bkz. es-Seyyid, a.g.e.

⁴⁹² bkz. Marsot, a.g.e., s. 37.

⁴⁹³ bkz. Akgül, a.g.t., s. 44. (Romadaki kurgu tarihsel verilere benzemektedir. Halkın Gavri'nin yönetiminden bir beklentisi kalmamıştır. Hatta Alî görevden alındığında, Gavri döneminde kim gelirse gelsin, halk yönetimin gelişmeye yönelik bir politika izleyemeyeceği kanaatindedir)

⁴⁹⁴ el-Gitânî, a.g.e., s. 106.

"ordumuzun galip gelmesi için dua edin"⁴⁹⁵ talebine kayıtsız kalmıştır. Böylece harp esnasında hem maddeten hem manen desteksiz kalan sultan kederinden ölmüştür. Onun ölümünün bir iç hüzne bağlanması, diğer zikrettiklerimizle beraber değerlendirildiğinde, duygusal ve âciz yapısını desteklemektedir. Gavrî'nin rolü romanın başından sonuna kadar devam etmesine rağmen, okur onun varlığını üçüncü kişilerin söylemleri ve fermanlar aracılığı ile fark etmektedir. Bununla birlikte az da olsa sultanın sahneye indiği birkaç örnek vardır. Bunlardan birincisi, emirlerin Berakât'ı sultana şikâyet ettikleri esnadadır. Sultan bu olayda onların şikâyetlerini makul bulmayarak hiddetlenmiştir.⁴⁹⁶ İkincisi, Rîdâniye Meydanı'nda cirit oyununa iştirakî esnasındadır. Üçüncüsü, Merc-i Dâbık Savaşı'ndadır.⁴⁹⁷ Bu savaşın romana ait sahnelerin en önemlilerinden biri olması bakımından, sultana kurguda en can alıcı rollerden biri verildiği söylenebilir.

Gavrî'nin Merc-i Dâbık Savaşı'nda ölümüne dair tarihî kaynaklarda çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan bazısı şöyledir: Atından yere düşüp yuvarlanmış ve ölmüş, ancak cesedine ulaşılammıştır. Başka bir rivaye göre kendini zehirlemiş veya Sultan Selim'in eline geçmemesi için adamları tarafından öldürülmüş, ya da kesik başı padişaha götürüldükten sonra cesedi merasimle gömülmüştür. Yine başka bir rivayete göre savaştan mağlup çıkan Gavrî, birkaç kişiyle beraber kaçarken çöle düşmüş, yorgunluk ve bitkinlikten gece yattığı yerde ölüp kalmıştır.⁴⁹⁸

ez-Zeynî Berakât: ez-Zeynî Berakât romanın ana karakteridir. Edebî kurgularda ana karakterin fonksiyonu ile alakalı özet bir bilgi verecek olursak: Okur, romana ana karakter ile geçiş yapar. O, eserin ana kapısı mesabesinde. Hikâye, ana karakterle alakalıdır. Onun dışında romanın kurgusuna dahil edilen tüm unsurlar ana karakterin hikâyesine hizmet etmesi için kurgulanır. Hikâye hangi amaçla yazılırsa yazılsın temanın takip ettiği daima ana karakterdir. Ana karakter temayı kontrolü altına alır.

⁴⁹⁵ a.g.e., s. 248; (Bu olay İbnu İyâs'ın kitabında bu şekilde geçmektedir. İbn İyâs, *Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı Fethi ve Mısır'da Osmanlı İdaresi*, s. 69.)

⁴⁹⁶ el-Gîtânî , a.g.e., ss. 188-189. (İbnu İyâs'ın kitabında emirler, sultandan Berakât b. Mûsâ'nın muhtesiplikten azledilmesini talep etmişlerdir. İbn İyâs, *Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı Fethi ve Mısır'da Osmanlı İdaresi*, s. 17.; aynı şekilde Memlûkler Berakât'ın malları pahalandırmasından dolayı sultandan onu kendilerine teslim etmesini talep etmiş ve öldürmek istediklerini söylemişlerdir. İbn İyâs, *Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı Fethi ve Mısır'da Osmanlı İdaresi*, s. 18.)

⁴⁹⁷ bkz. Ahmed, a.g.e., s. 68.

⁴⁹⁸ bkz. İsmet Miroğlu, "Yavuz Selim Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi Osmanlılar*, mlf. M. Çetin Varlık vd.. thk. Hakkı Dursun Yıldız. ed. Yılmaz Daşçioğlu (Konya: Ziya Yayınları, 1994) 10/302.

Ana karakter sayesinde olay örgüsünü takip kolaylaşır.⁴⁹⁹ Eserde Berakât'ın ana karakter seçilme sebebi ve kurgudaki işlevselliği romanda yazar tarafından şöyle ifade edilmiştir:

Bazen bir yüzyıl, temsilcisini iyisiyle kötüsüyle o yüzyılı özetleyen tek bir bireyde vücut bulur.⁵⁰⁰

Ana karakter Berakât b. Mûsâ, Memlûkler döneminde yaşamış gerçek bir kişidir ve hisbe nâzırıdır. Yazarın bu şahsı romana İbnu İyâs'ın kitabında yer alan kişilik ve statüsüne uygun şekilde yerleştirdiği söylenebilir.⁵⁰¹ Kurguda kendisine verilen muhtesiplik görevi dinî ve siyâsî otoriteyi temsil etmektedir. İbnu İyâs'ın kitabından edindiğimiz birtakım veriler, Berakât'a ait muhtesiplik görev yetkilerinin romanın kurgusunda olduğu gibi, gerçekte de son derece geniş olduğunu göstermektedir.⁵⁰² Örneğin, alınan bir takım resmî kararların ahaliye duyurulmasının akabinde kimsenin muhtesibe karşı gelmemesinin ilân edilmesi bunlardan biridir.⁵⁰³

Yetkilerinin genişliği nedeniyle muhtesiplik gibi önemli görevin tevdi edileceği kişide aranan en önemli özellik erdem olmalıdır.⁵⁰⁴ Zira devletleri ve imparatorlukları yıkan unsurların her ne kadar savaşlar olduğu zannedilse de esasında erdemlerini unutan toplumlar içten içe yıkılmaktadır. Romanın kurgusu incelendiğinde Berakât'ın maskesi düşene kadar muhtesiplik vasıflarına uygun söz ve eylemler sarf ettiği görülmektedir. Sultanın önünde eğilmesi, ağlaması; konuşurken korku, tevazu, adalet gibi kelimeleri seçmesi; ayrıca zulme karşı tavır alması onun bu makama layık olduğunu gösteren unsurlardandır.⁵⁰⁵ Ancak onun bir de asıl kişiliği vardır ki romanın final bölümünde tam anlamıyla ortaya çıkmıştır. Final öncesinde bir takım hile ve entrikalarına dair ipuçları sezilmişse de kesinlik kazanmamıştır.

Berakât'ın Osmanlı Devleti'nin kendisine verdiği ajanlık gibi riskli bir görevi onaylayıp harekete geçmesi onun aksiyonlu maceraperest yapısına işarettir. Zira onun vazifesi salt bilgi sızdırmak gibi sıradan bir görev değildir. Zekâsı, önsezi gücü ve

⁴⁹⁹ bkz. Cron, a.g.e., ss. 64-69.

⁵⁰⁰ el-Gîtânî, a.g.e., s. 183.

⁵⁰¹ bkz. Derrâc, “el-Gîtânî ve Nakdu'r-Rivâyeti'l-Arabiyye”, ss. 8-10.

⁵⁰² bkz. İbn İyâs, *Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı Fethi ve Mısır'da Osmanlı İdaresi*, s. 77.

⁵⁰³ a.g.e., s. 16.

⁵⁰⁴ bkz. Ahmed, a.g.e., s. 49.

⁵⁰⁵ bkz. a.g.e., s. 50.

soğukkanlı yapısı hedefine sağlam adımlarla ulaşmasını sağlamıştır. Berakât, dinî mekânları kendi amacı için kullanmayı çok iyi bilmiştir. Örneğin, Ezher Cami minberinden süslü dinî konuşmalarıyla ahalinin teveccühünü kazanmıştır. O, hedef saptırması ve eylemleriyle insanları aldatmasından ötürü romanda Deccâl'e benzetilmiştir.⁵⁰⁶ Ayrıca dış anlatıcı Gianetti tarafından Berakât'ın gözlerinin kedi gözüne benzetilmesi, onun iki yüzlülüğüne işarettir.⁵⁰⁷ Bir diğer benzetildiği öge yıldırımdır. Yıldırımın ışığı, doğası gereği hızlıca azalmakta ve ona bakanın ilk andaki hayranlığı kaybolmaktadır. Tıpkı bunun gibi Berakât'ta süslü söylem ve eylemleriyle etrafındakileri cezbetmiş, ancak bir süre sonra kimileri onun ikiyüzlülüğünü fark ettiklerinden kendisine olan hayranlıkları sona ermiştir.

Romanda Berakât'ın geçmişi ve özel hayatı hakkında detaylı bilgi yoktur. Zekeriyâ arşivinde onun hakkında yalnızca şu bir kaç cümleye rastlamıştır: "İsmi geçen Berakât b. Mûsâ'nın yıldızları gözleme yeteneği vardır. Annesinin adı Ankâ'dır (عنقا)."⁵⁰⁸ Cron'a göre her karakterin muhakkak bir geçmişi vardır. Roman karakteri yalnızca sahneye çıktığı anda var olmaz, bilakis romanın vaka zamanından önce hayatından getirdiği tecrübelerle romandaki hikâyesine devam eder.⁵⁰⁹ Onun bu söyleminden hareketle Berakât ile Sultan Selim arasındaki bağ, vaka öncesi ve sonrası olarak şöyle yorumlanabilir: Berakât, sahip olduğu kişisel özellikleri bakımından espionaj faaliyetine son derece yatkındır. Mısır ve Osmanlı Devleti'nin birbirinin bağımsızlığını tehdit eder hale geldiği bir dönemde, bu görevi en iyi ifa edebilecek casus odur. Nitekim Sultan Selim'in Mısır'ı fethetme projesi tasarlandığı şekliyle uygulanmış ve kurgulandığı şekliyle sonuç vermiştir. Sultan Selim'in Kahire'ye girişinden sonra Berakât'ı tekrardan muhtesip olarak görevlendirmesi, Sultan'ın ona olan güveninin ispatı ve Berakât'ın Osmanlı'ya sadakatının izdüşümüdür. Zira bu kadar kritik bir görevin kendisine verilmesi yalnızca göreve sadakatle açıklanamaz. Her şey bir yana Sultan Selim gibi siyâsî dehaya sahip bir yönetici, yalnızca işinin ehli olması nedeniyle usta bir ajanı önemli bir makama getirip, devletin bekasını riske atma gafletine düşmez.

⁵⁰⁶ (el-Gîtânî , a.g.e., ss. 162; Ahmed, s. 53)

⁵⁰⁷ Ahmed, a.g.e., 57.

⁵⁰⁸ el-Gîtânî, a.g.e., s. 39.

⁵⁰⁹ bkz. Cron, a.g.e., s. 79.

Yazarın Berakât'a taktığı peçe, bazı olaylar ile yavaş yavaş aralansa da, hakikî yüzünün ortaya çıkması haylice zaman almıştır. Meselâ, yolsuzlukları ortaya çıkıp hapse atıldığında, onun tüm planlarının suya düştüğü düşünülmüştür. Ancak yeni dönemde kendisine muhtesiplik görevinin verilmesi, hapsolunduğu safhada dahi tasarlanan büyük planın devam ettiğini göstermektedir. Hatta bu yeni görev eskisinden daha büyük bir sıçramayla onu yüceltmıştır. Yazar böylelikle anlatımdaki heyecanı romanın son sayfasına kadar canlı tutmuştur. Berakât, romanın final bölümünde hedefine başarıyla ulaşmıştır. Eagleton'ın dediği gibi, ana karakterin başarısı bir kurgu için zaruridir, bunun aksi yazarın oyunbozanlık etmesidir.⁵¹⁰

Romanın genelinden elde edilen bilgiler ışığında Berakât'ın özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

- Tefsir, hadîs gibi çeşitli dinî ilimler tahsil etmiştir.
- Temkinli, tedbirli, soğukkanlıdır.
- Duygularını çok iyi kontrol edebilmektedir.
- Kuvvetli hafızası sayesinde, bir kez gördüğü yüzü bir daha unutmamaktadır.
- Hedeflerine ulaşmada kabiliyetli ve istikrarlıdır.
- Az mala sahiptir ve mütevazı bir yaşam tarzı vardır.
- Söz söyleme ustalığı, muhatabını ikna edebilme kabiliyetini artırmıştır.
- Her şeyin daha iyisine sahip olabilmek için, başkalarının bilgi ve tecrübelerinden faydalanmaktadır.
- Muhatabının/hasmının zaaflarını kullanarak kendine hizmet etmesini sağlamıştır.
- İnsanların sevgi ve saygısını kazanabilme becerisini haizdir.
- Araya bir referans koymaksızın halk ile direkt irtibata geçen bir yöneticidir.
- Yürüttüğü birçok işin takibatını kendisi yapmaktadır.
- Güçlü istihbarat bilgisine sahiptir ve istediği bilgiye zamanında ulaşma istidadı vardır.
- Mürâdîdir ve maskesini iyi muhafaza etmiştir.

⁵¹⁰ bkz. Eagleton, a.g.e., s. 112.

- Hem Memlûk Devleti'nin adamlarıyla hem de Osmanlı tarafındaki adamlarla irtibatını iyi dengeleyerek, ajanlık görevini başarıyla yerine getirmiştir.⁵¹¹

Zekeriya b. Râzî: Zekeriya romanda ikincil karakter olması bakımından olay örgüsündeki görevi "(...) ana karakterin hikâyesine yardım" etmektedir⁵¹² Zekeriya, romanın diğer karakterlerine kıyasla ana karaktere en yakın ve en aktif karakterdir. Onun romandaki rolü, Alî'nin dönemi bitip, Berakât'ın göreve gelmesinden sonra, muhtesip yardımcılığına devam edebilmesiyle başlar. Zekeriya, halk arasında son derece sadist yapısıyla maruftur. Fakat evde ailesi ile birlikteyken, iş hayatının aksine müşfikdir. Ayrıca uyanıklığı ve yönetimdeki etkinliği bakımından Kahire'deki diğer yöneticilerden farklıdır. O, bazen Berakât'ın eylemlerinin arka planını sezmekten âciz kalsa da diğer tüm roman karakterlerine nispetle oldukça zekîdir. Örneğin, başından beri Berakât'ın tehlikeli bir amaçla Kahire'ye geldiğini fark etmiştir. Mısır'a yapılacak muhtemel fiilî müdahalenin yalnızca sultanın değişmesi olarak değil; başka bir devletin egemenliği altına girilmesi şeklinde olacağını sezmiştir. Zekeriya'ya ait bir arşiv odası vardır. Burada Kahire halkının ve Kahire ile ilişkisi olan yabancıların sicilleri bulunmaktadır.⁵¹³ Bir de onun dünyaca ünlü istihbarat teşkilatı bulunmaktadır. Elde etmek istediği tüm bilgilere uhdesindeki hafiyeler aracılığı ile günü gününe ulaşmaktadır.⁵¹⁴ İstihbarat yöntemlerini geliştirerek gelecekte çok daha ileri seviyeye ulaştırma planları da vardır.

Zekeriya, tutuklulara uyguladığı işkencelerden ötürü zâlim kişiliği ile ünlüdür. Meselâ, sultana yakınlığı ile bilinen Şa'bân'a tecavüz etmesi, onun bîaman uygulamalarını gösteren sahnelerdendir. Zekeriya'nın bu olaydaki hedefi Şa'bân'ı konuşurmak iken, sapkınlığı esas amacının üzerine çıkmıştır.⁵¹⁵ Romandaki diğer yöneticiler heteroseksüel yapılarıyla ön plana çıkarken, Zekeriya bu olay nedeniyle biseksüel yapıyla dikkat çekmektedir. Zekeriya sevgiden ve aile şefkatinden yoksun büyümüştür. Ayrıca kurguda yapılan betimlemelerde o, sık sık çocukluk yıllarındaki saflığa özlem duymakta, bir çocuk gördüğünde geçmişine dair derin duygulara

⁵¹¹ bkz. Ahmed, a.g.e., s. 52.

⁵¹² Cron, a.g.e., s. 269.

⁵¹³ el-Gîtânî, a.g.e., s. 36.

⁵¹⁴ bkz. Ahmed, a.g.e., s. 60.

⁵¹⁵ el-Gîtânî, a.g.e., s. 63.

dalmaktadır. Tüm gaddarlığına rağmen onun içinde şefkat hissini barındırdığını gösteren bir örnek şöyledir: Zekeriyâ'nın Habeşli cariyesinden doğan oğlu, dört yıl önce bir kaç aylıkken vefat etmiştir. O, vefat eden oğlunu özlemekte ve hatırladıkça hüzünlenmektedir. Zekeriyâ'nın ayrıca Yasîn isminde bir oğlu vardır ve siyah bir kundağa sarılıdır. Bebek kundağı, doğası gereği beyaz olmalıdır. Siyah kundak Zekeriyâ'nın çocukluk döneminde kahırlı bir hayat geçirdiğinin işaretidir.⁵¹⁶ Bunun gibi metne yerleştirilen bazı ipuçları, Zekeriyâ'nın yaşadığı iç çatışma ve tutarsızlığın asıl sebebinin ortaya koymaktadır. Zira çocukluk dönemi atmosferi, bireyin ileri yaşlardaki tutumlarının belirleyicisidir. Bu nedenle yazarın, Zekeriyâ karakteri üzerinden, toplumlardaki anarşi unsurlarının bu dönemin bir parçası olduğuna vurgu yapmış olabileceği söylenebilir.

Alî b. Ebu'l-Cûd: Alî b. Ebu'l-Cûd, Memlûkler döneminde yaşamış gerçek bir kişidir.⁵¹⁷ Romanda Berakât'tan önceki muhtesiptir. Her gün Kahire Kalesi'ne gitmektedir. Kaleden döndükten sonra yardımcılarını yanına gelmekte ve onlarla sabaha kadar günün değerlendirmesini yapmaktadır. Alışkanlık haline getirdiği bu uygulama nedeniyle geceleri çok geç yatmakta, gündüzün üçte biri geçtikten sonra uyanmaktadır.⁵¹⁸ Bundan sonra nikâhlı eşlerinden ya da cariyelerinden biriyle vakit geçirmektedir. Onun nikâhlı dört eşi ve altmış yedi cariyesi vardır. Alî, ahaliye ve devlet erkânına karşı son derece mağrur ve umursamazdır. Sultana çok yakındır ve onun gözünü boyamayı başarmaktadır. Halk ve devlet erkânı onun adaletsiz uygulamalarından ve fütursuz davranışlarından son derece rahatsızdır. Fakat sultanın Alî'ye olan sempatisi onu dokunulmaz kılmıştır. Halk bir tarafa, emirlerin Alî hakkındaki şikâyetleri dahi sultan nazarında hiçbir karşılık bulmamıştır. Zira her defasında kendisinin temiz olduğuna dair sultanı ikna etmeyi başarmıştır. Fakat bu defa Osmanlı'nın planı iyi işlemiş, Berakât sabah akşam Emir Kâni Bey'in evine giderek Alî'nin görevden alınmasını sağlamıştır. Ardından idam kararı verilerek Alî'nin hiç bitmeyecekmiş gibi görünen görkemli saltanatı sona ermiştir.

⁵¹⁶ bkz. Ahmed, a.g.e., s. 66.

⁵¹⁷ bkz. Muhammed b. Ahmed el-Hanefî İbnu İyâs, *Bedâi'u'z-Zuhûri fî Vekâi'i'd-Duhûr*, thk. Muhammed Mustafâ (Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Ammetu ve'l-Kuttâb, 1982), 4/50.

⁵¹⁸ el-Gitânî, a.g.e., ss. 19-20.

Tumanbay: Tarihî verilere göre Tumanbay, Kansu Gavrî'nin yeğenidir ve Merc-i Dâbık Savaşı'na giderken yerine onu vekil bırakmıştır.⁵¹⁹ Sultanın savaşta ölümü üzerine Tumanbay, kendisine teklif edilen sultanlık görevini söz konusu dönemin kötü olması nedeniyle kabul etmek istememiştir. İbnu İyâs'ın kitabına ve kurguya göre Ebu's-Suûd onu bu göreve ikna etmiştir.⁵²⁰ Tumanbay'ın en etkin rolü Osmanlı ordusunun Rîdâniye üzerine gelmesi esnasında olmuştur. Zira o, Osmanlı'ya karşı Kahire'yi savunmaya almak için hendekler kazdırmış ve bu hendeklere toplar yerleştirmiştir. Kurgudaki bu hikâyeye gerçek ile uyum içindedir.

Hayır Bey: Emirler içerisinde ülkenin durumunun giderek kötüleşmesinde en büyük payı olan Hayır Bey'dir. Romanın kurgusuna dahil edilen bu karakter, Mısır Memlûkleri döneminde yöneticilik yapmış gerçek bir kişidir. Osmanlı ile iş birliği yapmasıyla tanınan Hayır Bey, Mısırlılar tarafından 'Hâin Bey' lakabıyla anılmıştır.⁵²¹ Merc-i Dâbık Savaşı'nda sağ kol kumandanı olan Hayır Bey, savaş başladığında Haleb'e oradan da Şam'a doğru kaçmıştır. Bu suretle Memlûk ordusu, beş altı saat içinde Osmanlı askerleri tarafından tarumar edilmiştir.⁵²² Sultan Selim Kahire'yi ele geçirdikten sonra, Osmanlı'ya iyi hizmet etmesi ve iki devletin arasındaki ilişkiyi iyi kurması bakımından Hayır Bey'i Mısır valiliğine getirmiştir.⁵²³ O, ölene kadar bu görevine devam etmiştir.⁵²⁴ Nitekim Hayır Bey, her iki dönemin idarecilerini birbirine ısındırmada köprü olmuştur. Yumuşak siyâseti sayesinde Memlûk askerlerini ve Arap kabilelerini Osmanlı yönetimine karşı ısındırmıştır.⁵²⁵ Hoca Saadettin Efendi, Hayır Bey'i dürüst, ileri görüşlü, Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak tanımlamıştır. O, Mısır halkının ahvalinden anlayan ve âsi Çerkezler ile Arapların gönüllerini alabilen yapısıyla maruftur.⁵²⁶ Kurguda Hayır Bey, Osmanlı'ya yakın olduğu kadar Sultan Gavrî'ye de yakındır. Ülkesine olan hıyaneti Merc-i Dâbık Savaşı'nda açıkça kendini

⁵¹⁹ bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi* (y.y.: Türk Tarih Kurumu Yayınları, t.y.), 2/287.

⁵²⁰ (el-Gîtânî, a.g.e., s. 259; İbn İyâs, *Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı Fethi ve Mısır'da Osmanlı İdaresi*, ss. 82-83.)

⁵²¹ bkz. Elhossary, a.g.t., s. 34.

⁵²² bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 286.

⁵²³ bkz. Elhossary, a.g.t., s. 49. (Hoca Saadettin Efendi'ye göre öncelikle Yunus Paşa Mısır valisi olmuş, ardından Hayır Bey bu göreve getirilmiştir. bk. Bu tez s. 100.)

⁵²⁴ bkz. Marsot, a.g.e., s. 41.

⁵²⁵ bkz. Abdurrahman Atçıl, "Memlûkler'den Osmanlılar'a Geçişte Mısır'da Adli Teşkilât ve Hukuk (922-931/1517-1525)", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 38 (2017), s. 93.

⁵²⁶ bkz. Hoca Saadettin Efendi, a.g.e., ss. 336-337.

göstermiştir.⁵²⁷ Sultan Selim Kahire'ye girdikten sonra Berakât'ın tekrar muhtesip olarak atanma kararını veren Hayır Bey'dir.⁵²⁸

Cânberdî el-Gazâlî: Cânberdî el-Gazâlî, romanda hâin olarak kurgulanan emirlerden biridir. Akgül bir çalışmasında tarihsel veriler ışığında, Rîdâniye Savaşı'nda Tumanbay'ın yaptığı savunma hazırlığının Cânberdî tarafından Sultan Selim'e haber verildiğini ifade etmiştir.⁵²⁹ Romanda Osmanlı ordusunun Rîdâniye'ye gelmekte olduğu bir vakitte, Zekeriyâ Tumanbay'ın çok zor bir durumda kaldığını söylemiştir. Zira Tumanbay'ı destekler gibi görünen Cânberdî'nin Osmanlı ile işbirliği yaptığını dair kanıt ve şahitleri olduğunu iddia etmiştir.⁵³⁰

İstihbarat Teşkilatı Amiri: Romanda Mukaddem isimli şahıs, istihbarat teşkilatında görevli hafiyelerin amiridir. Onun uhdesindeki hafiyeler yukarıdan aşağıya doğru bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlıdır. Mukaddem, talimatları halkanın en üstünde bulunan hafiyeye vermektedir. Talimat zincirleme en aşağıdaki casusa kadar ulaşmaktadır. Hafiyeler onun verdiği talimatları bihakkın yerine getirmektedir. Elde edilen istihbarî bilgiler, halkanın en aşağısından en yukarisına doğru raporlanmaktadır. Son olarak tüm bilgiler nihayet Mukaddem'de toplanmaktadır. Kurguda Mukaddem adlı şahıs Mukaddem Bassâs el-Kâhira (مقدم بصاص القاهرة) (عاهرة بصاص القاهرة) olarak anılmaktadır. Kendisine ait tam bir isim yoktur. Mukaddem işinin ehli, görevine sadık, aktif, kişinin yüz ifadelerini yorumlayabilen, hedef kişinin etrafında hafiyelerini ustaca organize edebilen ve fikirlerinde ciddi biri olarak tanımlanabilir.⁵³¹

Diğer Emir ve Yöneticiler: Yazar, romanda Kahire bürokrat ve eşrafını şiddet ve şehvet tutkunu tipler olarak kurgulamıştır. Emirler Kahire'yi içeriden istikrarsızlaştırıp sultanın siyâsî gücünü kırmışlardır. Bu da Osmanlı'nın Kahire'ye girmesini kolaylaştırmıştır. Tarihî veriler de emirler hakkında benzer bir tablo çizmektedir. Alhossary'nin çalışmasında ele aldığı üzere, Kansu Gavrî'nin emrinde çalışan valiler ve Memlûkler zâlim, ahlâktan yoksun, kan akıtmayı seven, kötü

⁵²⁷ bkz. Ahmed, a.g.e., s. 71.

⁵²⁸ el-Gîtânî, a.g.e., s. 283.

⁵²⁹ bkz. Akgül, a.g.t., s. 63.

⁵³⁰ el-Gîtânî, a.g.e., s. 263.

⁵³¹ bkz. Ahmed, a.g.e., s. 72.

meşrepli kişilerdir. Devlet erkânının toplumda adalet ve asayişini sağlaması gerekirken, onlar bunun aksine halkın mallarına gasp ediyor ve serserileri kendi taraflarına çekip, olası bir saldırı durumunda kendilerini bu holiganların korumasını sağlıyorlardı.⁵³²

Romanda adı geçen bazı idareci ve emirlerin isimleri şöyledir:

Tukluk (طغلق), Mâmây (ماماي), Tutuk (ططق), Kuştemir (قشتمر),⁵³³ Kânî,⁵³⁴ Taştemir (طشتمر),⁵³⁵ Kertbây,⁵³⁶ Kunbuk (قنبك),⁵³⁷ Kûsûn (قوصون),⁵³⁸ Allân (علان),⁵³⁹ Kâytbây (قايتباي).⁵⁴⁰

3.1.10.2. Dinî Tabaka

Eserde dinî tabakadaki şahıslar, manevi güç merkezi olmalarının yanı sıra içlerinde yönetimde etkisi olanlar da vardır. Yeri geldikçe bunlara kişiye özel açtığımız başlıklar altında değinilmiştir. Dinî tabaka kadılar, şeyhler, vaizler ve Ezher öğrencileri olmak üzere dört grupta incelenebilir.

I. Kadılar

Romanda Mısır başkadısı ile Hanefî mezhebinin kadısı ön plandadır. Sokakların fenerler ile aydınlatılmasına verdikleri fetvalarıyla varlıkları hissedilmiştir. Mısır başkadısı fenerlerin insanlar arasındaki bereketi ortadan kaldıracaklarını ileri sürerek yönetimin kararını onaylamazken;⁵⁴¹ Hanefî mezhebinin kadısı, fenerlerin iblisleri kovacağını, yabancıların gece yollarını aydınlatacağını ve Memlûk askerlerinin gece baskınlarını engelleyeceğini ifade ederek kararı onaylamıştır.⁵⁴²

⁵³² bkz. Elhassory, a.g.t., ss. 11-12.

⁵³³ el-Gîtânî, a.g.e.,s. 26.

⁵³⁴ a.g.e., s. 65.

⁵³⁵ a.g.e., s. 77.

⁵³⁶ a.g.e., s. 15.

⁵³⁷ a.g.e., s. 65.

⁵³⁸ a.g.e., s. 21.

⁵³⁹ a.g.e., s. 245.

⁵⁴⁰ (İbn İyâs, *Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı Fethi ve Mısır'da Osmanlı İdaresi*, s.19.; el-Gîtânî, a.g.e., s. 9.)

⁵⁴¹ el-Gîtânî, a.g.e., s. 115.

⁵⁴² a.g.e., ss. 115-116.

II. Şeyhler

Romanın merkezinde bulunan iki şeyh vardır. Bunlardan biri Ebu's-Suûd diğeri Reyhân el- Bîrûnî'dir. Bunlar dışında başka âlim ve şeyhler de bulunmaktadır. Mesela Berakât; Şeyh el-Attâr (الشيخ العطار) ile Türk cariye arasındaki meseleye⁵⁴³ müdahale etmeden önce, şehirdeki bazı âlimler ile istişare etmiştir. Akabinde istişare ettiği bu âlimlerin hocasından meseleye müdahale etmenin uygunluğuna dair fetva almıştır.⁵⁴⁴ Bu olay, romanda yöneticilerin görüşüne müraccat ettikleri başka din adamlarının da varlığını göstermektedir. Ancak bu başlık altında kurguda çokça zikredilmeleri ve rollerinin önemine binaen Ebu's-Suûd ve Reyhân el-Bîrûnî hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

Ebu's-Suûd: eş-Şeyh Ebû's-Suûd el-Cârihî (الشيخ ابو السعود الجارحي) Mısır Memlûkleri döneminde yaşamış gerçek bir kişidir.⁵⁴⁵ Romanda dinen ve siyâseten en aktif ve etkili din adamıdır. Ebu's-Suûd roman metninde ismen 44 defa geçerken, zamir, şeyh ve mevlâ lafızlarıyla 81defa zikredilmiştir.⁵⁴⁶ Romanın kurgusuna göre Kahire'de tanınmış bir âlim olan Ebu's-Suûd'un ders halkasında birçok öğrenci tahsil görmüştür. Yüz yaşlarındadır⁵⁴⁷ ve ileri yaşına rağmen cihaddan geri kalmamıştır. Ridâniye'de hezimet gerçekleşmesine rağmen Osmanlı işgalini ortadan kaldırmak için Kahire'de vatansever gençleri seferber etme planları yapmıştır. Kurguda Ebu's-Suûd'un palmiye ağacına benzetilmesi, onun her şart ve koşulda ortaya çıkan vakarı, dayanıklılığı, dik duruşu ve yüceliği ile alakalıdır.⁵⁴⁸ Onun romanda üç önemli rolü bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, muhtesiplik görevini kabul etmesi için Berakât'ı ikna etmesidir. Böylece tüm Kahire nezdinde onu temize çıkarmıştır. İkincisi, Berakât'ın sahtekarlığı ortaya çıktıktan sonra onu tutuklamasıdır. Üçüncüsü, hezimetin gerçekleşmesinden sonra gençleri seferberliğe ve cihada yönlendirmesidir.⁵⁴⁹ Ebu's-Suûd'un idarî atamalarda ve yöneticilere verilecek cezalardaki kararına Kahire yönetiminin itimat ettiği görülmektedir. Hatta bazı olaylardan hareketle onun

⁵⁴³ Romanda Şeyh el-Attâr ile Türk câriye arasında geçen olay, Ahmed b. Alî b. Abdu'l-Kâdiri'l-Ubeyd el-Makrîzî'nin es-Sulûku li Ma'rifeti Duveli'l-Memlûk kitabından alınmıştır. bkz. Derrâc, "el-Gîtânî ve Nakdu'r-Rivâyeti'l-Arabiyye", s. 11.

⁵⁴⁴ el-Gîtânî, a.g.e., s. 11.

⁵⁴⁵ bkz. Derrâc, a.g.e., s. 7.

⁵⁴⁶ bkz. Ahmed, s. 73.

⁵⁴⁷ el-Gîtânî, a.g.e., s. 282.

⁵⁴⁸ (el-Gîtânî, a.g.e., ss. 44-45; Ahmed, a.g.e., s. 74)

⁵⁴⁹ bkz. Ahmed, a.g.e., ss.73-74.

yönetimdeki etkisinin Berakât'tan bile daha kuvvetli olduğu görülmektedir. Örneğin, Ebu's-Suûd, Berakât'ın sahtekarlığı ortaya çıktıktan sonra derhal haber göndererek onu evine çağırılmış ve yaptıklarından ötürü tutuklayıp darp ettirmiştir. Tumanbay, Berakât'a verilecek cezayı belirleme kararını Ebu's-Suûd'a bırakmıştır.⁵⁵⁰ İlk örnekte görüldüğü gibi sultanı ve Zekeriyâ'yı dahi birçok kez etkisiz bırakan Berakât'ı, şeyh makamındaki bir kişi evine getirebilmiştir. Bu da hiyerarşik olarak onun devlet erkânının üstünde olduğunu göstermektedir. İkinci örnekte, Tumanbay'ın cezayı belirlemeyi Ebu's-Suûd'a bırakması, şeyhin vereceği kararın devlet nezdinde resmî bir geçerliliği olduğunu göstermektedir.

Reyhân el-Bîrûnî : Romanda tam adı eş-Şeyh Reyhân b. Zeyd Muhammed el-Asyûtî b. Emr el-Fâdil Ahmed b. İbrâhîm'dir (الشيخ ریحان بن زيد محمد الأسيوطي بن امر الفاضل إِبْرَاهِيمَ). Lakabı Şeyh el-Bîrûnî'dir. Bu lakap âmâ bir şeyhin talebesi olduğu zamanlardan kalmıştır.⁵⁵¹ el-Bîrûnî, romanda Ebu's-Suûd'dan sonra en aktif din adamıdır. Dalkavuk, kibirli, emirlerle oturup kalkmakla övünen, şöhret tutkunu ve palavralarıyla ünlüdür.⁵⁵² Ebu's-Suûd ile onun kişilik yapısı son derece zıttır. el-Bîrûnî romanın vaka zamanı içerisinde altmış ile yetmiş yaşları arasındadır.⁵⁵³ el-Bîrûnî'nin romandaki en önemli rolü, Saîd'in âşık olduğu Semâh ismindeki kızın babası olmasıyla ilgilidir. Onun romanda var olmasının bir diğer önemi, asıl amacından sapmış din adamlarını temsil etmesidir.

III. Vaizler

Vaizler, roman kurgusunda çok sık görülmemekle beraber, fener kararı ve iptali gibi basit bir olayda sahneye çıkmışlardır. Bu mesele haddizâtında niteliksiz gibi görünse de yöneticiler arasındaki entrikanın şiddetini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca bu karar hakkında vaizlerin halka irad ettikleri ortak hutbe metni, onların siyâsî ideolojinin maşası haline geldiğinin ispatıdır.

⁵⁵⁰ (el-Gîtânî , a.g.e., ss. 243-244; İbnu İyâs, *Bedâi'u'z-Zuhûri fî Vekâi'i'd-Duhûr*, 5/113.)

⁵⁵¹ el-Gîtânî, a.g.e., s. 171.

⁵⁵² (el-Gîtânî, a.g.e., s. 174; Ahmed, a.g.e., s. 76.)

⁵⁵³ el-Gîtânî, a.g.e., s. 173.

IV. Ezher öğrencileri

Ezher öğrencileri tahsil ettikleri ilmi, daha sonra kendi beldelerine taşımaları umuduyla aileleri tarafından Ezher'e gönderilmiştir. Ebeveynler bu okula ilmî tedrisat merkezi gibi ulvî bir anlam yüklerken, hikâyelenen olaylar zannedilenin aksini göstermektedir. Her şeyden önce Ezher'de eğitim gören öğrenciler romanda vakarlarıyla değil, süflî yapılarıyla ön plandadır. Buna örnek olarak şu cümle verilebilir: "Yatılı öğrenciler Ezher'in önünde ekmeklerini satıyorlardı veya başka şeyler ile takas ediyorlardı."⁵⁵⁴ Bu cümleden öğrencilerin fakir aile çocukları olduğu ve maddî olarak desteklenmediği anlaşılmaktadır. Devlet erkânı, onların sahipsizliğini velinimet bilmiş, hatta bazı öğrencilerin aileleriyle bağının tamamen koparılmasını sağlamıştır. Yöneticiler sahipsiz kalan öğrencileri kendilerine bağımlı hale getirerek, onları tamamen kendi kontrolleri altına almışlardır. Kimilerini ajanlık gibi kendi menfaatlerine hizmette kullanmışlardır. Öğrencilerin devlet erkânı ile olan bu münasebetleri onların yönetimden korkar hale gelmelerine, ayrıca istikbal ve kişiliklerini kaybederek hayatlarının heba olmasına sebebiyet vermiştir.

Ezher öğrencileri arasından Saîd el-Cuheynî ve Amr b. el-Adevî isimli öğrenci, birbirine zıt karakterleri ve çeşitli nitelikleriyle Ezher öğrencilerini temsil etmektedir. Saîd, Kahire'de bürokratların yanlış uygulamalarını sorgulayan öğrencileri temsil ederken; Amr, hayatın seyrine kendini kaptırıp eğitim amacından sapan ve bürokratların amaçlarına hizmet etmekle vazifeli öğrencileri temsil etmektedir. Saîd ve Amr'ın temsil ettiği rolün önemine binaen, bu başlık altında yalnızca ikisi hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

Saîd el-Cuheynî: Saîd el-Cuheynî yirmi yedi yaşlarında gayretli bir gençtir.⁵⁵⁵ Romanda ismi 173 defa geçmiştir.⁵⁵⁶ Uyanıklığı, fikirleri, bilinçli olması, hislerinin doğruluğu ve vatanına bağlılığı ile diğer tüm roman karakterlerinden ayrılmaktadır. Romanda yazarı duygu ve düşünceleriyle en iyi temsil eden karakterdir.⁵⁵⁷ Halk arasında erdemli, mütebedeyyin ve müşfik kişiliği ile tanınmaktadır. Zorda kalanın yardımına koşar, Memlûk askerlerinin kaçırmakta olduğu bir kadını görsün hemen

⁵⁵⁴ a.g.e., s. 55.

⁵⁵⁵ a.g.e., s. 212.

⁵⁵⁶ bkz. Ahmed, a.g.e., s. 77.

⁵⁵⁷ el-Gîtânî, a.g.e., s. 210.

Ezherli öğrencileri yardıma çağırır ve kadının kurtarılmasını sağlardı. Ahali ona olan itimadını ve muhtaca yardım elini uzatmadaki kararlılığını şu sözleriyle vurgulamıştır:

Şayet Saîd, Karkamâs el-Musâri"nin (قرقماس المصارع)⁵⁵⁸ kuvvetinde olsaydı, hiçbir Memlûk askeri herhangi bir kız çocuğunun sepetinden fasulye tanesinin kabuğunu dahi almaya cüret edemezdi.⁵⁵⁹

Ne var ki Saîd, son derece cılız ve hastalıklı bir bünyeye sahiptir. İnsanlar onun hastalanıp revakta şiltenin üzerinde yattığını görünce halini sormak için yanına gelmektedir. Ayrıca Saîd'in kerhaneye gittiğini ahali bilmemektedir. O, bu alışkanlığı dolayısıyla kendini kınamakta ve içten içe insanlardan utanmaktadır.⁵⁶⁰ Saîd yaşadığı dönemin iktidarını yanlış ve baskıcı siyâsî uygulamaları nedeniyle eleştiren, olayları sorgulayan biridir. Yazar kendisinin ve Mısır halkının psikolojik olarak geçirdiği süreci Saîd karakterinin dünyasından aktarmaya çalışmıştır. Romanın sosyal ortamında Saîd'i ayakta tutan Ebu's-Suûd ve âşık olduğu kadın Semâh'ın varlığıdır. Yalnızca bu iki şahıs onu bir iç aydınlanmaya kavuşturacak olgunluktadır. Saîd, romanda son derece duygusal ve romantik kişiliği ile dikkat çekmektedir. Metinde onun fantastik ve ütöpik mekânlarda Semâh ile muhayyilesinde kurguladığı birliktelikler anlatılır. Onun bu hayalleri hüznü bir aşk öyküsünün ötesindedir. Zira Semâh'a olan aşkı, Kahire'ye olan sevdasını temsil etmektedir. Saîd, çevresiyle irtibatı zayıf, insanlardan uzak ve yalıtılmış bir yaşam tarzına sahiptir. Dünya onun için acı ve ızdırap yeridir. Hayal ettiği hayatı yaşayamaması ve tatmin edilemeyen istekleri, tükenmişlik sendromu yaşamasına sebep olmuştur. Ayrıca bedeninin cılız ve hasta olarak tanımlanması, onun psikolojik zayıflığını daha görünür kılmıştır.⁵⁶¹

Romanda 'Saîd el-Cuheynî' başlığı ile bir ana bölüm bulunmaktadır. Bu ana bölümde yalnızca ona ait "Ahh beni mahvettiler, saflığımı bozdular"⁵⁶² cümlesi yer almaktadır. Söz konusu bölüme, bu cümle dışında ne bir alt başlık ne de başka bir cümle eklenmemesi oldukça manidardır. Sıcak savaş yıllarının birey üzerinde bıraktığı ağır travmanın etkisi, tek bir cümlede toplanmıştır. Bu cümle ile varlık, hiçlik, sosyal

⁵⁵⁸ Bu karakter gerçek bir şahıstır. bkz. Huseyn Âsî, *İbnu İyâs-Muerrihu'l-Fethi'l-Usmânî li Misr-C2/Silsiletu A'lâmi'l-Muerrihîn* (Beyrut: Dârul-Kutubi'l-'ilmiyye, 1993), s. 44.

⁵⁵⁹ el-Gîtânî, a.g.e., s. 76.

⁵⁶⁰ a.g.e., s. 76.

⁵⁶¹ es-Samâdi, a.g.e., s. 48.

⁵⁶² el-Gîtânî, a.g.e., s. 279.

çürüme ve ikiyezlülük gibi unsurlara dikkat çekilerek, toplumun kaybettiği değerlere vurgu yapılmıştır. Geçmiş ile bugün kıyaslanarak andaki bozulmuşluk ifade edilmiştir. Saîd'in saflığının bozulması; yönetime, din adamlarına, halka ve hatta kendisine olan inancını yitirme gibi birçok mânaya hamledilebilir.

Amr b. el-Adevî: Amr b. el-Adevî fakir bir ailenin çocuğudur. Onu yönetime casusluk yapmaya mecbur eden etken de açlık ve fakirliktir. Önceden sahip olduğu utangaç yapısını öğrencilik dönemlerinde üzerinden atmıştır.⁵⁶³ Onun psikolojisi, geçmişteki en canlı hatıra olarak annesiyle geçirdiği vakitlere götürmektedir. Annesinden tam üç yıldır haber alamamaktadır. Annesi ilim tahsil edip iyi yerlere gelmesi için onu Ezher'e göndermiştir. Fakat bir süre sonra Amr, Zekeriyâ'nın emirlerine sıkı sıkıya bağlı bir ajana dönüşmüştür. Ajan olduğu Sultan Selim'in Kahire'ye girişinin ardından ortaya çıkmıştır. Romanın hikâyesinde Amr, el-Utûf Mahallesi'nden geçerken bir taraftan da beraber yatılı kaldığı arkadaşlarından biri görür diye korkmaktadır. Revakların dış kısmında, onu ders halkasındaki ve aynı yatakhane de kaldığı arkadaşları karşılar. Suriyeli, Mağripli, Afgan öğrenciler hepsi oradadır ve ona bakmaktadırlar. Kemerini çözüp onunla ayaklarını bağlarlar.⁵⁶⁴

3.1.10.3. Halk Tabakası

Romanda es-Safedî (الصفدي) isminde Mısır halkının adeta özeti mesabesinde bir şahıs bulunmaktadır. Kendisinin el-Hamzâvî'de (الحمزاوي) bir dükkânı vardır ve burada es-Sevsen/ Süsen (السوسن) bitkisinden koku imal etmektedir.⁵⁶⁵ Bu bitkinin diğer bir adı el-Eyris/ İris'dir (الأيرس). Bu çiçeğin birçok türü vardır, ayrıca muhtelif renk ve şekillere sahiptir. Edebî kurguda koku unsuru, bir toplumun kültürüne işaret edebilir. Süsen'in roman metnine hususi olarak yerleştirilmesi, bitkinin haiz olduğu nitelikleri nedeniyle Mısır toplumunun çeşitliliğine işaret edebileceği söylenebilir.⁵⁶⁶ Romanın kurgusunda bunun dışında kadınlar, çocuklar ve çeşitli mesleklere sahip erkek karakterleri bulunmaktadır.

⁵⁶³ a.g.e., s. 55.

⁵⁶⁴ a.g.e., s. 249.

⁵⁶⁵ a.g.e., s. 49

⁵⁶⁶ bkz. Ahmed, a.g.e., s. 81.

Bazı erkek profillerine verilebileceğimiz örnekler şöyledir:

Hafiyeye, tellal, cellat, tacir, fellah, tellak, saka, marangoz, terziler gibi çeşitli zanaat sahipleri ile ihtiyar adam,⁵⁶⁷ İbrâhîm b. es-Sukker ve'l-Leymûn, duyuruların ardından sokaklara çıkan adamlar.

Çeşitli kadın tiplerine verebileceğimiz bazı örnekler şunlardır:

Yöneticilerin eşleri, Alî'nin karısı Sâlîme, Zekeriyâ'nın karısı Vesîle (وسيلة),⁵⁶⁸ Amr'ın annesi, duyuruların ardından sokaklara çıkan kadınlar, herkesin önünde Berakât'a hakaret eden şişman kadın, haremdeki cariyeler, Şeyh el-Attâr'ın satın aldığı Türk cariye ve fahişe kadınlar.

Çocuklardan verebileceğimiz örnekler şöyledir:

Zekeriyâ'nın oğlu Yâsîn, Alî'nin oğlu Halîl (خليل),⁵⁶⁹ hafiyeler, terzi tarafından tecavüze uğrayan çocuk ve duyuruların ardından sokaklara çıkan çocuklar.

Eserin Şahıs Kadrosu Üzerine Genel Değerlendirme

Yazar, Mısır Memlûk tarihindeki problemleri modern dönemdeki Mısır atmosferine benzetme konusunda son derece başarılı bir roman yazmıştır. Bunu romanın şahıs kadrosunu Memlûk tarihinde yaşamış kişilerinden de seçmedeki başarısıyla yapmıştır.⁵⁷⁰ Romandaki karakterler millî, dinî, duygusal çerçevelerde mutlak iyiler ve kötüler şeklinde kurgulanmıştır. Bununla yetinmeyen yazar, ayrıca karakterlerin bilinç akışını ve söylemlerini kullanarak romanı adeta psikolojik, sosyolojik, felsefî, dinî, millî ve ideolojik konuların tartışıldığı bir arenaya dönüştürmüştür. Ebu's-Suûd'un yaşamı sorgulaması, Zekeriyâ'nın çocukluk yıllarındaki saflığa ve aile sıcaklığına duyduğu özlem, Saîd'in ülkesine olan sadakati ve olup bitenlere teslim olmayıp sorgulaması, Venedikli gezgin Viasconti Gianetti'nin halkın ve şehrin durumunu betimlemedeki üslubu bu düşüncemizi destekler mahiyettedir. Kahire toplumunun tüm katmanlarına ait hemen tüm bireyler; şahsî, toplumsal, ulusal ve uluslararası çıkar ilişkileri nedeniyle yaşadığı toplumun ahlâki ve

⁵⁶⁷ el-Gîtânî, a.g.e., s. 197.

⁵⁶⁸ a.g.e., s. 143

⁵⁶⁹ a.g.e., s. 137

⁵⁷⁰ es-Samâdî, a.g.e., s. 49.

hukukî genel ilkelerine uyumlu bir şekilde yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmıştır. Karakterler zamanla kişiliklerini, takınmak zorunda kaldıkları maskeli kimlikleriyle özdeşleştirmiş ve artık farkında olmadan çevreleriyle gerçek bir iletişim kuramaz olmuştur.

3.2. TEMA

ez-Zeynî Berakât, yazarın yaşamının ve hayat algısının edebî özeti mesabesinde trajedik bir eserdir. Mısır, geçmişten gelen zengin bir kültür mirasına sahip iken, yabancı güçlerin müdahalesiyle zaman içerisinde tüm ihtişamını kaybetmiştir. Kahire toplumunun değişen yüzünü ve solgun hayatların gerçekliğini gösteren romanın ana teması 'siyâsî baskı ve zulüm'dür. Eserde, siyâsî entrikalar nedeniyle toplumun çeşitli tabakalarına ait kişilerin hayatlarının kırılma noktalarına dikkat çekilmektedir. Kahire'nin Merc-i Dâbık Savaşı'nın eşiğine gelmesiyle sonuçlanan olaylar silsilesinde siyâsî, dinî, sivil, çocuk, genç, yaşlı, kadın, erkek tüm kişiler bir tükeniş içindedir. Siyâsî tutarsızlıkların bedelinin ağır bir şekilde ödendiği eserde, hayatın acımasızlığı gözler önüne serilmektedir. Yöneticiler ile halk arasındaki kültürel ulusal bir kopuş hatta yok oluş derinleşerek devam etmektedir. Eserde dönemin yönetim anlayışı ve halka yansıyan uygulamaları ortaya koyulurken, baskıcı iktidarla iş birliği yapan kesim eleştirilmiştir. Bu yönüyle roman, okurun geçmiş hafızasını tazeleme ve birikimini hatırlatma amacı taşımaktadır. Okur tarihle yüzleştirilirken, geleceğin de ruhuna dokunma amaçlanmıştır.

3.3. ANLATIM TEKNİKLERİ

Yazar, eserde klasik ve modern anlatım tekniklerine yer vermiştir. Kimi zaman aynı pasaj içerisinde birkaç tekniği bir arada kullanmıştır. Buna bağlı olarak ele alınan örneklerde yeri geldikçe iç içe geçmiş tekniklere de kısaca değinilmiştir.

3.3.1. Anlatma ve Gösterme

Anlatma tekniğinde, okurla metin arasında metnin karakterlerinden olmayan bir anlatıcı ve onun bakış açısı varken; gösterme tekniğinde, anlatıcılık ve bakış açısı bakımından roman karakteri egemen olur.⁵⁷¹ Eserde anlatma ve gösterme tekniğinin iç içe geldiği bir örnek şöyledir:

Emirler, onun (Berakât) yanından büyük bir öfkeyle ayrılmışlardı. Zekeriyâ her birine karar verdiği şeyi asla unutmayacağını gizlice ilettiler. ez-Zeynî'nin onlara (emirlere) karşı komplo kurma niyetine işaret etti. Kışkırtmaya gelerek, Sultanın yanına geldiler. Konuşmakta ısrarcı oldular. ez-Zeynî'ye karşı örgütlendiler. Ancak Sultan onlara sert bir üslup ile karşılık verdi:

-Siz böylesiniz işte, biri ortaya çıkıp adalet istese, onunla harp edersiniz.

(emirler) hadlerini aştıklarından Kansu Gavri onlara hiddetli bir şekilde karşılık verdi:

-Allah'a yemin olsun ki tahtan iniyorum ve onu size bırakıyorum.⁵⁷²

Bu pasajdaki siyahlaştırılmış satırlar 'gösterme', diğerleri 'anlatma' tekniğine örnektir. Romandan alıntıladığımız bu misalden anlaşıldığı gibi anlatma tekniğinde anlatıcı ağırlık kazanırken, gösterme tekniğinde roman metni daha ön plana çıkmıştır.

3.3.2. Tasvir

"Tasvir, kurmaca eseri oluşturan mekân, olay, zaman gibi unsurların sözcüklerle resmedilmesi, görünür hâle getirilmesi, okurun gözü önünde sözcüklerle

⁵⁷¹ bkz. Ahmet Mocan, "Yalnızız'da Anlatım Teknikleri", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7/3 (2012), s. 1834.

⁵⁷² el-Gitânî, a.g.e., ss. 188-189.

bir resim çizilmesidir."⁵⁷³ Romandan alıntıladığımız dikkate değer bir tasvir örneği şöyledir:

Zekeriya gün başlarken tebdili kıyafet bölümüne girdi. Akla gelebilecek her türlü elbise var burada. Sultan sarıkları, bin askere kumanda eden şeflerin kullanabildiği başka sarıklar, yün elbiseler, kürk mantolar, Suriye şalvarları, Bedevî cellabeleri, Ezher şeyhlerinin giydiği kıyafetler, kaftanlar; tatlıcı, kasap ve manavların giydiği türden ucuz elbiselerin bulunduğu dar ve uzun bir oda. Zekeriya burada ne aradığını biliyor. Beyaz ama lekeli bir cüppe, kırmızı bir bez sarılmış küçük yeşil bir sarık seçti. Palmiye yaprağından imal edilmiş bir baston aldı. Seyyidî Ahmed el-Bedevî'nin (سيدي أحمد البدوي) öğrencisi Seyyidî Merzûk (سيدي مرزوق) taraftarlarından bir derviş gibi evin arka kapısından çıktı (...)⁵⁷⁴

Romanda Kahire toplumunun fiziksel tasvirlerine pek rastlanmamaktadır. Ancak yukarıdaki betimlemede yer alan Zekeriya'ya ait tebdili kıyafet odasının tasviri, kurgunun içinde yer alan figüranlara ait çeşitli kıyafet tarzlarını ortaya çıkarmıştır. Böylece Kahire'ye ait giyim kültürü, okurun muhayyilesinde canlılık kazanarak, söz konusu belirsizlik ortadan kalkmıştır.

3.3.3. Özetleme

Romanda "Özetleme tekniği ile anlatıda ayrıntı olabilecek unsurlar anlatının akışını bozmadan derlenip toparlanır. Sayfalar dolusu açıklama ile ortaya konulabilecek gerçekler bir iki paragrafta ifade edilir."⁵⁷⁵ el-Gîtânî hikâyede nevi şahsına münhasır karakterlerin bazısını özetleme tekniği ile okura tanıtmıştır. Böylece gereksiz ayrıntılara girmeden, bu karakterlerin yer aldığı vakanın daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Aşağıda vereceğimiz örnekler romandaki kişi özetlemesini göstermektedir:

(...) sürekli Buştâk Sebili'nin (بشتاك) yanında oturan, gözleri bağlı yaşlı bir adam (...)⁵⁷⁶

⁵⁷³ Mocan, "Yalnızız'da Anlatım Teknikleri", s. 1833.

⁵⁷⁴ el-Gîtânî, a.g.e., ss. 60-61.

⁵⁷⁵ Alpay Gezer - Yakup Çelik, "Ayşe Kilimci'nin Hikâyeciliği ve Hikâyelerinde Anlatım Teknikleri", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/2 (2017), s. 25.

⁵⁷⁶ el-Gîtânî, a.g.e., s. 90.

Şeyh el-Attâr hayatı boyunca kızıdan (Türk cariye) önce hiçbir kadına yaklaşmadı. Hiç evlenmedi. Annesine ve kardeşlerine bakıyordu. En küçük kız kardeşi de evlendikten sonra yalnız kaldı. Uzunca zamandır bu cariye için para biriktiriyordu. (...)⁵⁷⁷

Romanın beşinci bölümünün 'Zekeriya b. Râzî' adlı alt başlığında yer alan en dikkat çekici vaka özetlemesi şöyledir: Halk arasında Osmanlı askerlerinin Tumanbay'ı arkadan vurmak için el-Fustât tarafından geldiği haberleri yayılmıştır. Halk panik içerisinde. Zekeriya'nın yanında yalnızca Mebrûk vardır. Bu esnada hâkim bakış açılı anlatıcı, Zekeriya'nın bilinç akışıyla eserin başından hâle kadar hikâyelenen birçok vakayı genel hatlarıyla aktarmıştır.⁵⁷⁸ Böylece romanda sayfalarca anlatılan bu olaylar, özetleme tekniği vasıtasıyla temel konulara indirgenmiş ve okurun geçmiş vakaları hızlıca hatırlaması sağlanmıştır. Bu olaylardan birkaçı şöyledir: Berakât ile Zekeriya arasındaki çekişme, Berakât tarafından Zekeriya'nın evine ajan olarak sızdırılan Vesile isimindeki Türk Cariye ve ölümü, Şa'bân'ın zindana atılması ve öldürülmesi, Sultan Kansu Gavri'nin ölümü, Berakât'ın tutuklanması ve Zekeriya'nın onun hakkında verilen idam kararını iptal ettirmesi. Yapılan özetlemede geriye dönüş, kesme ve iç monolog tekniği de kullanılmıştır.

3.3.4. Geriye Dönüş

Yazar, romanda geriye dönüş tekniğinden çokça faydalanmıştır. Geriye dönüşler, hikâyelenen kişi ya da vakanın pekişmesini sağlamıştır. Bu dönüşlerde tekniğin yapısı gereği ayrıntıya yer verilmemiş, yalnızca genel hatlarıyla hatırlatma yapılmıştır. Romandan geriye dönüş tekniğine verebileceğimiz bir örnek şöyledir: Kurguda tutuklanma sahnesine ait hikâye, Alî'nin gece karısının yanına girmesiyle başlar. Tahkiye Alî'nin giyim tarzının betimlenmesi ile geçmişe döner. Ayrıca sultan ve diğer emirler ile münasebetleri de anlatılır. Bundan sonra tekrar hâle dönülerek hikâye kaldığı yerden devam eder.⁵⁷⁹ Bahse konu olan bu örnekte geriye dönüş tekniğinin yanı sıra kesme, özetleme ve tasvir teknikleri de kullanılmıştır.

⁵⁷⁷ a.g.e., ss. 11-12.

⁵⁷⁸ a.g.e., ss. 264-265.

⁵⁷⁹ a.g.e., s. 20.

Romandan geriye dönüş tekniğine verebileceğimiz en bariz örneklerden biri de, kurguya hicrî 922 yılı olaylarının hikâyelenmesiyle ile başlanıp, bir sonraki bölümde hicrî 912 yılına zamansal bir dönüş yapılmasıdır.

3.3.5. Montaj

Montaj, "(...) sosyo-kültürel bir değeri olan bir metni, ifadeyi, yazıyı yapısını bozmadan belli bir hedef doğrultusunda, inşa edilen edebî metinde kullanmaktır."⁵⁸⁰ *ez-Zeynî Berakât'a* montaj tekniği ile yerleştirilmiş âyet, hadîs, halk deyimi ve edebî sözler vardır. Çalışmamızın çeşitli başlıkları altında bunlara yeri geldikçe değinilmiştir. Bu nedenle bu başlık altında montaj tekniği ile metne yerleştirilen unsurlar içerisinden yalnızca Kur'an-ı Kerîm âyetlerinin yer aldığı örneklerin verilmesi tercih edilmiştir.

Kahire Kalesi'nde 8 Şevval'de yazılan bir ferman ile Alî'nin tutuklanıp yerine Berakât b. Mûsâ'nın atandığı ilân edilmiştir. Fermanın başına yazılan Âl-i İmrân ve Maide Sûresi'ne ait âyetlerden bazı kısımlar şöyledir:

*"Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun..."*⁵⁸¹ (*Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 6 Eylül 2019, Âl-i İmrân 3/104)

*"İyilik ve (Allah'ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın"*⁵⁸² (*Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 6 Eylül 2019, el-Mâide 5/2)

Kurguda Zekeriyâ'ya kendi adamlarından biri mektup göndermiştir. Mektubun başında Tîn Sûresi'nin ilk üç ayeti yazılıdır:

*"İncire, zeytine, Sina dağına ve şu emîn beldeye yemin ederim ki"*⁵⁸³ (*Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 6 Eylül 2019, et-Tîn 95/1-3)

⁵⁸⁰ Alpay Gezer - Yakup Çelik, "Ayşe Kilimci'nin Hikâyeciliği ve Hikâyelerinde Anlatım Teknikleri", s. 21.

⁵⁸¹ el-Gîtânî, a.g.e., s. 29. (Âyetin Türkçe meali için bkz. *Kuran'ı Kerim Türkçe Meali (Diyanet İşleri Başkanlığı)*, 6 Eylül 2019, Âl-i İmrân 3/104)

⁵⁸² el-Gîtânî, a.g.e., s. 29. (Âyetin Türkçe meali için bkz. *Kuran'ı Kerim Türkçe Meali (Diyanet İşleri Başkanlığı)*, 6 Eylül 2019, el-Mâide 5/2)

⁵⁸³ el-Gîtânî, a.g.e., s. 102. (Âyetin Türkçe meali için bkz. *Kuran'ı Kerim Türkçe Meali (Diyanet İşleri Başkanlığı)*, 6 Eylül 2019, et-Tîn 95/1-3)

Romanın hikâyesinde Saîd, el-Bakara Sûresi'nin 195. âyetinin "*Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.*"⁵⁸⁴ (*Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 6 Eylül 2019, el-Bakara, 1/195) kısmını tilâvet etmiştir. Böylece romanda âyetlerin yazılı olduğu gibi sözlü aktarımına da rastlanmaktadır.

3.3.6. Leitmotiv

Eserde bir söz, kelime ya da mekân tekrar edilerek leitmotiv tekniğine yer verilmiştir. Böylece metne ahenk katılmış ve tekrarlanan sözcüklerin romanın genel kurgusu çerçevesinde ihtiva ettiği mâna vurgulanmıştır. Romandan leitmotiv tekniğine bir örnek şöyledir:

(...)

-Yalancı.

(...)

-Yalancı.

(...)

-Sen yalan söylüyorsun.

(...)

-Sen yalan söylüyorsun.

-Sen yalan söylüyorsun.⁵⁸⁵

Bu örnekteki "Yalancı/Sen yalan söylüyorsun" ifadesi aynı sayfada beş defa tekrar edilmiştir. Bu ifade, Berakât Ezher Cami'nde halka âdil yönetici kisvesiyle konuşurken, onun sözlerini yalanlamak üzere kullanılmıştır. Yine aynı söz daha önce kurgulanan bir hikâyede benzer amaçla sarfedilmiştir.⁵⁸⁶ Buradaki kullanılan tekrar tekniği Berakât'ın sahtekârlığına daha kuvvetli vurgu içindir.

⁵⁸⁴ el-Gîtânî, a.g.e., s. 80. (Âyetin Türkçe meali için bkz. *Kuran'ı Kerim Türkçe Meali (Diyanet İşleri Başkanlığı)*, 6 Eylül 2019, el-Bakara, 1/195)

⁵⁸⁵ el-Gîtânî, a.g.e., s. 215.

⁵⁸⁶ bkz. Ahmed, a.g.e., s. 204.

Leitmotiv tekniğinin kullanıldığı başka bir örnek şöyledir: Alî'nin makamı boşalınca yerine kimin atanacağı merak konusu olmuş ve halk kendi arasında konuşmaya başlamıştır. Ahaliden biri kimin olabileceğine dair "Emir Mâmây, Tukluk, Tutuk, Kuştemir..." gibi emirlerin ismini sayarken, yanında bulunan bir başka kişi ona hitaben "*Koyunları say ey hoca*"⁵⁸⁷ demiştir. Araplar arasında meşhur olan bu söz, metinde üç kez tekrar edilmiştir.⁵⁸⁸ Romanın vaka zamanı içerisinde Kahire'de bu makama liyakatli kimse kalmamıştır. Buna binaen "*Koyunları say ey hoca*" ifadesini kullanan karakterin, bu sözü istihza amacıyla söylemiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Ütopik mekânlardan biri olan Vak Vak Ülkesi ve dağları⁵⁸⁹ romanın çeşitli yerlerinde sıkça geçmektedir. Bu mekânlar sık sık tekrarlanması nedeniyle leitmotiv tekniğinin muhteviyatına girmektedir.

Ezher talebelerinden Mansûr, sözlerinde el-Makşara Zindanı'nı tekrarlar. Böylece leitmotiv tekniği yardımıyla dünyada benzeri bulunmayan zindana dikkat çelilir:

Onu tutuklayacak ve el-Makşara'ya atacak. Dünyadaki tek hakikat. İlk ve son hakikat el-Makşara. el-Makşara. Onun dışındaki herşey yalan.⁵⁹⁰

3.3.7. Diyalog

Diyalog, "İki ya da daha fazla kişi arasında gerçekleşen konuşma anlamına" gelmektedir.⁵⁹¹ Romanda iki muhtesibin ruhsal atmosferini yansıtmaya bakımından önemli bir diyalog örneği şöyledir:

(Alî'ye) yapılan işkence çok ağır boyutlara ulaştığı bir anda ez-Zeynî Berakât zindana girer..

Buz gibi bir sesle:

- Ben ez-Zeynî Berakât..

⁵⁸⁷ el-Gîtânî , a.g.e., ss. 26-27.

⁵⁸⁸ bkz. Ahmed, a.g.e., s. 70.

⁵⁸⁹ el-Gîtânî, a.g.e., s. 80.

⁵⁹⁰ a.g.e., s. 211.

⁵⁹¹ bkz. Mocan, "Yalnızız'da Anlatım Teknikleri", s. 1835.

Alî b. Ebu'l-Cûd şaşkın bir şekilde ona baktı. Onu daha önce hiç görmemişti. ez-Zeynî yaklaşarak şöyle dedi:

- Gördüğün gibi Alî, biz sana kötü bir muamelede bulunmadık, bedenine bir zarar vermedik, sende çok mal olduğunu biliyorum. Bu malı saklamadaki kurnazlığını da biliyorum. Nerde olduklarını söyle. Biliyorsun ki ondan asla bir dirhem dahi cebime koymam, tamamı sultanın hazinesine gidecek. Eşlerine ve çocuklarına gelince onların geçimini ben sağlayacağım.

- Mallar nerde?

Alî b. Ebu'l-Cûd başını salladı.

- İnkâr mı ediyorsun?

(Alî) inkârını tekrarladı (sessiz). ez-Zeynî ayağa kalktı..

- Allah'a yemin olsun ki başına geleceklerin sorumlusu ben değilim.⁵⁹²

Berakât ile Alî arasında geçen bu sesli ve sessiz diyaloglardan hareketle varılabilecek yargılar şöyledir: Berakât, zindana atılan Alî'ye sakladığı malların nerede olduğunu sormuştur. O, kendisine yöneltilen bu sorulara sessiz kalıp, yalnızca kafasını sallayarak tepki vermiştir. Bu tarz bir tepki onun sakladığı malların yerini itiraf etmek istemediğinin işareti olabileceği gibi, yüz kızartıcı işler yaptığının ve Berakât karşısında mağlubiyetinin ifadesi de olabilir. Ayrıca Berakât'ın soğuk bir sesle "Ben ez-Zeynî Berakât" diyerek diyaloga girmesi, Ali'ye karşı kazandığı zafer ve üstünlüğün ifadesi olarak da yorumlanabilir. Bu diyalogun bir başka önemi, Berakât'ın maskesinin okur açısından kısmen de olsa aralanmasıdır.⁵⁹³

⁵⁹² el-Gîtânî, a.g.e., s. 135.

⁵⁹³ bkz. Ahmed, a.g.e., s. 153.

3.3.8. Monolog

"Monolog, konuşmanın, bir kişi tarafından, tek taraflı ve uzun bir şekilde yapılmasıdır."⁵⁹⁴ Monolog; iç ve dış monolog olmak üzere iki grupta incelenebilir.

I. İç Monolog

İç monolog, kahramanların aklından geçen düşünceleri aracısız olarak açığa vuran anlatı tekniğidir.⁵⁹⁵ Romandan bu tekniğe örnek olarak şu parça verilebilir:

ez-Zeynî Berakât'ın halka seslenmek üzere Ezher Camii'ne gideceğini duyduğumda, Allah'a yemin olsun ki onun yüzünü görme fırsatını asla kaçırmayacağım dedim (...)⁵⁹⁶

Casusların başı şöyle dememiş miydi, "hakikati öğrenmek için ne insan ne de cinlerin aklına gelmeyecek yollara sahibiz. Hatta biri onu Kaf Dağı'nın ardında fısıldasa bile."⁵⁹⁷

Yukarıdaki her iki misalde de Ezher öğrencisi Amr, sanki karşısında biri varmış gibi kendi kendine konuşmuştur. Bu da iç monolog tekniğine örnektir.

II. Dış Monolog

Dış monolog, karakterin muhatabı ya da muhatablarına konuşma fırsatı vermeden yalnızca kendisinin konuşmasıdır.⁵⁹⁸ Dış monolog bazen karakterin karşısında herhangi bir muhatap bulunmaksızın kendi kendine konuşması şeklinde gerçekleşebilir. Bu tekniğe romandan verebileceğimiz bir örnek şöyledir:

Ahh beni mahvettiler, saflığımı bozdular⁵⁹⁹

Bu misalde Saîd'in karşısında kimse yoktur ve kendi kendine konuşmuştur.

Başka bir örnek şöyledir:

Gerçek muhbir, sağlam muhbir beşerî özelliklerin tamamını kendinde toplayandır. Bunun zor, hatta imkânsız olduğu düşünülebilir, ancak bu bizim için kolay.

⁵⁹⁴ Mocan, "Yalnızız'da Anlatım Teknikleri", s. 1837.

⁵⁹⁵ bkz. a.g.m., s. 1837.

⁵⁹⁶ el-Gîtânî, a.g.e., 49.

⁵⁹⁷ a.g.e., s. 57.

⁵⁹⁸ Mocan, "Yalnızız'da Anlatım Teknikleri", s. 1837.

⁵⁹⁹ el-Gîtânî, a.g.e.m, s. 279.

Muhbir kömürçülerle konuşurken kömürçü, attârlarla konuşurken attâr, esrarcılarla esrarcı olmalıdır (...) ⁶⁰⁰

Zekeriya bu sözleri, çeşitli ülkelerin istihbarat sorumluları ile tertip ettiği toplantı esnasında söylemiştir. Kendisi toplantı başkanı olması sebebiyle, oturumun başından sonuna kadar tek başına konuşmuştur. Bu dış monoloğun önceki misalden farkı, konuşanın karşısında pasif de olsa muhatap bulunmasıdır.

3.3.9. Duyuru

Eserde duyuru tekniğine sıkça başvurulmuş ve yöneticilerin kararları, tellalların yaptığı bu duyurular aracılığı ile Mısır halkına ilân edilmiştir. Örneğin Zilkade 7 Çarşamba akşamı bir tellal tarafından, Memlûklerin güneş battıktan sonra yüzleri örtülü bir şekilde yollarda dolaşmalarının ve yatsı namazından sonra silahlarıyla mahallelere girmelerinin yasaklandığı ilân edilmiştir. ⁶⁰¹

3.3.10. Rapor

Romanda istihbarat faaliyetleri oldukça geniş yer kaplamaktadır. Bu teşkilatın içerisinde yer alan casuslar, elde ettikleri bilgileri ilgili kişiye raporlamaktadır. Bu raporlar son derece hızlı işleyen bir haberleşme ağı ile iletilmektedir. Örneğin, Zekeriya'ya bağlı casuslardan biri olan Ezher öğrencisi Amr, Kahire istihbarat amiri Mukaddem'e acil bir rapor göndermiştir. Amr'ın Ezher öğrencisi Saîd'i Halk Kapısı'ndan Bulak bahçelerine kadar izleyerek edindiği bir takım bilgiler özet olarak şöyledir: Saîd'in yanında biri yaşlı olmak üzere iki kadın bulunmaktadır. Reyhân el-Bîrûnî isminde bir şeyh ile buluşmuşlardır. Saîd bu şeyhin evine sık sık uğramaktadır ve onun kızına âşıktır. Yatakhane arkadaşlarından elde ettiği bilgilere göre, Saîd uykusunda devamlı 'Semâh' ismini sayıklamaktadır. Saîd bu kadınla iki defa başbaşa kalmıştır. ⁶⁰²

⁶⁰⁰ a.g.e., s. 227.

⁶⁰¹ a.g.e., s. 101.

⁶⁰² a.g.e., s. 166.

3.3.11. Mektup

Eserde haberleşme unsurlarından biri de mektuptur. Zekeriya, biri sultana diğeri muhtesibe olmak üzere iki mektup göndermiştir. Muhtesibe gönderdiği mektupta, yönetim işlerinde tek başına karar almaması ve istihbarat faaliyetlerinde kendisinden bağımsız bir ağ kullanmaması yönünde ikazda bulunurken; sultana gönderdiği mektupta, Berakât'ın tehlikeli biri olduğunu, bu şahsın uygulamalarına yönelik gerekli tedbir alınmadığı takdirde, ülkenin beka tehdiyle karşı karşıya kalabileceğini ifade etmiştir.⁶⁰³

3.3.12. Fetva

Kurgunun anlatımında yer alan fetvalar, Kahire sokaklarında güvenliği sağlama amacıyla fenerlerin asılmasına yönelik kadıların dinî görüşlerini beyan etmeleri esnada ortaya çıkmaktadır. Kadılar bu konuda olumlu ya da olumsuz görüşlerini ifade etmişlerdir. Bu arada Mısır Başkadısı, büyük ulemâdan birinin fener uygulamasını tasvip etmekle haddi aştığını ve şeriat hükümlerine muhalefet ettiğini beyan etmiştir.⁶⁰⁴

3.3.13. Ferman

Kurguda fermanlar aracılığı ile bir takım resmî kararlar açıklanmıştır. Örneğin bir fermanla, Şeyh Saîd es-Sekkât'in (سعید بن السكيت) Hanefî mezhebi kadılığından azledildiği açıklanmıştır.⁶⁰⁵ Başka bir fermanla, fener kullanımına yönetim kararıyla son verildiği ve asılanların derhal kaldırılması emredilmiştir.⁶⁰⁶ Yine bir fermanla 8 Şevval'de sultan tarafından Ali'nin yolsuzlukları nedeniyle görevinden azledildiği, yerine bu görevin ifası için uygun vasıflara sahip olan Berakât'ın görevlendirildiği halka duyurulmuştur.⁶⁰⁷

⁶⁰³ a.g.e., ss. 67-70.

⁶⁰⁴ a.g.e., s. 116

⁶⁰⁵ a.g.e., s. 121.

⁶⁰⁶ a.g.y.

⁶⁰⁷ a.g.e., ss. 29-30.

3.3.14. Hutbe

Romanda gerek yöneticilerin gerekse vaizlerin okudukları hutbeler vardır. Hutbeler genellikle yönetimin idarî kararlarına dinî bir meşruiyet kazandırma amacıyla verilmiştir. Örneğin, vaizlerin şahsî görüşleri ne olursa olsun fener konusunda yönetim tarafından hazırlanan metni halka okumaları emredilmiştir. Bu metinde evlerin ve dükkânların önünde fener asanlar tenkit edilmiştir. Kahire'nin tüm camilerinden ortak okunan hutbenin içeriği özetle şöyledir: Fener asanlar kâfirler zümresindedir. Kahire'de benzerine hiç rastlanmayan bu ucûbe karar derhal iptal edilmelidir. Fenerler insanların mahrem yerlerinin görünmesine sebebiyet vermektedir. Peygamber bunu yasaklamıştır. Allah'ın gündüzü aydınlık, geceyi karanlık yaratmasının bir hikmeti bulunmaktadır. Gece bir örtüdür ve aydınlatılamaz. Ayrıca bu uygulama kadınları, karanlık çöktükten sonra sokağa çıkmaya cesaretlendirmektedir.

Vaizler uygulamanın İslâm ilkeleriyle bağdaşmadığını bu gibi sözlerle açıklayarak, olaya dinî bir hüviyet kazandırmışlardır. Ardından kendilerinin bu uygulamadan asla razı olmadıklarını ifade eden duygu yüklü sözler sarfetmişlerdir. Halktan Berakât'ın evine tek tek veya topluca derhal gitmelerini ve kararı iptal ettirmelerini istemişlerdir. Halk, vaizlerin sözlerinden etkilenerek, bu uygulama nedeniyle ansızın üzerlerine Allah tarafından bir musibet gelmesinden korkmuştur. Bunun üzerine Kahire'nin tüm camilerinden ağlama sesleri yükselmiş, zılgıtlar çekilmiş ve fenerlere lanet okunmuştur.⁶⁰⁸

3.4. DİL VE ÜSLUP

Eserde siyâsî kurmaca üslubu hâkimdir. Bunu belirleyen en önemli unsurlardan birinin yazarın gazeteci kimliği olduğu söylenebilir. Zira yazar 1967 ve 1973 yıllarında gerçekleşen Arap-İsrail savaşına şahitlik etmiş, savaş cephelerine giderek gazetede savaş bültenleri hazırlamıştır.

Romanın kurgusunda çoğunlukla olaylar ile karakterlerin ruhsal yapısı gözetilirken, mekân ve kişi tasvirlerinde detaya girilmemiştir. Bu üslubun tercih

⁶⁰⁸ a.g.e., ss. 114-115.

edilmesinin sebebi, yaşanan vakaların kişisel çıkarlara indirgenemeyecek kadar önemli projeler olduğuna dikkat çekip, okuru hezimetin asıl sebeplerinden haberdar etmek olduğu söylenebilir. Eserde zindan tasvirleriyle işkence sahnelerinin geniş yer kapladığı görülmektedir. Bu da romanın 'siyâsî baskı ve zulüm' temalı bir eser olmasının doğal bir sonucudur. Ayrıca romana yansıtılan bu üslup, yazarın 1966 yılında tutuklanarak altı ay hücre hapsinde tutulduğu esnada birtakım işkencelere maruz kalmasıyla da ilişkilendirilebilir. Metnin genelinde yazarın duygu ve düşüncelerinin hissedilmesi romanın öznel bir yaklaşımla kurgulandığını göstermektedir.

Romanın kurgusana yerleştirilen büyük küçük kişi ve vaka detayı, romanın her defasında biraz daha bilinmezliklerini açmıştır. Yazarın kimi zaman gördüğünü tüm çıplaklığı ile anlatmaması, okuyucuya olayı yorumlama fırsatı vermiştir. Bazen kapalı bıraktığı bir olay, romanın başka bir hikâyesinde anlatılan vaka ile açıklığa kavuşmuştur. Burada okuyucuya düşen bu iki vaka arasındaki bağı fark edebilmektir. Bu üslup ile yazar, okurun merakını canlı tutarak, dikkatinin daima teyakkuzda olmasını sağlamıştır. Yazarın romanda ileri geri sıçramalarla yaptığı anlatım, vaka ile zamanı karmaşık hale getirmiş ve olaylar iç içe girmiştir. Bu da olaylar arasında bağ kurmayı zorlaştırmıştır.

el-Gîtânî romanlarının kurgusunda çeşitli metinsel üsluplar kullanmıştır. Örneğin duyurulara yer vermiştir. Özellikle *ez-Zeynî Berakât* romanında Mısır Memlûk döneminin ilân araçlarına uygun olarak kullanılan duyurular, anlatıma gerçeklik hissi kazandırmıştır. Ayrıca bu resmî duyuru ve fermanlar, kurgunun anlatımını lehçeden uzaklaştırmıştır.⁶⁰⁹ Yazarın romanlarında halk deyim örneklerine de rastlanmaktadır. Örneğin, *ez-Zeynî Berakât*'ta kullanılan "*koyunlarını say ey hoca*" bir halk deyimidir.⁶¹⁰ Ayrıca kurguda figüranların giyim kuşam tarzı, zılgıt çekme gibi bazı ortak eylemleri, kahvehane gibi mekânlara sıkça uğrama alışkanlıkları, yiyecek içecek çeşitleri ve siyâsî-dinî-eğitim-ticarî-eğlence mekânları vasıtasıyla toplumun kültürel atmosferi yansıtılmıştır.

⁶⁰⁹ bkz. Ahmed, a.g.e., s. 269.

⁶¹⁰ bkz. es-Samâdi, a.g.e., s. 204.

el-Gîtânî'nin romanlarında rakamsal dilin sembolik kullanımlarına rastlanmaktadır. Bazı romanlarında 7 rakamı bu amaçla kullanılmıştır.⁶¹¹ Örneğin *ez-Zeynî Berakât*'ta, Alî'nin 67 cariyesi ile eğlenceye dalıp Kahire'nin menfaatlerini önemsemeyip, şehri işgale doğru sürüklenme serüveni hikâyelenmektedir. Yazarın cariye sayısını özellikle 67 olarak seçmesi, 1967'de Mısır'ın İsrail karşısında uğradığı hezimetle işaret etmek için olduğu söylenebilir.⁶¹² Yine bu romanda beş duyu kullanımına yer verilmiştir. Bu da gerçeklik hissini artırmış, betimlemeler arasında kullanılan sözcükler okurun gözü, kulağı, dili, burnu ve eli olmuştur. Böylece beş duyu ile süslenmiş betimlemeler salt yargı bildiren betimlemelere kıyasla, metinde daha işlevsel vazife görmüştür. Ayrıca metinde kullanılan teşbih metoduyla, anlatıma güç katılmıştır. Örneğin:

Şehrin simasını ağladı ağlayacak bir hasta ya da gecenin sonunda ansızın tecavüz edilme korkusundan perişan bir kadın gibi görüyorum.⁶¹³

Görünmez dev eller, insanları sürükleyerek evlerinin içine atıyor gibiydi.⁶¹⁴

Her iki cümlede de Kahire'nin âcizliği, Osmanlı'nın ise güçlü yanı, benzetmeler aracılığı ile ön plana çıkarılarak etkili bir sunum yapılmıştır. Böylece toplumun maruz kaldığı musibetin büyüklüğü ve ürkütücülüğü daha görünür kılınmıştır.

Esere dinî, tarihsel ve edebî metinler yerleştirilmiştir. Bu metinler yer aldığı hikâyenin anlamına uygun olarak gelmiş ve edebî bir destekle kurguyu kuvvetlendirmiştir. Örneğin Zekeriyâ, istihbarat sorumlularıyla yaptığı toplantıda söze şu âyetler ile başlamıştır:

"Çünkü Rabbin (her an) gözetlemededir." (Kur'ân-ı Kerîm Meâli, 23 Ağustos 2019, el-Fecr 89/14)⁶¹⁵

"(...) ve gaybları (gizli şeyleri) çok iyi bilen..." (Kur'ân-ı Kerîm Meâli, et-Tevbe ,23 Ağustos 2019, 9/78)⁶¹⁶

⁶¹¹ a.g.e., s. 207.

⁶¹² bkz. Ahmed, a.g.e., ss. 146-147.

⁶¹³ el-Gîtânî, a.g.e., s. 7.

⁶¹⁴ a.g.e., s. 15.

⁶¹⁵ el-Gîtânî, a.g.e., s. 223. (Âyetin meali için bkz. *Kuran'ı Kerim Türkçe Meali (Diyanet İşleri Başkanlığı)*, 23 Ağustos 2019, el-Fecr 89/14.)

⁶¹⁶ el-Gîtânî, a.g.y. (Âyetin meali için bkz. *Kuran'ı Kerim Türkçe Meali (Diyanet İşleri Başkanlığı)*, 23 Ağustos 2019, et-Tevbe 9/78.)

et-Tevbe Sûresi 78. âyetin tamamının meali " (*Münafıklar*), *Allah'ın, onların sırrını da fısıltılarını da bildiğini ve gaybları (gizli şeyleri) çok iyi bilen olduğunu hâla anlamadılar mı?*" (*Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, et-Tevbe ,23 Ağustos 2019, 9/78)⁶¹⁷ şeklindedir. Romanda tertip edilen toplantı istihbarî bir toplantıdır ve âyetlerin içeriğinde 'gözetleme-sır-fısıltı-münafık-bilmek-gayb/gizli' gibi unsurlar yer almaktadır. Bu da romanın metni oluşturulurken, hikâyenin kurgusuyla anlamsal çağrışım yapabilecek âyetlerin seçildiğini göstermektedir.

Tarihsel metin olarak Moğol istilası,⁶¹⁸ Huseyin (r.a)⁶¹⁹ ve el-Huseyn b. Mansûru'l-Hallâc/Hallacı Mansur'un hadeti gibi hadiselerşe⁶²⁰ (الحسين بن منصور الحلاج) zikredilerek ya da işaret edilerek, toplumun tarihsel hafızasını yoklaması sağlanmıştır. Bunlar dışında "*Büyük yangınlar, küçük kıvılcımlardan çıkar.*"⁶²¹ gibi hikâyeye uygun edebî sözler de eklenmiştir. Böylece romanın başından sonuna kadar yazar tarafından tercih edilen dil ve üslup, esere edebî ve estetik bir yapı kazandırmıştır.

⁶¹⁷ *Kuran'ı Kerim Türkçe Meali (Diyanet İşleri Başkanlığı)*,23 Ağustos 2019, et-Tevbe 9/78.

⁶¹⁸ el-Gîtânî, a.g.e., s. 14.

⁶¹⁹ a.g.e., s. 243.

⁶²⁰ a.g.e., s. 217

⁶²¹ a.g.e., s. 35.

SONUÇ

Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim, ilk Türk İslâm halifesidir ve Hâdim'ul-Harameyni'ş-Şerîfeyn unvanına sahiptir. 1512 yılında II. Bayezid'den tahtı devralarak, ölümüne kadar (1520) sekiz yıl gibi kısa bir sürede Avrupa, Asya ve Afrika bölgelerine yaptığı fetihler ile imparatorluk topraklarını iki buçuk kat büyötmüştür. Sultan Selim Ortadoğu'ya hâkim olarak, İslâm birliğini sağlamak gayesiyle gerçekleştirdiği Merc-i Dâbık (1516) ve Rîdâniye (1517) Savaşı ile Memlûk Devleti'ne son verip, Mısır'ı Osmanlı topraklarına katmıştır. Böylelikle halîfelik, Mısır Memlûklerine bağılı Abbâsîlerden Osmanlı Hanedanına geçmiştir. Mısır'ı egemenliğı altına alan Sultan, bu eyaletin gelişimine son derece önem vermiştir. Mısır'ın başkenti Kahire, Osmanlı Devleti'nin İstanbul'dan sonra ikinci büyük vilâyeti haline gelerek, İslâm'ın siyâsî, fikrî ve dinî tefeyyüz ettiği merkezlerinden biri olmuştur.

1798 yılında Fransa İmparatoru Napoléon Bonaparte'nin Mısır'ı işgal etmesine karşın, Osmanlı tarafından gönderilen Kavalalı Mehmet Ali Paşa (1805-1848) idaresindeki kuvvetler, Fransa'ya galip gelerek Mısır'a hâkim olmuştur. Söz konusu yıllarda bu coğrafya siyâsî, askerî, iktisadî ve eğitim bakımından parlak bir dönem yaşamıştır. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan sonra Osmanlı Devleti'nin dış siyasette yaşadığı sıkıntılara bağılı olarak, Mısır askerî ve iktisadî bakımdan zor bir sürece girmiştir. Osmanlı'nın Ürdün, Irak, Suudi Arabistan gibi eyaletlerini kaybettiğı bu dönemde, Mısır 1882 yılında İngilizler tarafından işgal edilmiş ve bu tarihten 1955 yılına kadar İngiliz kontrolünde kalmaya devam etmiştir. Zira İngilizler 1955 yılına kadar Kanal Bölgesi'nde kalmayı sürdürmüştür.

1952 yılında Mısırlı Hür Subaylar, yönetimin liyakatsizliğı iddiasıyla gerçekleştirdikleri darbe sonucu ülke yönetimini ele geçirerek, İngiliz yanlısı Kral Fâruk yönetimindeki monarşiye son vermiş, böylece Cumhuriyet ilân edilmiştir. İlk Cumhurbaşkanı Muhammed Necîb, ardından Cemâl Abdunnâsır olmuştur. Millî ve sosyalist politikalar izleyen Abdunnâsır, Arap dünyasında karizmatik bir lider haline gelmiştir. Ancak 1967'de gerçekleşen Arap-İsrail savaşında Mısır askerî teçhizatı İsrail'in askerî stratejisi sonucu etkisizleştirilerek ülke savunmasız hale gelmiştir. Altı

gün süren bu savaşta Abdunnâsır beklenmedik bir hezimet yaşamış ve karizmatik lider vasfını kaybetmiştir. Bu savaş neticesinde Mısır'ın askerî, iktisadî kayıpları ağır olmuş, ayrıca İsrail kendi topraklarını dört misli daha genişletmiştir. Savaşın Arap dünyasında oluşturduğu etkileri günümüze kadar gelmiştir.

1967 yılında Arap-İsrail savaşına tanıklık eden el-Gîtânî, 1970-1971 yıllarında kaleme aldığı *ez-Zeynî Berakât* romanı ile sembolik olarak bu döneme atıfta bulunarak, özelde Mısır toplumunun genelde tüm dünya halklarının tarihî hafızasını yoklamasını amaçlamıştır. Bu eser kolektif bir çalışmanın ürünüdür. Romanda tarih, sanat, kurgu, mekân, zaman, kişiler, fikirler, hisler ve yazar kucaklaşarak söylenmek istenen duygu ve düşünceler okurun ruh dünyasında adeta bir keşif hareketine dönüşmüştür. Yazar bu eseriyle ulusları durağanlık ve kabullenmişlikten azat edip, onlara yenilenme yaşatmayı amaçlamıştır. Ayrıca küresel projelerin uzantısı haline gelmiş iktidar sahiplerinin izlediği siyâsî baskı neticesinde, düşünmeyi ve sorgulamayı unutmuş bireylere, bağımsız düşünebilmeyi ve kendisine dayatılan köhne sistemi eleştirme yetisi kazandırmayı gaye edinmiştir. Bu bakımdan *ez-Zeynî Berakât*, uluslararası siyâsî entrikaları unutup, riyakâr yöneticilerin vaatlerine inanmakla kimliğinden uzaklaşan ve sistemin statükoları içerisinde kaybolan benliklere bir diriliş rehberidir. Yazar bu eseriyle yüzyıllardır iktidarların politikaları nedeniyle halkların maruz kaldığı kötü ve aşağılayıcı yaşam koşullarına dikkat çekerek, bireye dayatılan her türlü müeyyide ve tahakküme karşı bir duruş sergilemiştir. Bilgi ve gerçeğe ulaşmanın kolaylaştığı ve her şeyin asıl kaynaklarından elde edilebilecek kadar ulaşım ağlarının geliştiği, özgür bir çağ yanılması yaratan günümüz dünyasında, geçmişe dönüp bellek yoklaması yapıldığında, tüm gelişmelerin yalnızca bir şekil değiştirmekten ibaret olduğu farkedilecek, farklı çağ ya da coğrafyanın insanı olmanın, halkların ortak kaderini değiştirmedeği görülecektir.

Sömürgeci devletlerin işgal ettikleri dünya ülkeleri üzerinde sebep oldukları tahribatın ne denli büyük olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Kültürel olarak ileri seviyede olan birçok uygarlık, sömürgeci devletlerin müdahalesi nedeniyle, kendi dinamikleri üzerinden gelişme fırsatı bulamamıştır. Mısır gibi köklü kültüre sahip olan bir ülkeyi yabancı kültürden bağımsız düşünmek mümkün olmasa da, Mısırlılar başka

bir devletin egemenliği altında yalnızca bir vilâyet olarak yaşadığı yıllarda dahi ulusal bağılıklarının bilincindeydiler.

ez-Zeynât Berakât romanında Mısır gibi güçlü ve gözde bir ülkenin sık sık yönetim değışiklikleri ile siyâsî entrikalara sahne olmasının ve sömürgeci devletlerin baskıcı politikalarına maruz kalmasının sebeplerine dair cevaplar vardır. Espiyonaj faaliyetlerinin geniş yer kapladığı romanda, ulusların istihbarat yöntemlerinin statik kalmayacağına, gelecekte çok daha etkili ve derinlikli yöntemlerin yaratılacağına işaret edilmektedir. Böylece yazar, eserde ulusları yok etme sebeplerinin değışmez yasalarına ilişkin temeller atmıştır. Devletleri var eden başlıca unsurun milletler olduğunu ve bir devletin ne kadar güçlü koşullar altında olursa olsun yabancıların işbirlikçi yönetim tarzlarına karşı uyanık olması gerektiğini vurgulamıştır. Müellife göre bugünün meselelerini anlamak, yarının getireceğı problemleri öngörebilmek için düne inmek gerekmektedir. Romanda geçmişin birikimi, geleceğın öngörüsü ile gelecekteki karanlık aydınlatılmaya çalışılmıştır. Eserin dikkate şayan bir yönü de geçmişle geleceğı bir potada eriterek belli bir senteze ulaşmaya çalışmasıdır. Bununla birlikte roman her ne kadar edebiyat çevrelerince kurgusu bakımından başarılı bulunmuş olsa da, Osmanlı Devleti'nin siyâsî politikalarını eleştirerek kaleme alınan *Bedâi'u'z-Zuhûri fî Vekâi'i'd-Duhûr* adlı eserin romanın kurgusunda öncelikli referans olarak tercih edilmesi, Osmanlı/Türk imajının romana olumsuz yansımaya neden olmuştur.

KAYNAKLAR

- AHMED, Nefle Hasen. *et-Tahlîlu's-Simyâi li'l-Fenni'r-Rivâi Dirâsetun Tatbîkiyye li Rivâyeti'z-Zeynî Berakât*. İskenderiye: el-Mektebu'l-Câmi'î'l-Hadîs, 2012.
- AKGÜL, Elmas Erdem (Erişti). *Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi/Master's Thesis, 1998.
- ALHOSSARY, Amar. *Memlûk Kaynaklarına Göre Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Dönemlerinde Mısır ve Şam'da Çıkan İsyânlar*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi/Master's Thesis, 2015.
- ALLEN, Roger. "Edebiyat Tarihi ve Arap Romanı". çev. Faruk Çiftçi. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2005), 129-150.
http://isamveri.org/pdfdrg/D02628/2005_6/2005_6_CIFTCIF.pdf
- ÂSÎ, Huseyn. *İbnu İyâs-Muerrihu'l-Fethi'l-Usmânî li Misr-C2/Silsiletu 'A'lâmi'l-Muerrihîn*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.
- ATÇIL, Abdurrahman. "Memlûkler'den Osmanlılar'a Geçişte Mısır'da Adlî Teşkilât ve Hukuk (922-931/1517-1525)", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 38 (2017), 89-121. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/356365>
- AVAD, İbrâhîm. "Rivâyeti'l-Gîtânî: ez-Zeynî Berakât Kelimetun Serî'a". *Dunyâ el-Vatan*. Erişim 10 Mayıs 2018.
<https://pulpit.alwatanvoice.com/content/print/331926.html>
- BİLGÜL, Şuhra. "Asvâtu's-Şimâl, Tecelliyâtu Hezîmeti Hazîrân fî Rivâyeti 'ez-Zeynî Berakât' li Cemâl el-Gîtânî". *Asvâtu's-Şimâl*. Erişim 23 Haziran 2018.
http://www.aswat-elchamal.com/ar/?p=98&c=4&a=34759&fbclid=IwAR28Ja_b-vDL2GxeyRXJp-RvoILqJ0eeRQ6vYo8UuSqOOFyMjN0XZNS54g
- (BOA), Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat*, No. 148.
https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/Osmanlida_Istihbarat.pdf
- BOOTH, Wayne C.. *Kurmacanın Retoriği*. çev. Bülent O. Doğan, İstanbul: Metis Yayınları, 1. Basım, 2012.
- CAN, Adem. "Romanda Zaman Meselesi". *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 5/9 (Ocak-Haziran 2013), 107-137.
http://www.ytearastirmalari.com/Makaleler/1264574936_Adem%20Can.pdf
- "Cemâl el-Gîtânî". *Ma'refa*. Erişim 5 Haziran 2018.

<https://www.marefa.org/index.php?title&oldid=1863701>

- CRON, Lisa. *Hikâye Dehası*. çev. Bekir Selçuki, İstanbul: Sola Yayınları, 1. Basım, 2018.
- ÇAVDAROĞLU, Burhan Erhan. “Askeri Dönüşüm Çağında Merc-i Dâbık ve Ridâniye Savaşları Üzerine Bir Tahlil”. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi* 5/14 (2017), 1269-1284. <http://ulakbilge.com/makale/pdf/1496756614.pdf>
- DERRÂC, Faysal. “el-Gîtânî ve Nakdu'r-Rivâyeti'l-Arabiyye”. Cemâl el-Gîtânî - *ez-Zeynî Berakât*. 1-34. el-Cîze: Dâru Nahdeti Misr, 1. Basım, 2013.
- DURŞUN, Davut. “Cemal Abdünnâsır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/296-301. İstanbul: TDV Yayınları. 1993.
- EAGLETON, Terry. *Edebiyat Nasıl Okunur*. çev. Elif Ersavcı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 2015.
- "Ebvâbu'l-Kâhirati't-Târihiyye". *Misr Abra'l-Usûr Misr ve'l-Mısriyyîn alâ Merri'z-Zemân*, Erişim 7 Ağustos 2019. http://www.egyptian1.com/archives/1039?fbclid=IwAR1O_4yeM8dVoVwLOYxyaVJne0QupxZDYu0ZoZDcwYw5A9ujVUWUPNzdkag
- ECO, Umberto. *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*. çev. Kemal Atakay, İstanbul: Can Yayınları, 12. Basım, 2018.
- ELİUZ, Ülkü. “Millî Romantik Tarih Dönüşürümü: Kilit”, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi* 17/49 (2007), 97-106. <http://akmb.gov.tr/userfiles/files/EskiErdem%20pdf/Erdem%2049.pdf>
- ERUZ, A. Fulya. "Memlûkler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004). 29/97-100.
- FAZLIOĞLU, Şükran. *Arap Romanında Türkler*. İstanbul: Küre Yayınları, 1. Basım, 2006.
- FERHÂT, Ahmed - İbrâhîm, Mustafâ. "Mescidu'l-Eşref el-Kansûh el-Gavrî". *Buyûtu'l-lah*. Erişim 10 Eylül 2019. <http://www.annaharkw.com/annahar/Resources/PdfPages/2012-08-05/P27.pdf>
- GASSET, Jose Ortegay Y. *Sanatın İnsansızlaştırılması ve Roman Üzerine Düşünceler*. çev. Neyyire Gül Işık, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 3. Basım, 2017.
- GEZER, Alpay - ÇELİK, Yakup. “Ayşe Kilimci'nin Hikâyeciliği ve Hikâyelerinde Anlatım Teknikleri”. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/2 (2017), 15-31. https://www.academia.edu/41119294/AĞRI_İBRAHİM_ÇEÇEN_ÜNİVERSİTESİ_SOSYAL_BİLİMLER_ENSTİTÜSÜ_DERGİSİ
- GÎTÂNÎ, Cemâl. *ez-Zeynî Berakât*, Kahire: Dâru's-Şurûk. 2. Basım, 1994.

- GÎTÂNÎ, Cemâl. *Kahire'nin Mücevheri*. çev. Aysel Bora, İstanbul: Can Yayınları, 1. Basım, 2004.
- GÖRGÜN, Hilal. “Seyyid Kutub”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/64-68. İstanbul: TDV Yayınları. 2009.
- GÜLSOY, Murat. *Büyübozumu: Yaratıcı Yazarlık*. İstanbul: Can Yayınları, 12. Basım, 2015.
- HADARÎ, İhâb Mahmûd. “Cemâl el-Gîtânî.. 'Âmânun alâ Rahîli Hârisi't Târîh”. *Mubtedâ*. Erişim 08 Mart 2018.
<https://www.mobtada.com/details/660527>
- HAMDÂVÎ, Cemîl. “'ez-Zeynî Berakât' lî Cemâl el-Gîtânî: Beyne't-Tahyîli't-Târîhî ve't-Te'sîli't-Turâsî”. *Nadvâh*. Erişim 21 Mayıs 2018.
<https://www.arabicnadwah.com/bookreviews/ghitany-hamadaoui.htm>
- Hoca Saadettin Efendi. “Selim-nâme”. *Tacü't-Tevarih*. 4/122-367. Kültür Bakanlığı, 1. Basım, 1979.
- İBN, İYÂS. *Yavuz Sultan Selim'un Mısır'ı Fethi ve Mısır'da Osmanlı İdaresi*. çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe yayınevi, 1. Basım, 2016.
- İBNU İYÂS, Muhammed b. Ahmed el-Hanefî. *Bedâi'u'z-Zuhûri fî Vekâi'i'd-Duhûr*. thk. Muhammed Mustafâ. 4 Cilt. Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Âmmetu ve'l-Kuttâb, 1982.
- İBNU İYÂS, Muhammed b. Ahmed el-Hanefî. *Bedâi'u'z-Zuhûri fî Vekâi'i'd-Duhûr*, thk. Muhammed Mustafâ. 5 Cilt. Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Âmmetu ve'l-Kuttâb, 1984.
- İBRÂHÎM, Dâlyâ Muhammed. “İsdârâtu'l-Muellif”. *ez-Zuveyl-Cemâl el-Gîtânî*. el-Cîze: Dâru Nahdeti Misr, 1. Basım, 2013.
- İLYÂS, Cûzîf. *el-Mecânî'l-Mûsâvver*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Mecânî, 3. Basım, 2001.
- İZGİ, Cevat. “Bedâiu'z-Zühûr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/294-295. İstanbul: TDV Yayınları. 1992.
- KALYONCUOĞLU, Yasemin. *Türk Basınında Cemâl Abdunnâsır (1960-1970)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- KELÎB, Sâmi. “Cemâl el-Gîtânî.. Durûbu'l-Hayâti ve's-Siyâse C 1”. *el-Cezîra*. Erişim 4 Şubat 2018. جمال-الغيطاني-دروب-الحياة-والسياسة-ج1
- KİREMİTÇİ, Güner Gamze. *Otoriter Rejimlerde Karizmatik Meşruiyet: Nâsır Dönemi Mısır Örneği*. İstanbul: Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi/Master's Thesis, 2012.

- Kuran'ı Kerim Türkçe Meali (Diyanet İşleri Başkanlığı)*. Erişim 23 Ağustos 2019.
<http://www.kuranikerim.com/mdiyanet/fecr.htm>
- Kuran'ı Kerim Türkçe Meali (Diyanet İşleri Başkanlığı)*. Erişim 6Eylül 2019.
<http://www.kuranikerim.com/mdiyanet/imran.htm>
- Kuran'ı Kerim Türkçe Meali (Diyanet İşleri Başkanlığı)*. Erişim 6Eylül 2019.
<http://www.kuranikerim.com/mdiyanet/maide.htm>
- Kuran'ı Kerim Türkçe Meali (Diyanet İşleri Başkanlığı)*. Erişim 6Eylül 2019.
<http://www.kuranikerim.com/mdiyanet/tin.htm>
- Kuran'ı Kerim Türkçe Meali (Diyanet İşleri Başkanlığı)*. Erişim 6Eylül 2019.
<http://www.kuranikerim.com/mdiyanet/bakara.htm>
- Kuran'ı Kerim Türkçe Meali (Diyanet İşleri Başkanlığı)*. 23 Ağustos 2019.
<http://www.kuranikerim.com/mdiyanet/tevbe.htm>
- LEWIS, Bernard. *Tarihte Araplar*. çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 1. Basım, 2015.
- LEWIS, Bernard. *Ortadoğu*. çev. Selen Y. Kölay, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 12. Basım, 2016.
- MANSÛR, Enîs - Emîn, Kâsım. “Cemâl el-Gîtânî”. *Nahdatu'l-Arab*. Erişim 8 Kasım 2019.
<https://arabicivilization.wordpress.com/2008/11/08/جمال-الغيطاني/>
- MARSOT, Araf Lutfi Al-Sayyid. *Mısır Tarihi Arapların Fethinden Bugüne*. çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Basım, 2010.
- MİROĞLU, İsmet. "Yavuz Selim Devri". *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi Osmanlılar*. mlf. M. Çetin Varlık vd.. thk. Hakkı Dursun Yıldız. ed. Yılmaz Daşcıoğlu, 10/281-312. Konya: Ziya Yayınları, 1994.
- MOCAN, Ahmet. “Yalnızız'da Anlatım Teknikleri”. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7/3 (2012), 1831-1841.
<https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/79199/makaleler/7/3/arastirmax-yalnizizda-anlatim-teknikleri.pdf>
- MORAN, Berna. *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: Cem Yayınevi, 4. Basım, 1981.
- “Muselsel-ez-Zeynî Berakât-1995”. *el-Sînemâ Kûm*. Erişim 7 Haziran 2018.
<https://elcinema.com/work/1270379/>
- NEGM, Ahmed Abdalla. “Onaltıncı Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı Mısır İlmî İlişkileri”. Erişim 15 Mart 2019. <https://www.academia.edu/13980546>
- ÖRTLEK, Muhammed. *Mısır'da Siyâsal İslâmcılık Müslüman Kardeşler ve Arap Baharı*. Ankara: Sage Yayıncılık, s.y., 2017.

- ÖZ, Asım. “Cemâl Gamal olur mu kardeşim! ”. *dünyabizim*. Erişim 10 Mayıs 2018. <https://www.dunyabizim.com/etkinlik/Cemâl-gamal-olur-mu-kardesim-h1175.html>
- ÖZCAN Abdülkadir. “Martolos”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/64-66. İstanbul: TDV Yayınları. 2003.
- ÖZDEM, Hicran. *Alev Alatlının Or'da Kimse Var Mı? Roman Serisinde Yabancılaşma (Bir Edebiyat Sosyolojisi Çalışması)*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi/Master's Thesis, 2015.
- RAMADÂN, Raşâ. “Cemâl el-Gîtânî”. *el-Yevm*. Erişim 10.09.2019. <https://www.alyaum.com/articles/226765/جمال-الغيطاني>
- RAZÛK, Muhammed. “İbn İyas”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/97-98. İstanbul: TDV Yayınları. 1999.
- SAMÂDÎ, Me'mûn Abdu'l-Kâdir. *Cemâl el-Gîtânî ve't-Turâsu Dirâsetun fî A'mâlihi'r-Rivâiyye*. Kahire: Mektebetu Medbûlî, s.y., 1992.
- SANCAK, Sude. *Mısır Nil'in Bereketli Vadisi*. İstanbul: İlke Yayıncılık, 1. Basım, 2006.
- SEYYİD, Eymen Fuâd. “Makrîzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/448-451. İstanbul: TDV Yayınları. 2003.
- SEYYİD, Muhammed. “Kansu Gavri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/314-316. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- ŞENGÛL, Mehmet Bakır. “Romanda Mekân Kavramı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/11 (2010), 529-538. http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi11pdf/sengul_mehmetbakir.pdf
- ŞERBETLÎ Ahmed Emîn Cum'a. "el-Ebvâbu'd-Difâ'iyyeti fî'l-Kâhirati ve'l-Mehdiyyetu fî Asrî'l-Fâtîmî". *Dirâsâtun fî Âseri'l-Vatani'l-Arabî* 14, Erişim 15 Ekim 2019. file:///C:/Users/gunes/Desktop/Temp1577584750673
- "Şubrâ", *Ma'refa*, Erişim 23 Mayıs 2019. <https://www.marefa.org/%D8%B4%D8%A8%D8%B1%D8%A7>
- ŞUKRÎ, Velîd Cemârîne Hasen Huseyn. “ez-Zeynî Berakât.. Lu'betu's-Sayterati's-Sulta”. *Masres*. Erişim 10 Mayıs 2018. <https://www.masress.com/adab/9706>
- UMER, Semîra Fehmî Alî. “es-Sucûnû ve'l-Ukûbât fî Mısri'l-Usmâniyye 923/1517-1213/1719 1213/1798”. *Kulliyetu'l-Adâb Câmî'atu Tantâ* (Erişim 10 Ekim 2019). http://www.bu.edu.eg/portal/uploads/openLearning/Prisons%20and%20Penalti%20in%20Ottoman%20Egypt_abstract_ar.pdf

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Büyük Osmanlı Tarihi*. 2 Cilt. y.y.: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Basım, t.y.

ÜRÜN, Ahmet Kazım. “Modern Arap Edebiyatında Öne Çıkan Bazı Temalar”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 35 (Haziran 2016), 131-144. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/227763>

YUVALI, Abdulkadir. “Hülâgû”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/473-475. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

ZAMBAK, Ferda. *Türk Romanında Mekân*. Muğla: Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi/Master's Thesis, 2007.

“6 Gün savaşı Ortadoğu'da Tüm Dengeleri Değiştirmişti”. *Dünya Bülteni*. Erişim 08.10. 2019.

<https://www.dunyabulteni.net/tarihten-olaylar/6-gun-savasi-ortadoguda-tum-dengeleri-degistirmisti-h300591.html>

EKLER

Ek 1: İbnu İyâs / Bedâi'u'z-Zuhûri fî Vekâi'i'd-Duhûr (Tanıtım)

a. İbnu İyâs (ö. 930/1524 [?]): İbnu İyâs 852/1448 yılında Kahire'de doğdu. Tam adı Ebu'l-Berekât Zeynuddîn (Şehâbuddîn) Muhammed b. Şehâbiddîn Ahmed b. İyâs (Ayâs) el-Hanefî'dir.¹ "Kafkas kökenli olup Abaza kabilesindedir."² "İbn İyâs babasının teşvikiyle iyi bir eğitim gördü. Dinî ilimlerin yanı sıra tarih ve coğrafya gibi ilimleri dönemin tanınmış hocalarından okudu."³ İbnu İyâs "Memlûk devrinin en ünlü yazarıdır. Memlûk sultanlarına, vezirlerine, valilerine ve liderlerine yakın bir kişiydi."⁴ "Muhtemelen 930 (1524) yılında vefat eden İbn İyâs'ın eserleri Memlûk tarihinin son dönemiyle Mısır'da Osmanlı hâkimiyetinin ilk dönemleri açısından büyük önem taşımaktadır."⁵ Müellifin eserlerinden bazıları şunlardır:

1. Bedâi'u'z-Zuhûri fî Vekâi'i'd-Duhûr (بدائع الزهور في وقائع الدهور)
2. Mercu'z-Zuhûri fî Vekâi'i'd-Duhûr (مرج الزهور في وقائع الدهور)
3. Bedâi'u'l-Umûr fî Vekâi'i'd-Duhûr (بدائع الامور في وقائع الدهور)
4. Cevâhiru's-Sulûki fî'l-Hulefâi ve'l-Mulûk (جواهر السلوك في الخلفاء والملوك)
5. Neşku'l-Ezhâri fî 'Acâibi'l-Aktâr (نشق الأزهار في عجائب الأقطار)
6. Nuzhetu'l-Umemi fî'l-'Acâibi ve'l-Hikem (نزهة الأمم في العجائب والحكم)
7. 'Ukûdu'l-Cumâni fî Vekâi'i'l-Ezmân (عقود الجمال في وقائع الأزمان)
8. ed-Durru'l-Meknûnu fî's-Seb'ati'l-Funûn (الدر المكنون في السبعة الفنون)
9. el-Cevâhiru'l-Ferîdetu ve'n-Nevâdiru'l-Mufîde (الجواهر الفريدة والنوادر المفيدة)
10. en-Nevâdiru'l-Mudhiketu ve'l-Hezliyyâtu'l-Mutribe (النوادر المضحكة والهزليات المطربة).⁶

b. Bedâi'u'z-Zuhûri fî Vekâi'i'd-Duhûr: İbnu İyâs tarafından 1493-1522 yılları arasında kaleme alınan *Bedâi'u'z-Zuhûri fî Vekâi'i'd-Duhûr*, Mısır tarihini kapsamlı bir şekilde ele alan eserdir. Kitapta Sultan Kayıtbay'ın tahta çıkışına kadarki vakalarda detaya girilmezken, 1468 sonrası daha teferruatlı anlatılmıştır. Toplam 5 ciltten oluşan eserin 1. cildi iki bölümden müteşekkildir. İlk bölümde Mısır ile ilgili âyet ve hadîsler, çeşitli âlim ve şâirlerin Mısır'a dair söz ve şiirleri, ülkelerin coğrafî taksimi, kadim Mısır, Hulefâ-i Râşidîn, Emevîler, Abbâsîler, Tolunoğulları, İhşidîler, Fâtimîler, Eyyûbîler ve 764/1363'e kadar Memlûk tarihi anlatılır. İkinci bölümde 764/1363-

¹ Muhammed Razûk, "İbn İyâs", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul:TDV Yayınları, 1999), 20/97.

² Elhossary, a.g.e., s. xiii.

³ Muhammed Razûk, "İbn İyâs", 20/97.

⁴ Elhossary, a.g.e., s. xiii.

⁵ Muhammed Razûk, "İbn İyâs", 20/97.

⁶ Muhammed Razûk, "İbn İyâs", 20/97-98.

815/1412 yılları arasındaki dönem ele alınır. II. cildi 815/1412-872/1468, III. cildi 872/1468-906/1501, IV. cildi 906/1501-921/1515, V. cildi 922/1516-928/1522 yılları arasındaki vakaları kapsar. Kitabın tahkikli yayınlanması Muhammed Mustafâ tarafından yapılmıştır. Eserde siyâsî, idarî, askerî, hukukî, içtimaî, iktisadî, dinî, mimarî bilgilerin yanı sıra bölgenin coğrafi yapısı gibi tabiatla alakalı bir takım olaylara da yer verilmiştir. İbnu İyâs, eserde yalnızca vakaları nakletmekle yetinmeyip, kendi yorumlarını da aktarmıştır.⁷ "İbn İyâs Osmanlı'dan bahsederken; Osmanlı'yı eleştirerek, Osmanlı'nın köyleri harap ettiğini söylemiştir. Bu açıklamalar ile Osmanlı Devleti faaliyetlerini, Moğol akınları ve Haçlı Seferlerinin müslüman dünyasında yaptıklarına benzetmeye çalıştığı görülmektedir."⁸ el-Gîtânî, *ez-Zeynî Berakât* romanının ana karakterini bu kitaptan seçmiştir. Ayrıca kurguda yer alan bazı olay, kişi, zaman ve mekânları aslına uygun ya da benzer şekilde yine bu kitaptan almıştır. Şukrî, el-Gîtânî'nin Bedâi'u'z-Zuhûr'u diğer kitaplara yeğleme sebebini iki şeye bağlamaktadır: Birincisi, İbnu İyâs'ın Mısır'da Memlûklerin son dönemi ile Osmanlı hâkimiyetinin başlangıcına bizatihi tanıklık etmesidir. İkincisi, müellifin diğer tarihçilerden farklı olarak eserine ezilmişlerin ve zayıfların maruz kaldığı olayları da almasıdır.⁹ Romanın IV. alıntısında kurmaca karakter Viasconti Gianetti, Kahire ziyareti gözlemlerini yazdığı gezi notlarına İbnu İyâs'ın kitabından da alıntılama yaptığını ifade etmiştir.¹⁰ Ayrıca son alıntıda kendisiyle karşılaştığını ve savaşın kahır izlerini İbnu İyâs'ın yüzünde gördüğünü nakletmiştir.¹¹ Gianetti'nin perspektifiyle romana yerleştirilen bu cümleler, İbnu İyâs'ın Osmanlı'ya bakışının, el-Gîtânî tarafından kurgu üslubuyla sanata yansıtılması olarak değerlendirilebilir.

⁷ Cevat İzgi, "Bedâiu'z-Zühûr", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/294-295.

⁸ Elhossary, a.g.e, s. xiv.

⁹ bkz. Şukrî, "ez-Zeynî Berakât.. Lu'betu's-Sayterati's-Sulta", *Masres* (Erişim 10.05.2018).

¹⁰ el-Gîtânî, a.g.e., s. 219.

¹¹ a.g.e., s. 282.

Ek 2: el-Makrîzî / es-Sulûku li-Ma'rifeti Duveli'l-Mulûk (Tanıtım)

a. el-Makrîzî (ö. 845/1442): Ortaçağ İslâm dünyasının en büyük tarihçilerden biri olan el-Makrîzî, 766/1364-1365 yılında Kahire'nin Burcuvân semtinde doğdu. Tam adı *Ebû Muhammed (Ebu'l-Abbas) Takiyyuddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkadir b. Muhammed el-Makrîzî*'dir. Kıraat, fıkıh, hadîs, dil, nahiv, tarih ve edebiyat alanında muhtelif hocalardan köklü bir eğitim aldı. Mısır'ın siyâsî, içtimaî ve iktisadî hayatını tafsilatıyla araştırarak, Kahire'nin bilinmeyen yönlerini yazdı. Yaşamı boyunca imamlık, hatiplik, kadı yardımcılığı, hadis hocalığı gibi önemli görevlerde bulunan müellif, 21 Temmuz 1399'da (17 Zilkade) Kahire muhtesipliği görevi de yaptı. Hisbe görevinde bulunduğu sıralarda ekonominin hem teorisine hem uygulamalarına vakıf oldu. Özellikle *İğasetu'l-Umme* (إغائة الأمة) adlı kitabını yazarken bu bilgilerini kullandı. Ayrıca tevkî ve inşâ divanındaki görevleri onun birçok âlim ve devlet adamıyla tanışmasına vesile oldu, onlara devletin meselelerini anlattı ve elde ettiği bilgi ve tecrübelerden gelecekte bir tarihçi olarak büyük ölçüde faydalandı. Müellif, uzun bir hastalığının ardından 845/1442 yılında vefat etti ve Kahire'de defnedildi. Eserleri Mısır'ın İslâmî dönem tarihine dair yazılan kitaplara kaynaklık etti. Mısır tarihiyle ilgili kaleme aldığı eserleri şöyle sıralanabilir:

1. el-Hitatu'l-Makrîziyye (الخطط المقرزية)
2. 'İkdu Cevâhiri'l-Esfâti min Ahbâri'l-Fustât (عقد جواهر الاسفاط من أخبار الفسطاط)
3. İtti'âzu'l-Hunefâi bi-Ahbâri'l-Eimmeti'l-Fâtımiyyîni'l-Hulefâ' (اتعاظ الحنفاء بأخبار الأئمة الفاطميين الخلفاء)
4. es-Sulûku li-Ma'rifeti Duveli'l-Mulûk (السلوك لمعرفة دول الملوك)
5. el-Mukaffâ'l-Kebîr (المقفى الكبير)
6. Dururu'l-'Ukûdi'l-Ferideti fî Terâcimi'l-A'yâni'l-Mufîde (درر العقود الفريدة في تراجم الأعيان المفيدة)
7. Telkîhu'l-'Ukûli ve'l-Ârâi fî Tenkîhi Ahbari'l-Culleti'l-Vuzerâ' (تلقيح العقول والأراء في تنقيح أخبار الجلة الوزراء)
8. Hulâsatu't-Tibri fî Ahbâri Kuttâbi's-Sir¹² (خلاصة التبر في أخبار كتاب السر).

b. es-Sulûku li-Ma'rifeti Duveli'l-Mulûk: "Eserde, Kahire Kalesi'nin Mısır'ın saltanat merkezi haline gelmesi üzerine kaleye hâkim olan sultanlar, Selahaddîn-i Eyyûbî'nin halefleri ve Memlûk sultanlarının müellifin dönemine kadar gelen tarihi hakkında bilgi verilmektedir (...)"¹³ el-Gîtânî *ez-Zeynî Berakât* romanında Şeyh el-Attâr ile Türk cariyeye arasında gerçekleşen hikâyeyi bu eserden almıştır.¹⁴

¹² Eymen Fuâd Seyyid, "Makrîzî", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27/448-451.

¹³ Seyyid, "Makrîzî", 27/449.

¹⁴ bkz. Derrâc, "el-Gîtânî ve Nakdu'r-Rivâyeti'l-Arabiyye", s. 11.